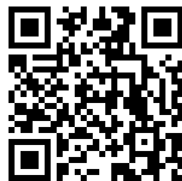

INDIANENSIS UNIVERSITATIS SIGILLUM
MDCCCXX

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

3d ser

TREDIE RÆKKE

v. 5-6

FEMTE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1896—~~97~~ 98

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Andersen, Dines, biblioteksassistent, dr. phil. Kbhvn.
Boberg, V., cand. mag. Kbhvn.
Drachmann, A. B., docent, dr. phil. Kbhvn.
Dyrlund, F., dr. phil. Kbhvn.
Forchhammer, Joh., rector emer., dr. phil. Kbhvn.
Gemzøe, H., rektor. Randers.
Gigas, E., biblioteksassistent, dr. phil. Kbhvn.
Goldschmidt, M. J., cand. philol. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Hylén, J. E., dr. phil. Upsala.
Höffding, Harald, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, C., adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Lehmann, Edv., dr. phil. Kbhvn.
Mikkelsen, Kr., overlærer. Roskilde.
Møller, Niels, cand. iur. Kbhvn.
Nyrop, Kr., professor, dr. phil. Kbhvn.
Paulson, Johannes, professor, dr. phil. Göteborg.
Pedersen, Holger, cand. mag. Kbhvn.
Rangel Nielsen, G., cand. mag. Kbhvn.
Ræder, Hans, cand. mag. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., stud. mag. Kbhvn.
Schütte, G., stud. mag. Kbhvn.
Sørensen, S., dr. phil. Kbhvn.
Thomsen, Vilh., professor, dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Ussing, J. L., professor emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Vising, Johan, professor, dr. phil. Göteborg.
Wadstein, Elis, docent, dr. phil. Upsala.
Zander, C. M., professor, dr. phil. Lund.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Nekrolog.

Rettelse:

S. 44, l. 22 f. o.: læs *ἔχομαι* **t**; 14 C *ἱκανῶς* 𝔄 Vind.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

In Phoenissas Euripideam annotatiunculae.

Scripsit **Johannes Paulson.**

U. 98. Senex educator, postquam Antigonam exercitus ducesque Argiuos uidere desiderantem monuit, ne gynaeceo egrederetur, usque dum certiorem se fecisset nullum esse in uiis ciuem, his uerbis se quidquid uiderit exaudieritue, castra Argiuorum cum uiseret, narraturum esse promisit[1]:

u. 95. . . . *πάντα δ' ἐξειδὼς φράσω*
ἅ τ' εἶδον εἰσήκουσά τ' Ἀργείων πάρα,
σπονδὰς ὅτ' ἦλθον σῷ κασιγνήτῳ φέρων
u. 98. *ἐνθένδ' ἐκεῖσε δεῦρό τ' αὖ κείνου πάρα.*

U. 98 spurium duco. non enim modo prorsus superuacaneus uidetur, quod confiteor non satis esse causae, cur eum damnemus, sed etiam admodum molesta accuratione dicendi utitur, ut eius culpa oratio languescere uideatur. accedit, id quod summum est argumentum, quod falsa praebet[2]. nullam enim fidem publicam (*σπονδάς*) a Polynice retulit senex fratri matriue, quibus ne opus quidem fuit eius fide, cum ab insidiis tuti in urbe sua essent, quo cum iis collocuturus uenturus erat Polynices. licet etiam obseruare Polynicem solum in tragoedia fidei publicae beneficio uti: is u. 171 uocatur *ἔνσπονδος,* u. 273 *ὑπόσπονδος* dicitur:

---

[1] Sequor editionem Weckleinianam (Ausgewählte Tragödien des Euripides. V. Leipzig 1894).

[2] Hoc uersu scholiasta inductus est ad credendum h. l. agi non de fide publica ab Eteocle Polynici concessa, sed de condicionibus, quae inter exercitus Argiuum et Thebanum constitutae sunt, ut ex uerbis eius apparet: *ἐνθένδ' ἐκεῖσε*: *ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα ἐκεῖσε καὶ ἀπὸ τῶν ἐκεῖθεν δεῦρο* (editionem Schwartzii, Berolini MDCCCLXXXVII, sequor).

ἥτις (scil. ἡ μήτηρ) μ' ἔπεισε δεῦρ' ὑπόσπονδον μολεῖν; u. 450 Eteocles haec uerba de fratre repetit, ὑπόσπονδον μολεῖν. u. 365 matri suae haec dicit Polynices:

ἓν δέ μ' ὠφελεῖ
σπονδαί τε καὶ σὴ πίστις:

"unum me iuuat, pacta, quae tu parasti, et fides tua". Eteocles u. 600 sic fratrem alloquitur: κομπὸς εἶ σπονδαῖς πεποιθώς.

Quae cum ita sint, mihi uidetur non dubitandum, quin u. 98 iure e contextu eiciatur.

Polynices caute et circumspiciens urbem Thebanam intrans haec dicit:

u. 269. ὠὴ τίς οὗτος; ἢ κτύπον φοβούμεθα;
ἅπαντα γὰρ τολμῶσι δεινὰ φαίνεται,
ὅταν δι' ἐχθρᾶς ποὺς ἀμείβηται χθονός.

Ita cum libris Wecklein, τολμῶσι illud interpretatur uerbis: "bei gefährlichem Wagnis". ei adstipulatur Stadtmüller, Berl. Phil. Woch. 1895, p. 1443. olim suasit Valckenaer ἅπαντα καί. de u. 271 Wecklein: "Der V. 271 scheint Nauck mit Recht als unecht zu erklären, da sich das im vorhergehenden V. Gesagte nicht auf diesen Fall beschränkt."

Locum uix recte interpretatus est Wecklein. hic mihi uidetur esse sententiarum conexus:

Polynices urbem hostium ingressus strepitu quodam perterritus fuisse fingitur. qua trepidatione confusus, ut eam et explicet et excuset, dicit homines alioquin fortes, cum per solum hostile incedant, omnia periculosa esse credere.

Si ita uerba accipimus, longe melius in fortunam, qua utitur Polynices, quadrat locus, retento u. 271, quam si eum uersum eicimus. unum tamen posci uidetur, scilicet ut cum Valckenaerio illud γάρ u. 270 in καί mutemus.

Polynices, postquam indutiis matre suadente factis confidens urbem Thebanam intrauit, ubi se in hostium potestate esse scit, suspicax erga fratrem hostem et matrem his uerbis animum paululum exterritum firmare conatur:

u. 274. *ἀλλ' ἐγγὺς ἀλκή (βώμιοι γὰρ ἐσχάραι*
πέλας πάρεισι) κοὐκ ἔρημα δώματα[1].

Uerba, quae sunt *κοὐκ ἔρημα δώματα*, iure rerum tenori minus apta cernuntur. annotat in hunc uersum Wecklein: "man begreift nicht, warum darin ein Grund der Sicherheit liegen soll." scilicet Polynices urbi patriae bellum inferens tanto opinionis errore indutus esse non potest, ut sibi persuasum habeat, si quid erga se frater committat fraudis aut mater, defensionem petendam esse ab incolis domuum iuxta sitarum; quibus, qui urbem patriam patriosque deos euersurus uenit, inuisus sit, necesse est[2]. quare ut haec uerba inepta amouerentur, ad emendandi remedium confugerunt uiri docti. qui statuunt uerba, quae quondam iis, quae nunc exarantur *κοὐκ ἔρημα δώματα,* extrusa sunt, sententiam uerbis quae sunt *βώμιοι γὰρ ἐσχάραι* inceptam ita continuauisse, ut totus locus in auxilio a dis ferendo uersaretur, omissa tutela, quam nunc textus facit Polynicem sperantem ab hominibus. cui sententiae ut satisfaceret, Th. Kock scripsit:

ἀλλ' ἐγγὺς ἀλκή. βώμιοι γὰρ ἐσχάραι
πέλας πάρεισι καὶ θεῶν πυλώματα.

Hilberg autem, inductis uerbis *κοὐκ ἔρημα δώματα,* reponit *κοινὸν ἔρυμ' ἁλωμένων.* quas emendationes, ut bene consulunt sententiae, quam statuunt loco inesse, ita tantum a librorum scriptura recedunt, ut ea ipsa re refelli uideantur.

Neque Weckleinio in his emendationibus acquiescendum uisum est. placet enim ei, omisso u. 275, in hanc formam restituere u. 274:

ἀλλ' ἐγγὺς ἀλκὴ βωμίοις παρ' ἐσχάραις,

quem uersum ita cum u. 276:

φέρ' ἐς σκοτεινὰς περιβολὰς μεθῶ ξίφος

---

[1] Alii editores parenthesis signa omittunt.

[2] Scholia haec uerba *κοὐκ ἔρημα δώματα* de feminis choricis, quas uidet Polynices, interpretantur: *τὰς ἀπὸ τοῦ χοροῦ ἑωρακώς φησι τεθαρρηκέναι.* quod addunt *ἀσθενοῦς δὲ ψυχῆς τεκμήριον. τί γὰρ ἔμελλον αὐτῷ γυναῖκες συμβαλέσθαι πρὸς κίνδυνον,* tangunt discrepantiam, quae est inter hunc locum et alios. scilicet timidum imbellemque Polynicem non finxit Euripides. cfr. p. 5 n. 1.

coniungit, ut Polynicem inducat dicentem, quia defensio apud focos altarium prope sit, gladium in obscuram uaginam demittere licere[1].

Haec ut bene excogitata esse confiteor, ita dubius usque haereo, sitne locus, emendatione Weckleiniana probata, in originariam formam restitutus. non enim credo editores et qui textum Euripideum commentariis explanarunt uerbum quod est *ἀλκή* recte interpretatos esse, statuentes Polynicem tutelam apud deos ab ipso laesos petiturum esse. apud quos ad summum in breue tempus defensionem nancisci potuit. nihil enim impediuit, quominus inedia, si nullo alio modo, eum necarent hostes. mihi quidem *ἀλκή* alia ui praeditum esse uidetur.

In iis, quae praemittuntur, Polynices dicit se metu quidem urbem intrasse, at ense, quo armata esset manus, fiduciam confidentem sibi parare:

u. 267. *ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ*
τὰ πίστ' ἐμαυτῷ τοῦ θράσους παρέξομαι.

hic spem salutis non in dis ponit, sed in ense. — neque aliter, postquam cum matre congressus est, enuntiat se, cum metueret, ne quid doli strueret frater, manu gladio armata per urbem inisse,

u. 361. *οὕτω δ' ἐτάρβουν*[2] *εἰς φόβον τ' ἀφικόμην,*
μή τις δόλος με πρὸς κασιγνήτου κτάνῃ,
ὥστε ξιφήρη χεῖρ' ἔχων δι' ἄστεως
κυκλῶν πρόσωπον ἦλθον[3].

quibus locis inspectis, dubium esse non uidetur, quin etiam u. 274 uoce *ἀλκή* respiciat non altaria deorum a se laesorum

[1] Scholiastae si fidem habemus, *περιβολὰς σκοτεινὰς* etiam dictum esse potest de uestimentis, in quibus gladium, ne eo feminas choricas terreret neue ita absconderet, ut necessitate postulante praesto non esset, occultaret: *μεθῶ ξίφος: εἰς τὸν κουλεόν. ἢ ὑπὸ τὴν χλαῖναν, ὃ καὶ ἄμεινον, ἵνα κεκαλυμμένον τὸ ξίφος ἔχῃ καὶ πρὸς ἄμυναν ἕτοιμον.*

[2] Sic Wecklein. alii aliter.

[3] Neque uu. 594, 595, postquam Eteocles mortem ei minatus est, nisi ense suo confidit:

. . . τίς ὧδ' ἄτρωτος, ὅστις εἰς ἡμᾶς ξίφος
φόνιον ἐμβαλὼν τὸν αὐτὸν οὐκ ἀποίσεται μόρον;

neque domos hominum, quibus ut hostis bellum inferens odio esset, sed ensem, quo ad se contra hostes defendendum uti posset[1]. sententiae ita cohaerent ut, cum in praegressis Polynices dixerit se matri fidem publicam paranti plane confidere ausum non esse, enuntiet se nihilominus in urbem uenisse, quia, si necessitas flagitaret, ense se tueretur (*ἀλλ' ἐγγὺς ἀλκή*). quare id, quod statuit Wecklein, uu. 274 et 276 ita inter se coniungi ut, quia altaria prope sint, gladius in obscuras latebras suas demitti possit, non probandum uidetur[2].

Sed si iure hunc sensum uoci, quae est *ἀλκή*, tribuimus, apparet initium u. 274 nullo modo cum iis, quae sequuntur, congruere. unde uelim caueas, ne nos falsa docuisse concludas, sed nobiscum tibi persuasum habeas uerba, quae excipiunt *ἀλκή*, aduenticia esse neque uernacula, et repetenda esse a scholio, quo quondam explanata fuit uox *ἀλκή*, a scholiasta ita, uti apud huius temporis editores, male intellecta.

Sed quaerendum est, qua sententia u. 274 explendum esse statuamus, posteriore huius uersus parte una cum sequenti uersu e contextu seiuncto. neque dubii haeremus, unde haurienda sint ea, quibus uersus expleatur. paulo enim supra, u. 265, Polynices, postquam docuit se metuere, ne retibus ita exciperetur, ut nisi sanguine effuso non dimitteretur, his uerbis pergit:

u. 265. *ὧν εἵνεκ' ὄμμα πανταχῇ διοιστέον,*
κἀκεῖσε καὶ τὸ δεῦρο, μὴ δόλος τις ᾖ.

quos uersus excipiunt uu. 267, 268, iam supra p. 4 allati. neque aliter infra, u. 364 (uide supra p. 4) dicit, ne quo dolo occideretur, se in urbem inisse non modo manu gladio armata, sed et oculis circumspicientem (*κυκλῶν πρόσωπον*).

---

[1] Scholiastam non fugit uerba, quae praebet u. 274: *βώμιοι γὰρ ἐσχάραι κτλ.* pugnare cum u. 267. haec enim annotat: *βώμιοι γὰρ ἐσχάραι: ὥστε καταφυγεῖν ἐπ' αὐτούς, εἰ δέοι. τοῦτο δὲ οὐ συνῳδὸν τῷ ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ.* sed nobis non probatur modus, quo hanc uersuum discrepantiam soluit: *θρασύδειλον γὰρ τὸν Πολυνείκην παρίστησι πρῴην μὲν φάσκοντα ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ τὰ πίστ' ἐμαυτῷ τοῦ θράσους παρέξομαι. νῦν δὲ τοὺς βωμοὺς πλησίον εἶναί φησιν οἷς προσφυγὼν νομίζει σωθῆναι καθάπερ ἱκέτης γενόμενος.*

[2] Cfr. p. 4. n. 1.

Quae cum ita sint, mihi quidem uidentur u. 274 desiderari uerba, quibus non solum, ut fit, Polynices indicat se ense suo confidere *(ἀλλ' ἐγγὺς ἀλκή)*, sed etiam inde fiduciam sumere, quod oculis diligens circumspiciat. sed quibus uerbis haec notio reddenda sit, non audeo dicere. ne tamen in difficultatibus detegendis acquiescere uidear neque conamen facere, ut uia ac ratione omissa suppleantur, subicio uersus formam, qua id, quod desidero, dictum esse potest:

ἀλλ' ἐγγὺς ἀλκὴ κοὐ'στερήθην ὀμμάτων.

sed difficilius est uerba originaria inuenire quam eruere, quae flagitetur sententia. si ita, uti scripsi, quondam fuit, explicare licet, qua uia orta sint, quae praebent libri, *κοὐκ ἔρημα δώματα*. scilicet deprauationis initium ortum est e confusis *ὀμμάτων* et *δώματα*, postquam scholiastae de deorum altaribus uerba iam sententiam perturbarunt. probata Kochii aut Hilbergii emendatione, corruptelae fons non ita plane perspicitur.

Iocastae Polynicem interroganti, qua arte exercitui ad sequendum persuaserit, respondit filius u. 427 sqq.:

διssοῖς Ἄδραστος ὤμοσεν γαμβροῖς τόδε,
[Τυδεῖ τε κἀμοί· σύγγαμος γάρ ἐστ' ἐμός]
ἄμφω κατάξειν εἰς πάτραν, πρόσθεν δ' ἐμέ.
πολλοὶ δὲ Δαναῶν καὶ Μυκηναίων ἄκροι
πάρεισι, λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ, μοι
[διδόντες· ἐπὶ γὰρ τὴν ἐμὴν στρατεύομαι
πόλιν. θεοὺς δ' ἐπώμοσ' ὡς ἀκουσίως
τοῖς φιλτάτοις ἑκοῦσιν ἠράμην δόρυ].

sic Wecklein. quod u. 428 uncis inclusit, id haud dubie iure fecit. de uu. 432—434 anceps est casus. scilicet Wecklein suadet uerba *λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ* per appositionem ad enuntiatum *πολλοὶ — πάρεισι* accedere, ita ut non cum *μοί* coniungenda sint, sed illud *μοί* ex sola uerbi forma, quae est *πάρεισι*, dependeat: *πάρεισί μοι, λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ*: "multi mihi adsunt principes Danaorum et Mycenaeorum, officium (iis) acerbum, sed necessarium" ("Nicht aus Zuneigung zu mir, sondern nur in Gehorsam gegen Adrastos folgen

sie mir." Wecklein). sed Weckleinium fugit — id quod nobis admirationem mouet —, si uerba *λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ* appositionis modo addantur uerbis *πολλοὶ — πάρεισι*, in nominandi casum mutanda esse. quam mutationem ego non suadeo, cum aliis e rationibus satis dilucide appareat Weckleinium in uerbis ita, uti indicaui, coniungendis errasse.

Nam uel ipse ordo, quem obseruant uerba, Weckleinii sententiam impugnat. si poeta *μοί* cum *πάρεισι*, non cum *λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ* coniunxisset, alio ordine haud dubie usus esset. quod plane elucet, si obseruamus Weckleinii sententiam poscere, ut interpungendi signum, quod comma dicimus, ante *μοί* ponatur, quam uoculam excipi iubet grauissima interpunctione, puncto scilicet[1]. sed trimetrorum, qui hac tragoedia continentur, ne unus quidem ante ultimam uersus syllabam uocis intercapedinem admittit; neque abdita est causa, cur illo loco uitetur[2].

U. 430 sqq. coniungenda igitur sunt uerba sic:

πολλοὶ δὲ Δαναῶν καὶ Μυκηναίων ἄκροι
πάρεισι, λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ μοι
διδόντες κτλ.

Scilicet non refert monere, Danaos Mycenaeosque inuitos in bellum profectos esse. utrum prompti id facerent an inuiti,

---

[1] Fugit Weckleinium, si uocis intermissio statuatur post *δέ*, tunc *μοι* non enclitice scribendum, sed suo accentu notandum esse, *μοί*.

[2] Alcestim, Andromacham, Bacchas Euripidis, Antigonam, Oedipum regem Sophoclis perscrutatus cum, neque unum exemplum eius interpungendi generis, quod h. l. adhibet Wecklein, inueni. nam quod Oed. R. u. 298 legitur:

τὸν θεῖον ἤδη μάντιν ὧδ᾽ ἄγουσιν, ᾧ
τἀληθὲς ἐμπέφυκεν ἀνθρώπων μόνῳ,

obseruandum est *ᾧ*, ut uocis intermissione a praegressis separatur, ita cum sequenti uersu proxime iungi, non ut *μοί* loco nostro Euripideo, Weckleinio suadente, uerborum coniunctionem claudere. quod Ant. u. 904 sunt, qui hoc modo interpungant:

καίτοι σ᾽ ἐγὼ ᾽τίμησα, τοῖς φρονοῦσιν, εὖ.

("Sie will sagen: Und doch ehrte ich dich *recht*, da sie aber weiss, dass nicht *alle* ihre That billigen, unterbricht sie sich, und so tritt das *εὖ* nach kurzer Pause mit äusserstem Nachdruck am Ende.» Bellermann. Ed. IIIa 1878), errare uidentur. *εὖ* cum *τοῖς φρονοῦσιν* arto uinculo coniungendum est: "tamen te honoraui, quod prudentibus bene feci."

ad Adrastum solum pertinebat, qui se generos suos in patriam reducturum esse iurauit. sed qualem per totam tragoediam poeta Polynicem descripsit, magni interfuit ostendere eum, nisi summa necessitate coactus fuisset, hostium auxilio in bello patriae inferendo non usurum fuisse[1].

Nuntii de fratrum certamine narratio cum multa tum haec continet,

u. 1419. *ὃ καί νιν ἔσφηλ'*[2]*· ἔτι γὰρ ἐμπνέων βραχύ,*
σῴζων σίδηρον ἐν λυγρῷ πεσήματι,
μόλις μέν, ἐξέτεινε δ' εἰς ἧπαρ ξίφος
u. 1422. *Ἐτεοκλέους ὁ πρόσθε Πολυνείκης πεσών.*

Apparet u. 1422 non genuinum esse, sed scholion esse, quo grammaticus quidam, uter fratrum subiecti uice fungeretur, utrius iecur ense uulneratum esset, docuit. ad idem scholiorum genus refertur, quod nobis adstipulantibus Wecklein in u. 428 (u. supra p. 6) sibi uisus est deprehendere. ni fallor, uel uerborum obscuro ordine spurius esse arguitur uersus, cum *ξίφος* minus apte Eteoclis nomen a substantiuo regenti quod dicitur seiungit.

Postquam Antigona Oedipo e thalamis arcessito coniugem filiosque mortuos esse narrauit eique, cum lamentationibus animum satiauit, quaerenti, quo fato perierint, de pugna filiorum matrisque morte uoluntaria exposuit, sequuntur hi duo uersus:

---

[1] Ut locum recte interpretemur, multum tribuere debemus ei rei, quod Polynices *de primoribus Danaorum et Mycenaeorum* loquitur, non de militibus gregariis. hos fortasse interdum opus fuit ui impellere, ut in bellum proficiscerentur; illos non ita. immo tota antiquitas primores populi iusto nimium belli cupidos esse iudicabat. primorum mentio h. l. ualet ad indicandum, quantum contra urbem Thebanam exercitum duxerit Polynices. Iocasta, qua arte usus Polynices ad sequendum mouerit exercitum, non quaerit, quasi sibi fingat eum omnibus uiribus enixum esse, ut eos ad bellicam expeditionem impelleret, sed ut occasio detur Polynici significandi multitudinem exercitus sui.

[2] In praegressis dicitur Polynices uulneratus in terram cecidisse et Eteocles, fratrem iam mortuum esse credens, auiditati spoliandi se dedisse; quae auiditas eum decepit (*ὃ καί νιν ἔσφηλ'*).

1582. *πολλῶν κακῶν κατῆρξεν Οἰδίπου δόμοις*
τόδ' ἦμαρ· εἴη δ' εὐτυχέστερος βίος.

Qui uersus criticos offenderunt. primum enim illud falsum uisum est, quod hic dies (*τόδ' ἦμαρ*) Oedipi domui dicitur initium fuisse malorum, cum re uera herois celeberrimi mala a temporibus iam pridem transactis initium ceperint. quare editorum criticorumque alii alio modo mutatum uersum 1582 ediderunt (Valckenaer, Geel, Hartung, Schoene, al.). quem uersum hic praetereo, cum neque mihi prorsus probentur, quae sunt in libris, neque quae docti uiri sagaciter excogitarunt, neque ipse habeam, quod proferam. illud tantum grauiter moneo, chorum suo iure huic, qui nondum praeteriit, diei magnam, quo ad fata Oedipi attinet, uim tribuere, cum quae illo die facta sunt non per aliorum narrationes perceperunt, sed suis oculis uiderunt[1].

Sed alterum continent hi uersus, in quo emendando frustra, uti mihi quidem uidentur, hucusque laborarunt uiri docti; quod, ni fallor, lenissima mutatione facta sanatur. uerba enim *εἴη δ' εὐτυχέστερος βίος* quin Oedipum respiciant, uix dubitandum est. Schoene, teste Zipperero p. 83[2], scribit: *εἴην δ' εὐτυχέστερος βίον,* ut his uerbis chorus sibi uitam non ita, uti Oedipi, calamitatibus afflictam petat. sed Zipperer recte obseruauit hanc mutationem loco non satisfacere, cum chorus feminarum Phoenissarum, ubi de se loquatur, semper feminino utatur genere[3]. quod genus licet restituatur, ut legamus *εἴην δ' εὐτυχεστέρα βίον,* illud *βίον* tamen ut superuacaneum et mirum[4] offendere non fugit Zippererum. quare Zipperero, coniecturam Schoenianam improbanti, adstipulor.

---

[1] Simili modo in iis, quae proxime antecedunt, Antigonae tribuuntur haec uerba:

u. 1579. *πάντα δ' ἐν ἄματι τῷδε συνάγαγεν,*
ὦ πάτερ, ἁμετέροισι δόμοισιν ἄχη θεός.

[2] De Euripidis Phoenissarum uersibus suspectis et interpolatis. Wirceburgi MDCCCLXXV.

[3] Uid. uu. 202, 205, 209, 214, 219, 221, 238, 294, 1294.

[4] Cfr. uu. 1200, 1201,

chorus: *καλὸν τὸ νικᾶν· εἰ δ' ἀμείνον' οἱ θεοὶ*
γνώμην ἔχουσιν, — εὐτυχὴς εἴην ἐγώ.

eam sententiam uerbis, quae tradita sunt, inesse credo, ut dicatur Oedipus adhuc durissimis fortunae malis, iis imprimis quae hoc ultimo die irruerunt, afflictus esse, quare chorus misericordia commotus ei impetrat, ut felicior sit ei uita quae superest.

Ita etiam uersio latina, quam typis iterum reddidit ed. Valcken.

sit quae sequatur uita fortunatior

et ed. Glasguensis:

utinam autem posthac sit felicior uita,

hae quidem nulla mutatione facta, ut re uera latinis uerbis reddant, quod graecis non inest. emendationem autem temptauit Hartung, qui scribit: *εἴη δ' αὖθις εὐτυχέστερος,* omisso *βίος* ("O mag die Folgezeit beglückter sein"), — non admodum feliciter ille quidem, cum uocula, quae est *αὖθις*, uix ipsa eam uim habeat, ut uitae anteactae secuturam uitam opponat. sed multo faciliori correctione uelim mecum scribas

εἴη δ' εὐτυχὲς τέλος βίου.

postquam *εὐτυχὲς τέλος* in *εὐτυχέστερος* abiit, scilicet *βίου* in *βίος* mutatum est.

Idem, quoad sensum, uoluit Gebauer, teste Weckleinio; qui scripsit: *εἴη δ' εὐτυχέστερον τέλος,* pluribus litteris mutatis quam opus est. accedit, quod melius abest comparatio, cum prior Oedipi uita, ut nunc uidetur choro, felici fortuna omnino caruerit.

Ii uersus tragoediae Phoenissarum, qui u. 1583 sequuntur, grauibus suspicionibus subiecti sunt. ita enim noua personarum, quae huius tragoediae partes agunt, certamina inducuntur, quae res, in quibus tamquam in cardine tota tragoedia uertitur, iusto magis obscurant, ita e pannis aliunde et imprimis e Sophoclis tragoediis in mytho Oedipodeo uersantibus collatis consutus est dialogus, ut multis aut tota haec pars Euripidi abiudicanda uideatur, aut non paruus uersuum numerus subditicii esse putentur. ego quae de his uersibus iudico quam breuissime adumbrabo, sperans fore ut mihi liceat hanc quaestionem uberius retractare, quo tempore

mihi licebit et altius rationes repetere et diligentius quae de hac re edisseruerunt uiri docti respicere.

Sed ipse tragoediae ambitus, quippe qui omnes quae seruatae sunt tragoedias, Oedipo Coloneo Sophoclea una excepta, non paucis uersibus excedat, ueri non dissimile reddit tragoediam subditiciis uersibus auctam esse. nam si uersuum numeri, quos praebent tragoediae, inter se comparantur[1], apparet tragoedias Aeschyleas[2] singulas — si Agamemnona, quae 1673 uersus continens tertia fere parte ceteras ambitu superat, excipimus — millenos fere septuagenos trinos habere uersus[3], Sophocleis tragoediis singulis millenos fere quadringenos uicenos uersus tribui[4]; sin autem Euripideas inspicimus tragoedias, uidemus singulis — omissis scilicet Cyclope, fabula satyrica, cuius uersus sunt tantum 709, et Rheso, quae paruo quoque uersuum numero, 996, suppositicia esse arguitur — eundem fere atque Sophocleis uersuum numerum tribui, millenos quadringenos tricenos singulos. sed omnium amplissima est Phoenissae, quae 1766 uersus continet. quae proxima est, Orestes, 1693 uersus praebet[5].

Hos numeros non ita affero, ut si inde pro certo colligere liceat tragoediam uersibus suppositis pluribus paucioribusue auctam esse. scilicet inter tragoedias sit, quae ceteras amplitudine excedat, necesse est. neque, ut iam uidimus, Phoenissae sola hunc ambitum nancta est. Oedipus Coloneus quidem Sophoclea eundem ambitum habet. sed haec attuli

---

[1] Scilicet in hac comparatione id respicere non potui, si qui uersus in hac uel illa tragoedia suspecti habentur.

[2] Sequor Weilii editionem.

[3] Ceteris pauciores uersus habet Eumenides (1047), plures Prometheus uinctus (1093). reliquae tragoediae uersuum numeros praebent, qui ut infra numerum 1080, ita supra numerum 1070 sunt.

[4] Ceteras ambitu superat Oedipus Coloneus, cuius uersus sunt 1780. omnium breuissima est Trachiniae, quae numerum 1278 non excedit. ceterarum tragoediarum Oedipus rex 1530, Electra 1510, Philoctetes 1471, Aias 1419, Antigona 1353 uersus praebet (Dindorfium sequor).

[5] Ceterae hunc ordinem seruant: Helena 1692, Iphig. Aulid. 1629, Io 1622, Iphig. Taur. 1499. Hippolytus 1466, Hercules furens 1428, Medea 1419, Bacchae 1392, Electra 1359, Troades 1332, Hecuba 1295, Andromache 1288, Supplices 1234, Alcestis 1163, Heraclidae 1055. (Nauckii editionem secutus sum.)

eum in finem, ut uideamus, si rationibus aliunde sumptis ducti quaedam resecanda statuamus, tragoediam non eo in tam paruum ambitum redigi, ut in nos iure afferat quis eam, resectione facta, iusto ambitu minorem fieri.

Atque ut ad rem ipsam tractandam adgrediar, tota fere tragoediae pars, quae u. 1583 sequitur, consarcita esse uidetur ab homine, qui non tam curauit, quem finem res in ipsa tragoedia tractatae poscerent, quam studuit, ut ex iis, quae apud alios poetas de domo Oedipodea narrarentur, quam plurima huc congereret. quo peruerso studio factum est, ut congesta sint, quae cum praegressis non bene congruant.

Ut singulae res deinceps tractentur, primum quaeramus, num credibile sit Creontem ita, uti fit uu. 1589—1594, patria expellere Oedipum.

Creon iam prius nobis in hac tragoedia obuius fuit. satis sapientem et modestum se ostendit in diuerbio cum Eteocle (u. 697 sqq.); qui cum in bellum proficiscitur, ut alia ei mandat, ita etiam ei iniungit (u. 766 sqq.), ut a Tiresia quaerat, num quod oraculum, quae ad urbis salutem pertinerent, cecinerit. Creonti instanter quaerenti necessitate coactus enuntiat uates urbem euersum iri, nisi Menoeceus filius Marti irato mactetur (u. 913). postquam Menoeceus ipse se morti dedit, pater acerbissimo luctu oppressus uenit (u. 1317) a sorore Iocasta petiturus, ut mortuum lauet uestiatque. dum Creon adhuc in scaena remoratur, nuntius aduenit, qui, Creonte hortante, de fratrum certamine luctuoso et morte Iocastae narrat (u. 1359 sqq.). quod ego uideam, Creon in scaena adest, cum Antigona uenit agmen, quod matris fratrumque corpora mortua fert, ducens[1]. quod si ita sit, quaerere licet, num ueri sit simile eum, qui, filio mortuo, grauissimo luctu oppressus in scaenam ingressus est, cuius luctus etiam, si fieri potuit, nuntio de sorore cum filiis mor-

---

[1] Sunt qui statuant Creontem iam antea scaenam reliquisse. ego quidem non uideo, quo diuerbii loco eum e scaena abiisse credamus. qui eum iam antea scaenam reliquisse statuunt, ut u. 1584 in eam rursus ingrediatur, uidentur etiam statuere debere, si quidem Creontis uerba genuina putant, lacunam esse ante u. 1584, cum nullo uerbo indicetur Creon iterum prodiens.

tua allato, auctus est, — num ueri simile, quaeso, est Euripidem ei homini, recenti luctus uulnere dolenti, tribuisse uerba haec acerba et inhumana:

u. 1584. *οἴκτων μὲν ἤδη λήγεθ᾿, ὡς ὥρα τάφου*
μνήμην τίθεσθαι·

qui nuper sororis curis mortuum filium tradere uoluit, is subito omnem luctum abiecit neque alios dolentes ferre uidetur. quod autem monet tempus esse sepulturae curam capere, ad hanc rem non redit, ut, quo ad eum, insepulta iaceant mortua corpora. sed ad aliud, quod ei maiori curae est, transgreditur, scilicet ad Oedipum patria expellendum,

u. 1585. . . . *τῶνδε δ᾿, Οἰδίπου, λόγων*
ἄκουσον . . .
u. 1589. *οὔκουν σ᾿ ἐάσω τήνδε γῆν οἰκεῖν ἔτι·*
σαφῶς γὰρ εἶπε Τειρεσίας οὐ μή ποτε
σοῦ τήνδε γῆν οἰκοῦντος εὖ πράξειν πόλιν.
ἀλλ᾿ ἐκκομίζου. καὶ τάδ᾿ οὐχ ὕβρει λέγω
οὐδ᾿ ἐχθρὸς ὢν σοι, διὰ δὲ τοὺς ἀλάστορας
u. 1594. *τοὺς σοὺς δεδοικὼς μή τι γῆ πάθῃ κακόν.*

apparet Creontem, cum contendit Tiresiam cecinisse fata ciuitati funesta futura esse, dum in terra Thebana domicilium habeat Oedipus, respicere Tiresiae uerba,

u. 886. *ἐκεῖνο μὲν γὰρ πρῶτον ἦν, τῶν Οἰδίπου*
μηδένα πολίτην μηδ᾿ ἄνακτ᾿ εἶναι χθονός,
ὡς δαιμονῶντας κἀνατρέψοντας πόλιν.

sed qui scripsit u. 1589 sqq., is non recte legit uersus, quos laudat, nedum eos ipse composuerit. luce enim clarius est illos uersus de filiis Oedipi, Eteocle et Polynice, non de Oedipo agere. quare quae de Tiresia fata funesta uaticinante Thebis, si Oedipus in terra Thebana remoretur, h. l. exstant, e suo, non e praegressis sumpsit qui tragoediam hoc fine uitiauit.

Alterum quoque ostendit u. 1589 sqq. non esse ueros Euripideos. qui eos assuit, dubius haerens, quam afferret rationem, cur Oedipus patria expelleretur, inuenit Tiresiae uerba, quae, si uera essent, satisfacerent illa quidem. sed

miro et inepto modo, ita ut Euripidi tribuendum non sit, addit Creon se eum eicere non superbia neque inimicitia, sed captum metu, ne quid mali furiae eius Thebis afferant. si Tiresias, deorum uoluntatem enuntians, Oedipum expelli iussit, tum inepte, qui deorum mandatum exsequitur, alteram addit Oedipi pellendi causam, scil. metum, ne quid mali terrae parent furiae eius. deorum enim uoluntati parendum est. ut, dis locutis, molestum est nouam addere rationem, cur exsul fiat Oedipus, ita qui munere a dis dato perfungitur, ei non opus est excusato, ut Creonti uisum est, cum affert se non superbia neque odio ad Oedipum pellendum ductum esse.

Sine ulla igitur dubitatione, quae h. l. de Oedipo in exsilium pellendo dicuntur, falsa esse contenderim et cum iis abicienda, quae de Oedipo ui in exsilium extrudendo sequuntur.

Me non fugit esse, quibus u. 1595 sqq., — ubi Oedipus fata uitae suae infelicia breuiter narrat — uideantur ita boni esse, ut speciem Euripideam prae se ferre dicantur. quorum iudicium mihi non probatur. immo, licet non male scripti sint, h. l. molesti sunt, cum in prologo iam Iocasta omnia, quae opus est de Oedipo sciri, attulerit. quod iudicium sic breui pono, cum de singulis agere nunc non possim.

Sed quaeritur, qualem tandem uitae finem Oedipo attribuerit poeta. u. 763 sqq., postquam de sorore Antigona et matre quaedam breuiter mandauit Eteocles, his uerbis pergit:

πατὴρ δ' ἐς αὑτὸν ἀμαθίαν ὀφλισκάνει
ὄψιν τυφλώσας· οὐκ ἄγαν σφ' ἐπήνεσα·
ἡμᾶς τ' ἀραῖσιν, ἢν τύχῃ, κατακτενεῖ.

aut ego fallor, aut ex eo modo, quo de patre loquitur Eteocles, colligendum est in hac tragoedia de Oedipi ipsius fatis non agi. de eo iam, ut ita dicam, certamen actum est. sed ita affici potest Oedipus fatis, quae perpetiuntur necessarii eius, ut eius quoque condicio suprema accelerata uideatur. poetam autem ei non tribuere noua fata acerba ex loco, quem supra p. 10 emendauimus, u. 1583, colligo. nam cum chorus ibi optat, ut in felicem finem abeat Oedipi uita (*εἴη δ' εὐ-*

τυχὲς τέλος βίου), haec uerba ita intellego, ut proleptice, ut dicimus, indicent Oedipi mala iam transactà esse, felicemque finem eum opperiri. qualem autem finem felicem significent chori uerba, e fabula Oedipodea concludere licet, quae eum Coloni mortem oppetere facit. quam mortem respiciunt u. 1703 sqq.:

Οἰδ. *νῦν χρησμός, ὦ παῖ, Λοξίου περαίνεται.*
Ἀντ. *ὁ ποῖος; ἀλλ' ἦ πρὸς κακοῖς ἐρεῖς κακά;*
Οἰδ. *ἐν ταῖς Ἀθήναις κατθανεῖν μ' ἀλώμενον.*
Ἀντ. *ποῦ; τίς σε πύργος Ἀτθίδος προσδέξεται;*
Οἰδ. *ἱερὸς Κολωνός, δώμαθ' ἱππίου θεοῦ.*

quos uersus genuinos puto[1]. (de iis qui sequuntur dubito.)

Constat fabulam Oedipodeam, mortuis Oedipo et Iocasta, et fratribus mutua caede occisis, nouum finxisse certamen inde ortum, quod uetuit Creon, ne humo mandaretur Polynices, suae ipsius patriae hostis; in quo certamine uersatur Antigona Sophoclis. hanc quoque fabulae partem tractauit is qui finem tragoediae Phoenissarum consarcinauit, u. 1627 sqq., sed, ut mihi quidem uidetur, admodum insulse. ut quasi obiter tantum id commemorem, u. 1627 duorum cadauerum mentionem facit, cum tertium, Iocastae mortuum corpus, etiam in conspectu sit. grauius tamen erga fidem huius partis argumentum est, quod multa sane de fratre humando loquitur Antigona, spreto Creontis edicto, sed in magnificis uerbis subsistit, ipsum facinus infectum relinquit. neque facile uideas, quando hoc facinus praeclarum perfectura sit, postquam in uoluntarium cum patre exsilium profecta est.

Sed haec quae in fine tragoediae de Polynice humando nobis occurrunt fors sit an cuipiam iis, quae in praemissa tragoedia eandem fabulae partem respiciunt, inniti uideantur. bis enim eius rei ratio habetur. prior locus est u. 774 sqq., ubi Eteocles Creonti urbique haec mandat:

---

[1] Apparet Oedipum, fortunae calamitatibus fractum, non sine animi quodam placido gaudio uidere finem uitae infelicissimae appropinquare. quod cum ita sit, iure mireris Oedipum de exsilio ita queri, ut facile tibi persuadeas eum nondum uiuendo satiatum esse. exsilium, uerum si quaerimus, ei non nocet, nam in exsilio mortem desideratam oppetet; quare exsilii poena non apte ei irrogatur.

πόλει δὲ καὶ σοὶ ταῦτ᾽ ἐπισκήπτω, Κρέον·
ἤνπερ κρατήσῃ τἀμά, Πολυνείκους νέκυν
μήποτε ταφῆναι τῇδε Θηβαίᾳ χθονί.
θνήσκειν δὲ τὸν θάψαντα, κἂν φίλων τις ᾖ.

alter est u. 1447 sqq., ubi Polynices animam iam agens matrem sororemque hac prece alloquitur:

θάψον δέ μ᾽ ὦ τεκοῦσα καὶ σὺ σύγγονε
ἐν γῇ πατρῴᾳ, καὶ πόλιν θυμουμένην
παρηγορεῖτον, ὡς τοσόνδε γοῦν τύχω
χθονὸς πατρῴας, κεἰ δόμους ἀπώλεσα.

sed hi loci mihi prorsus non uidentur poscere, ut ipsum certamen, quod designant, intra tragoediae fines decertetur. scilicet poeta sibi persuasum habuit spectatores bene cognita habere fabulae certamina, quae sequebantur. quorum certaminum mentionem facit non ut iis uiam muniat in hac ipsa tragoedia decertandis, neque solum ut spectatores de iis, quae, hac tragoedia finita, fieri sibi fingant, moneat. has enim res commemorat, ut iis tragoediae personas quasi describat. cum inducit Polynicem a matre et sorore petentem, ut se in terra Thebana humo mandent, rem ipsam a fabula de Antigona mutuatus est ille quidem, sed ea ita utitur, ut imprimis significet, quo erga patriam amore Polynices, licet necessitate cogente arma contra eam tulerit, nihilominus accensus fuerit[1]. neque alio modo describitur Eteoclis erga fratrem odium uerbis, quibus, ne mortuus humo Thebana tegatur, uetat — si quidem haec uerba genuina sunt[2].

---

[1] Poetam his uerbis nihil aliud spectare quam Polynicis naturam describere uel inde elucet, quod Polynices prece sua non solum sororem, cui fabula humandi munus iniungit, sed et matrem alloquitur, quae, fabulam si sequimur, filiis superstes non fiebat.

[2] Hae fere rationes illos uersus, 774—777, suspectos faciunt:

a) exspectares haec de Polynice non humando mandata esse una cum iis, quae de sorore et matre patreque Creonti mandat uu. 757—765. nunc haec mandata inter se cognata interrumpuntur iis uersibus, quibus a Creonte petit, ut Tiresiam de oraculis roget.

b) u. 766 ab his uerbis incipit: *ἓν δ᾽ ἐστὶν ἡμῖν ἀργόν κτλ.*, quibus uerbis facile adducimur, ut credamus hoc mandatum ultimum esse. nihilominus sequitur illud de Polynice non humando; si quis contra attulerit

Simile prorsus iudicium de tertia fabulae parte, quam in finem tragoediae congessit compilator, quae est de Antigona matrimonio cum Haemone iungenda, faciendum est. quod Eteocles Creonti praecipit, ut ei curae sint Antigona et Haemo nuptiis inter se iungendi,

u. 757. *γάμους δ' ἀδελφῆς Ἀντιγόνης παιδός τε σοῦ*
Αἵμονος, ἐάν τι τῆς τύχης ἐγὼ σφαλῶ,
σοὶ χρὴ μέλεσθαι κτλ.,

id fit, ut ostendat poeta Eteoclem — qui, patre caeco intra claustra abdito, sororis collocandae arbiter erat — in bellum proficiscentem muneribus diligenter fungi neque suos negligere, non ut spectatorum animos ad hanc quoque rem in tragoedia ipsa disceptandam praeparet. simili modo cum Creonti etiam iniungit, ut matri, quae eadem Creontis soror esset, bene consulat, eo mandato filii erga matrem pietatem describit; nam poeta sane ipse bene nouit se in animo habere ita nodum tragoediae expedire, ut Iocasta mortem oppetat neque ei Creontis cura opus sit. quae cum ita sint, quae in fine tragoediae de Antigona cum Haemone nuptiis iungenda aliis rebus inserta leguntur, mihi uidentur Euripidi abiudicanda, cum praesertim qui hunc finem compilauit, omnibus his rebus congestis, ita se difficultatibus implicauit ut, quo modo nodum solueret, nesciret. itaque infelicissimum illud inuenit, ut Antigona, denuntians, si in matrimonium cogeretur, se ipsa nocte nuptiali leto coniugem daturam esse, nuptiis se solueret. quod inuentum Euripide dignum non est[1].

Sed ut iam supra dixi, hic tantum adumbraui, quae in uniuersum de fine tragoediae Phoenissarum sentio. singula

---

hoc mandatum agmen claudere, quia non solum Creonti, sed et urbi detur (*πόλει δὲ καὶ σοί*), uelim obseruet u. 778, qui mandata excipit, nihil scire de urbe mandatum accipiente, ut apparet e uerbis: *σοὶ μὲν τάδ' εἶπον· προσπόλοις δὲ κτλ.*

[1] Quod uideam, nihil obstat, quominus Euripides, in hac fabulae parte Sophocli proxime accedens, ut aliis ab eo discessit, sibi finxerit res hoc ordine sequi, ut primum Antigona patrem Colonum deduceret, tum, patre mortuo, Thebas rediret, Haemoni nuptura. sed de eiusmodi rebus coniecturas facere licet, uerum ut assequamur, si forte fit, id certis argumentis probare non possumus.

exponere nunc non possum, neque, ut fortasse cui uideor debuisse, quatenus cum aliis, qui hanc rem excusserunt, consentiam, quatenus ab iis dissideam, indicaui; quod facile cuiuis apparebit, si de hac re disputata cognouerit. sed multas easque nec minimas partes e contextu abicere postquam conatus sum, mihi h. l. addendum est, praeter uersus, de quibus disputaui supra p. 15, u. 1703 et qui proxime sequuntur, uere Euripideos mihi uideri uersus, quibus Oedipus, antequam Colonum proficiscatur, mortuis sibi carissimis ultimum dicit uale, 1693 sqq.:

Οἰδ. *προσάγαγέ νύν με, μητρὸς ὡς ψαύσω σέθεν.*
Ἀντ. *ἰδού, παρειᾶς φιλτάτης ψαῦσον χερί.*
Οἰδ. *ὦ μῆτερ, ὦ ξυνάορ' ἀθλιωτάτη.*
Ἀντ. *οἰκτρὰ πρόκειται, πάντ' ἔχουσ' ὁμοῦ κακά.*
Οἰδ. *Ἐτεοκλέους δὲ πτῶμα Πολυνείκους τε ποῦ;*
Ἀντ. *τώδ' ἐκτάδην σοι κεῖσθον ἀλλήλοιν πέλας.*
Οἰδ. *πρόσθες τυφλὴν χεῖρ' ἐπὶ πρόσωπα δυστυχῆ.*
Ἀντ. *ἰδού, θανόντων σῶν τέκνων ἅπτου χερί.*
Οἰδ. *ὦ φίλα πεσήματ' ἄθλι' ἀθλίου πατρός.*
Ἀντ. *ὦ φίλτατον δῆτ' ὄμμα Πολυνείκους ἐμοί.*

quae scaena speciem uere Euripideam prae se ferre mihi ita uidetur, ut mirer Weckleinium p. 17 hos uersus exclusisse.

Utrum autem u. 1693 exceperit u. 1583, an inter hos uersus pars aliqua interciderit, decernere non audeo. quae sequuntur usque a u. 1708 (1710?), dubia mihi uidentur.

Förklaringar ock anmärkningar till fornnordiska lagar.

II.[1]

Av **Elis Wadstein.**

Formen *accer*,

som står i den fornsvenska Lydekinus-handskriften (se Småstycken på fornsvenska, samlade af Klemming s. 205.24 samt Collin och Schlyter Vestgötalagen s. 272.4), torde hittils icke hava blivit tillfredsställande utredd. Den förekommer i följande sammanhang:

> «hwar sum niþir fællir dax wærki . i. kyrkiu garþ stapul eller klo[n]cnæ hus gerneng bøte øre firi oc twa øræ firi *accer* en quær sitær.»

Enligt Schlyters Ordbok under *aka* skulle *accer* troligen vara skriffel för *acu* av *aka* «körsel», men ett dylikt ord passar, så vitt jag kan se, föga väl på detta ställe. Bättre torde vara att fatta *accer* såsom fel för *atter*; *c* ock *t* skrivas som bekant i de gamla handskrifterna ganska lika (enligt Collin ock Schlyter — se noten hos dessa — har också *accer* här i handskriften av andra till ock med lästs som *acter* eller rentav som *atter*). Översättningen av lagstället blir då: «Den, som försummar dagsvärk vid uppförandet av kyrkohägnad eller av stapel eller hus för (kyrk)klockorna, böte härför 1 öre; samt 2 öre [härför] ytterligare» (egentl. «åter, ånyo») «om han (fortfarande) stannar hemma»; jfr. fsv. *apter*, *atter*, *ater* = «ånyo, vidare» enligt Schlyters ock Söderwalls ordböcker.

---

[1] Första artikeln finnes i denna tidskrift band III.

Fsv. *hampn ok stampn.*

I Upplandslagens konungabalk, tionde flocken heter det:

> «Nv biuþær kunungær liþ ok leþung utt. biuþær utt roþ ok reþ. þa skal næmpnæ hampn ok stampn. ok styriman. ok hasætæ allæ» etc.

Schlyter säger i sitt Glossar om detta *hampn,* att det står om «den hamn, där flottan skall samlas för att utgå i leding», men han tillägger: «om ej, såsom troligt är, *h. ok stamn* i U. för rimmets skull äro sammanställda i st. f. *hamnu ok stamboa*». Under *stamn* översätter så Schlyter uttrycket med «stamboe och alla krigsmän (som utgå från hamnarna i Uplands folkländer)».

Enligt min mening behöver man emellertid icke göra det betänkliga antagandet, att man här skulle ha använt *hampn ok stampn* på det av Schlyter förutsatta godtyckliga sättet. Jag sammanställer *hampn* med da. *hafn* «skibsmandskab» (Lunds Ordbog) ock isl. *hǫfn* «Besætning, Mandskab paa Fartøi». Ordet *stampn* «stam, stäf» anser jag i det här ifrågavarande uttrycket för rimmets skull ha valts såsom beteckning för hela skeppet; jfr att isl. *stafn* likaledes i poetiskt språkbruk användes = «navis» (Egilsson) samt att fda. *stafn* (enl. Lund) även «siges om hele skibet». Den punkt i UpL., i vilken det här diskuterade uttrycket förekommer, är alltså att översätta: «Då skall man utse besättning ock fartyg samt styrman ock [alla] roddare»[1].

Fsv. *skunkufalz maþer.*

Detta ord, som förekommer på ett enda ställe i den gamla litteraturen, nämligen i VgL. II, Dr. VII, där det säges: «han heter skunkufalz maþer ær þræl hauir varit», har hittils icke blivit förklarat. Schlyter anser i sitt glossar (där ordet mindre nöjaktigt anföres under formen *skunkufals m.*), att ordet utgjort «en smädetitel, som gafs åt en frigifven träl», men framhåller, att dess egentliga betydelse är obekant. Emellertid påpekar Schlyter till jämförelse det i svenska ock

[1] Jfr hos L. Bygdén, Några studier rörande Disa-sagan s. 47 (Samlaren XVII) där samma tolkning — meddelad av mig — utan motivering lemnas.

danska dialekter förekommande ordet *skunk* «takskägg», «aabningen under tagskiægget paa huse» etc. samt säger, att detta kunde giva anledning att anse *skunkufalz maþer* egentligen betyda «en människa, som fallit ned från taket». Han tillägger dock: «men hvad sammanhang en sådan bem. skulle hafva med det bruk som blifvit gjordt af d. o., är svårt att inse.» Enligt den förklaring jag här skal söka motivera torde också *skunkufalz maþer* icke ha havt något att göra med *skunk* «takskägg» etc.; icke häller torde det ha varit någon smädetitel. Denna benämning på frigivna har enligt min mening liksom flere andra sådana (jfr lat. *manumissi*, *chartulati*, *tabularii* = «frigivna» — se Du Cange, Glossarium — samt även nedan) härletts från det sätt eller den ceremoni, varigenom en träl upptogs bland de fria.

Huru försiggick då en träls frigivande? Till att börja med erinrar jag om, att härvid ursprungligen enligt fornsvensk rätt fordrades *ætleþing*, d. v. s. att den som skulle frigivas adopterades av någon fri man ock på detta sätt blev medlem av en fri ätt; det var icke nog med, att egaren kort ock gott förklarade trälen för fri. Härom är att jämföra, att fsv. *ætledder* rent av användes i samma betydelse som *skunkufalz maþer*, nämligen «frigiven träl» (se Schlyters Glossar) samt ÖgL., Ä. B. XX, där det heter: «Nu giuær man annöþughum frælsi . . . þa skal han baþe suara ok sökia firi hans uærk æ þær til at han ær ætledder ok han ma egh innan eþum standa: ok egh köpgildær uara ok alt þæt sum gærs til hans: þæt ær sua gilt sum til þræls gærs ok egh mera. Nu þa han skal æt leþa þa skal þæt uara mæþ luui æghandans», etc.

Huru en *ætleþing* «adoptering» kunnat försiggå under gammal tid i Sverge, antydes av det fsv. uttrycket *skøtsætubarn*, som visar, att man kunde förklara ett barn som eget genom att (offentligen) taga det samma i knäet; jfr ock isl. *knésetia* «sætte paa sit Knæ og derved antage til sit Fosterbarn». På en dylik procedur synes emellertid det här ifrågavarande *skunkufalz* icke kunna syfta. I stället torde ordet ha avseende på en annan adopteringsceremoni, som gick så till, att den som skulle adopteras insveptes i den adopterandes kjortel eller mantel (eller i en flik av densamma). Detta

kallades *pallio cooperire natos* (i Frankrike: *mettre les enfans sous le drap* eller *sous le poile*). Härom är att jämföra Du Cange, som förklarar detta uttryck på följande sätt: «natos scilicet ex concubina, quam pater postmodum in uxorem legitimam coram proprio Sacerdote accipit. Cujus ritus initium fluxisse arbitror ab eo, qui in adoptionibus observabatur: quippe adoptivos pallio ac stola propria adoptantes quodammodo involvebant, ut ab iis quasi prognatos indicarent»; jfr ock vad Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer s. 464, anför om samma ceremoni ur en gammal författare: adoptionis jus illorum temporum instituto more rite sancitum tradunt, qui is inoleverat, ut qui adoptaret, per stolæ fluentis sinus eum qui adoptaretur traduceret. Den på dylikt sätt adopterade kallades *mantellatus,* mlt. *mantelkint* (jfr Grimm, anf. arb. s. 160, Schiller u. Lübben, Mnd. Wörterb.).

Med detta *mantellatus* såsom benämning för en adopterad torde det fsv. *skunkufalz maþer* vara att sammanhålla. Ordet *skunkufalz* är enligt min mening sammansatt av ett **skunka* med liknande betydelse som sv. dial. *skunk* «öfverkjortel», da. *skunk* «et livstycke og skiørt under eet» (Vid. Selsk. Ordb.) samt fsv. *falder* «fåll, veck». Benämningen *skunkufalz-maþer* «kjortelvecks-man» har en *ætledder* «frigiven träl» påtagligen fått av samma anledning som en *mantellatus* «mantel-man» har fått sin, nämligen därför att han vid «ætleþing» symboliskt inveckIades i den adopterandes kjortel.

Jag lemnar därhän, huruvida fsv. **skunka*, såsom nsv. dial. ock da. *skunk*, endast avsett kvinlig kjortel, eller möjligen även använts om manlig överklädnad. För det senare talar emellertid isl. *skikkia* «mantel», som enligt Läffler m. fl. (jfr senast Lidén i Uppsalastudier s. 80) är besläktat med nynord. *skunk* (ock nsv. *skynke*). Kanske betyda dessa ord egentligen «(lår)benklädnad», klädesplagg, som räcker ned över (lår)benen; jfr nsv. *skinka* «lårben», sv. dial. *skink* «skenben», *skink-hallter* «halt i låret», mht. *schinke* «lårben», ty. o. ostfris. *schunke* «ben», sv. dial. *skunka* «springe tungt» etc. Emellertid är det för min ovan givna förklaring av *skunkufalz maþer* icke nödvändigt att förutsätta, att fsv.

skunka även betytt «manligt klädesplagg», eftersom vid adoptering fordom även den formaliteten användes — ock detta var sannolikt det ursprungliga — att adoptanden placerades under (adoptiv)moderns kjortel (jfr hos Grimm, anf. arb. s. 160), varifrån han så framtogs, liksom komme han värkligen, såsom ett hennes eget köttsliga barn, ur hennes sköt.

Fsv. *væra a.*

I VgL. þB. 14 stadgas, att egaren till en bortstulen häst skall för tillvaratagandet av densamme betala «tva öræ firi hæst at vnningia laghum æn han steþer han utan haraz ok öre en han innan hæræz lösir ok eigh þy meræ at flere se an en maþær a.» Schlyter översätter (se hans glossar s. 2 sp. 1) det här spärrade stycket: «att flere egare hava del i (det stulna)». Noreen fattar (i Altschwed. leseb. s. 117) *a* såsom præs. av *egha* ock stående såsom en relativsats: «(welcher das pferd) besitzt», samt får således samma innehåll som Schlyter. Dessa översättningar giva dock ingen god mening, då man icke inser, varför det skulle falla någon in att begära större ersättning, därför att det funnes flere egare til hästen; dessutom förefaller det osannolikt, att eganderätten til en häst så ofta skulle varit fördelad på flere personer, att ett särskilt lagstadgande för ett dylikt fall skulle varit behövligt. Om det däremot här icke är fråga om flere egare, utan i stället om flere tillvaratagare — man bör ju ur det föregående kunna supplera lika väl det ena som det andra — förstår man, varför det kunde ifrågasättas större ersättning. Besväret med tillvaratagandet har ju i detta fall varit större, än om det härtill endast behövts en enda man. Jag tror också, att stället är att tolka i dylik riktning.

Antingen kan vid *a* vara att underförstå, icke såsom Schlyter menar «hästen», utan istället det förut omnämda «unningialagh». Översättningen blir då: «i det fall att det är flere än en [man] om (hittelönen)». Men då det icke är uppvisat, att *væra a,* såsom Schlyter antar, värkligen kan betyda «vara med om, ha del i», bör kanske stället fattas på följande sätt. Fsv. *væra a* bör nämligen liksom det isl. *vera á* ha kunnat betyda «være forhaanden» (jfr Fritzner[2]).

Det här ifrågavarande stycket kan alltså tolkas: «i det fall att det är flere än en [man] för handen (som ha anspråk på hittelön)».

DL. KB. I.

Början av denna lyder:

«SIgnaþe guð meþ sinæ naþa warþi meþ ws allum saman. Oc sancto mario bön wars hærra moþir. oc alguzhælghun. oc þe hælghu kirkiu».

Enligt Noreen, Altschwed. leseb. s. 118 är här vid «þe hælghu kirkiu» att underförstå «bøn». Närmare till hands ock enklare torde vara att föra nämda genitiv till «hælghun» ock alltså översätta: «ock alla Guds ock den heliga kyrkans helgon».

VgL. RB. 3.

Denna flock lyder:

«Bondæ sun skal lagmaþer væræ. þy skulu allir bonder ualdæ mæþ gusz miskvn. § 1. konongær skal næmd firi sik sætia ok lagmaþer a þingi. § 2. þæt hetir. e aldragötæ þing ær laghmaþer ær. a. þær ma folk. ætleþæ. ok sættum lysæ».

Rörande rätta tolkningen av § 1 ha som bekant många olika förslag framstälts.

Schlyter anser *þingi* vara felskrivning för *þingæ* «hålla ting», såsom Cod. B har. Då emellertid, såsom Hjärne i sin avhandling Om den fornsvenska nämden s. 16 not 2 påpekat, *-æ* i Cod. B ofta står för *-e* (jfr Schlyter, Föret. t. VgL. s. XX), är på skrivningen *þingæ* intet att bygga. För att *þingi* i stället är det riktiga talar även att Cod. I har *þinge*; se Noreen, Ark. f. nord. fil. V. 393.

Noreen, som å anf. st. behandlat den här ifrågavarande paragrafen, håller *a þingi* för en sammansättning ock hörande till ett *aþinga* «påtinga, uppbåda». Då emellertid något *aþinga* med nämda betydelse icke äljes kunnat uppvisas ock innehållet i paragrafen med Noreens tolkning bleve föga tillfredsställande (jfr K. H. Karlsson, Den svenske konungens domsrätt s. 9) synes man icke kunna stanna vid densamma.

Hjärne, som även varit inne på det här ifrågavarande stället, säger därom i sin nyss anförda avhandling s. 16

not 2: «Att här menas subst. *þing*, synes af § 2 . . . där *aldra götæ þing* tydligen är en förklaring af det föregående. Meningen med orden, om *firi sik* fattas ss. motsats till *a þingi*, är den, att nämnden skall svärja inför konungen, då han dömer, men å allra göta ting, då lagmannen sitter till doms. Stadgandet förbjuder således lagmannen att utöfva sin domsrätt på något annat ställe än å allra göta ting».

Jag tror, att Hjärne rätt fattat stället, då han anser *firi sik* stå i motsats till *a þingi*. Däremot tror jag icke, att den av nämda förf. dragna slutsatsen, att stadgandet skulle innehålla något förbud för lagmannen (jfr ock Schlyter i Bihang, glossaret s. 815) är riktig, utan anser jag, att det tvärtom är avsett att inskärpa en lagmannen tillkommande rättighet, nämligen att «sætia næmd» på landskapstinget. Om man skall tala om ett förbud här, blir det sålunda i stället mot någon annan, som ett dylikt är riktat, ock denne andre är då påtagligen konungamakten, vilken säkerligen redan vid äldre västgötalagens avfattningstid gjort försök att inkräkta på landskapets gamla fri- ock rättigheter. En av de viktigaste bland dessa var just den, att förhandlingarna vid «aldra göta þing» skulle ledas av landskapets egen lagman.

Att denna min uppfattning är den rätta, är troligt redan därav, att bestämmelserna i den här ifrågavarende flocken på det hela tagat tydligen äro riktade mot konungamakten. I densamma inskärpes, att det är bönderna, som äga at utse lagman, att lagmannen skall vara bondeson ock vidare, att för att ett ting skall vara ett «aldra göta þing» — ock altså kunna besluta å hela landskapets vägnar — fordras, att «laghmaþer ær a» detsamma. Icke ens konungen kunde således avhålla något dylikt ting.

Vad så angår frågan om betydelsen av *sætia næmd* synes den av Söderwall hos Karlsson, anf. arb. s. 10 not 1 givna tolkningen, enligt vilken *sætia* här står = «låta sitta, låta infinna sig, låta sammanträda», vara den säkraste ock även den bäst passande. Den stödjes av det isl. *setia dóm* «to set the court, let the judges take their seats» (som enligt Vigfusson hör til «technical law-phrases»); jfr även «lögsögumaðrinn skal . . . kveða hvar hvergi dómr skal sitja»

(Grágás I.45). Däremot har icke säkert kunnat visas, att *sœtia nœmd* även betytt «tillsätta nämd».

Den första paragrafen i här ifrågavarande flock översätter jag således: «Konungen eger sammankalla (undersöknings)nämd inför sig, ock lagmannen (eger sammankalla nämd) å tinget.» (Om *skola* såsom utmärkande rättighet är att jämföra Schlyter under *skola* 1; *nœmd* betyder även enligt Schlyter «i synn. nämnd, som utnämndes för att undersöka vissa tvister l. brottmål»). Genom detta stadgande medgives alltså åt konungen rätt att sammankalla (undersöknings)nämd ock således att gripa in i lagskipningen, men detta finge han endast göra «firi sik», men icke «a þinge», där rättsförhandlingarna fortfarande skulle ledas av lagmannen. I detta konungens «sammankallande av (undersöknings)nämd inför sig» ha vi enligt min mening början til vad som senare kallas *kunungs ræfst.* Vad det var för saker, rörande vilka konungen egde avhålla «nämdsession», därom finnas här inga närmare bestämmelser. Sannolikt berodde detta mycket på, huru tilltagsen konungen kunde vara, ock huru långt eftergivenheten hos landskapet kunde gå. Rörande två saker säges dock uttryckligen, att de skola behandlas å allmänt landskapsting, ock alltså icke t. ex. inför konungen. I slutet av den här behandlade flocken heter det nämligen: «þær (nämligen «a aldra götæ þing») ma folk ætleþa ok sættum lysæ».

VgL. IV. 12.

I de här givna domarereglerna heter det bland annat:

> «Nu ær þe fiughur domæren[1] ma hindræ. eit ær kiærlek. anæt ær hat. þridiæ ær gawur. fiærdþæ ær ræzl».

Härmed är att jämföra det hos Bebel i hans Opuscula noua, Strassburg 1508 s. K iij verso, anförda: «Hæc quattuor peruertunt omnia iudicia. Pinguia dona, odium, fauor et timor, exitio sunt iudiciis per quæ iudex corrumpitur omnis». Sutor, Der hundert-Augige blinde Argos, Kauffbeyren 1740 anför s. 330: «Amor, odium & proprium Commodum, sæpe

---

[1] Ackusativ; se förf. i denna tidskrift III. 1 f.

faciunt judicem non cognoscere verum» jämte en tysk version: «Gunst, Freund, Feind und Eigen-Nutz, Schaffen bei Richteren nit vil Guts». Enligt Sutor är detta uttalande hämtat från Aristoteles. Närmaste källan för den fornsvenska versionen åtminstone är dock väl icke Aristoteles, då denna författare icke så tidigt kan ha varit känd i original här i norden, utan i stället säkerligen den kanoniska rätten. I denna har jag nämligen funnit följande passus (se Decretum Gratiani, Causa XI, Qu. III, C. LXXVIII) av liknande innehåll: QVattuor modis peruertitur humanum iudicium: timore, dum metu potestatis alicuius veritatem loqui pertimescimus: cupiditate, dum præmio animum alicuius corrumpimus: odio, dum contra quemlibet aduersarium molimur: amore, dum amico, vel propinquo complacere contendimus».

Bartholomaes Aspiratlov og Lachmanns Tydning af Gellius IX 6 og XII 3.

Af Holger Pedersen.

Som bekendt falder på Græsk de forskellige Klasser af Eksplosiver (Tenues, Tenues aspiratae og Mediae) sammen uden nogen Forskel foran andre Eksplosiver og foran *s*. Det hedder *ἔγραψα, γραπτός* (til *γράφω*); *ἔβλαψα, βλάπτω* (til *βλάβη*); *ἔτρεψα, τρεπτός*. Hermed stemmer tilsyneladende Latin: *traho, traxi, tractum; rego, rexi, rectum; duco, duxi, ductum*. Ganske anderledes på Sanskrit: Participiet til *lumpáti* hedder *luptá-s*, men til *lábhate* hedder det *labdhá-s*; af *çaknóti* kommer *çaktá-s*, men af *dáhati* kommer *dagdhá-s*; *vr̥ttá-s* til *vártate*, men *vr̥ddhá-s* til *várdhate*. Man må med Ascoli tænke sig den lydlige Udvikling på følgende Måde: *bht* > *bth* > *bdh*, *dht* > *dth* > *ddh*, *ght* > *gth* > *gdh*. Rigtignok har Bartholomae gjort Indsigelse mod denne Forklaring og ment, at Ascoli i sin Opfattelse af Mediae aspiratae havde ladet sig for meget lede af den brugelige Transskription; men Bartholomae har ikke selv sat noget andet i Stedet, og Ascolis Forklaring må fastholdes som den eneste mulige[1]. Men det er ikke blot i Sanskrit, at et sådant Forhold hersker. Bartholomae har i det første Hefte af sine «Arische Forschungen» påvist, at den samme Regel gælder i Iranisk; således hedder det i Avesta *aogᵊdā* ‚han talte' til gr. *εὔχομαι* med Medialendelsen *-ta* gr. *-το* (athematisk Fleksion) o. s. v. Og Behandlingen er den samme ved Sammenstød af Media aspirata og *s* : *aoγžā* ‚Du talte' (af det samme Verbum med Endelsen *-sa* gr. *-σο*). Således kunde Bartholomae opstille den Sætning, at Media aspirata + *t* eller *s* allerede i det ariske (indo-iraniske) Grundsprog var bleven til Media + *dh* og *zh*; altså *bh* + *t* > *bdh*, *bh* + *s* > *bzh*. På Sanskrit er ved en senere Lydlov *bzh* o. s. v. blevet til *ps* o. s. v. Det hedder *dípsati* ‚han vil tilföje Skade', Desiderativ til *dabhnóti*, medens det i Avesta hedder *diwžaidyāi*

---

[1] Walde KZ xxxiv 466 ansætter stemte Spiranter istedenfor Mediae asp. (*ð* istedenfor *dh* o. s. v.); dette er afgjort urigtigt.

(Infinitiv af Desiderativet). At Forandringen på Sanskrit, som Bartholomae antager, skyldes en Lydlov og ikke en blot og bar Analogidannelse, hvorved man restituerede det suffiksale *s*, fremgår måske allertydeligst af Tilfælde som skr. *kšárati* ‚flyder‘, av. *vī yžārayeiti*, gr. *φθείρω*. Her er nemlig ingen Analogidannelse mulig.

Sammenligner man nu den ariske Behandling af Aspirat + *t* eller *s* med den græske Behandling af de tilsvarende Grupper, så er det straks klart, at begge ikke kan gå tilbage til det samme Grundlag. Det er meget vel tænkeligt, at gr. *γράψω* lat. *nupsi nuptum* kan være den lydrette Fortsættelse af *-bzh-* *-bdh-*, eller at *lectus* ‚Seng‘ regelmæssigt går tilbage til *-gdh-*, men en tilsvarende Antagelse er umulig ved gr. *γραπτός* o. s. v. Der må altså foreligge en analogisk Nydannelse enten på den ene eller på den anden Side. Hvis det græske Forhold er det oprindelige, må man antage, at arisk Sprogfølelse har følt sig stødt over en Veksel af *bh* og *p* (sml. *γράφω γραπτός*) i samme Paradigma og derfor har restitueret *bh* også foran *t* og *s* (endskönt disse Sprog i en senere Tid netop ofte foretager Analogidannelser i modsat Retning: yngre Avesta *aoxta* ‚han talte‘ for det ældre *aog*°*dā*; skr. *dhatte* svarende til av. *dazdē* gr. *τίθησι*). Hvis derimod det ariske Forhold er det oprindelige, må man antage, at den græske Sprogfølelse har krævet samme Endelse for samme Kategori i alle Tilfælde og derfor f. Eks. har genindført Participialendelsen *-to* også efter Media asp. istedenfor det lydrette *-dho-* (ligesom også de afvigende Participier på *-no-* o. s. v. har måttet vige for Sprogets Lyst til Uniformering).

Der er næppe Tvivl om, til hvad Side Vægtskålen hælder. Afgörende er vel gr. *φθείρω* av. *vī yžārayeiti* skr *kšárati* sammenlignet med *κτάομαι* skr. *kšáyati* ‚besidder, behersker‘ av. *xšayetē*. Her træder Overensstemmelsen mellem Græsk og Iranisk tydeligt frem. På den anden Side har Walde KZ XXXIV 476 anført *λέκτρον* som Bevis mod den Anskuelse, at den lydrette Fortsættelse af ievr. *gh* + *t* i Græsk er *χθ*; i dette Ord var, mener han, ingen Analogidannelse mulig: Suffikset *-θρον* var ligeberettiget med *-τρον*, så at en Form **λέχθρον* ikke vilde have vakt Anstød og altså heller ikke have været udsat for analogisk Omdannelse. Men *λέκτρον* behøver ikke at være et nedarvet Ord; det kan være dannet indenfor den græske Sproghistories Område på en Tid, da den ny Lov *χ* + *τ* = *κτ* allerede var trådt i Kraft; med oldn. *látr* ‚Sælhundeleje‘ er det formelt

ikke fuldstændig identisk; det nordiske og det græske Ord er kun Paralleldannelser. Ligeså lidt beviser *νύξ, νυκτός* ved Siden af *παννύχιος* o. s. v., thi disse græske Former med *χ* anses med Rette for Nydannelser. — Noget sikkert Eksempel på, at Media asp. + *t* i Græsk optræder som en aspireret Gruppe, kan man næppe anføre; men dette er ikke overraskende. Grupper af Eksplosivlyd i Grundsproget er hidtil næsten udelukkende påvist i sådanne Tilfælde, hvor den ene af Lydene tilhørte et Suffiks, eller hvor en Vokal var bortfalden. Og kun de Tilfælde, som for Sprogbevidstheden var etymologisk uklare, kunde undgå analogisk Omdannelse; men disse Tilfælde vil ret ofte være uklare også for Nutidens Sprogforsker.

Således betænker jeg mig ikke på at anse den ariske Behandling af de omtalte Grupper for den regelmæssige Fortsættelse af Grundsprogets Forhold. Dog behøver man ikke at ansætte ievr. *bdh, bzh* o. s. v.; man kan også ansætte *bth, bsh*; thi der er ikke noget i Vejen for at udtale en stemt Eksplosiv foran en stemmeløs Eksplosiv eller et stemmeløst *s*.

Foruden Forholdet *φθείρω* : *κτάομαι* findes der på Græsk også andre Spor af den samme Aspiratlov, som gælder i Arisk. Se herom Fick Vgl. Wtb. I [4] 345, Wackernagel KZ XXXIII 39 ff., Walde KZ XXXIV 483 f. I Lighed med skr. *jagdhá-s*, Participium til *jakšiti* ‚spiser', en redupliceret Dannelse til Roden i *a-ghasat* ‚spiste', hvor *-gdh-* er opstået af *-gzdh-* af *gh* + *s* + *t*, har man på Græsk *πάσχω* af **παθ-σκω* sml. *πένθος, πέπονθα*; *αἶσχος* af **aigᵘh-skos* til got. *aiwiski*; *λέσχη* til *λέχος* o. s. v. sml. oht. *irlisku* ‚slukkes', hvis Brugmann Grundriss II 1036 har Ret i, at det oprindelig betød ‚lægger mig'; *γλίσχρος* af **γλιχ-σκ-ρος* til *γλίχομαι*. Men fra dette Udgangspunkt føres vi videre. Fick lader nemlig *μίσγω* være opstået af **μιγ-σκω*. Hvis dette er rigtigt, ledes vi til den Anskuelse, at en Gruppe af Media + s er bleven behandlet på en Måde, der er analog med Behandlingen af Media aspirata + *s*. Wackernagel søger at forklare *μίσγω* på en anden Måde; det skal være opstået af **mi-mzgō* og høre til lat. *mergo* (af **mezgō*) o. s. v. Herfra skal *γ* være trængt ind i de virkelig til lat. *misceo* o. s. v. hørende Former (*ἐμίγην*) istedenfor det oprindelige *κ*. Hertil er at bemærke, at vi ikke har nogen Overflod af Beviser på, at Roden i *misceo* virkelig oprindelig havde *k̑*; sl. *mēsiti*, lit. *maisžýti* kan indeholde den med *s* (skr. *mekšáyati*) eller *sk* udvidede Form. Tilbage bliver da skr. *miçrá-s*, der muligvis kunde være

en mindre oprindelig Form (sml. mine Bemærkninger om Gruppen *-kśr-* IF V 70 f.) og t. *mengen*, hvis Sammenhæng med *misceo* dog benægtes af Kluge, Et. Wtb., der foretrækker den af Bugge i Curtius' Studien IV 336 foreslåede Etymologi (til lit. *minkau* o. s. v.). Men iøvrigt er det med Henblik på Brugmann Grundriss I 348 ikke absolut afskrækkende at skulle antage de to Rodformer *mik̑* og *mig̑* ved Siden af hinanden. Wackernagels Tydning af *μίσγω* er så kunstlet, at man sikkert ikke kan tænke på at anerkende den. Man må fastholde, at *μίσγω* hører til lat. *misceo* skr. *mekšáyati* o. s. v. Men *μίσγω* er da det eneste Eksempel på en Overgang fra *γ + σκ* til *σγ*; de Tilfælde, som Walde KZ xxxiv 523 f. anfører, beror på dels usikre dels usandsynlige Etymologier. Jeg tror dog ikke, at der er Grund til at tvivle om den antydede Overgang — Modbeviser findes ikke — eller til med Brugmann at antage, at *μίσγω* er trådt istedenfor et oprindeligere **μίσκω* ved Indflydelse fra *ἐμίγην* og lignende Former.

Overgangen *γ + σκ > σγ* vinder nemlig i Sandsynlighed ved en Iagttagelse, som jeg har fremsat IF V 84 f. Jeg har dér gjort gældende, at den græske Trehed *ξ*, *κτ* og *χθ* svarende til skr. *kš* beror på, at *ξ* er *g + s*, *κτ* og *χθ* derimod *k + s* og *gh + s*. *ἄξων* lat. *axis* o. s. v. har man afledet af *ἄγω*; identisk dermed er oprindelig Ordet for ‚Skulder' : lat. *ala, axilla* o. s. v.; sml. oldengelsk *ócusta.* *ἀξίνη* har *g + s* ifølge got. *aqizi.* *τέκτων* skr. *tákšā* hører til *τίκτω, τέκος* og indeholder altså *k + s*. *χθών* skr. Plur. *kšāmas* har *g̑h + s* ifølge Sideformerne *χαμαί* o. s. v. Virkelige Modeksempler gives ikke. Om *ὄψομαι, ἀλέξω, μεταξύ, ἑξείης, λείψανον* (Nydannelser), *δεξιός* (yngre Lydlov) har jeg talt på det anførte Sted; *ὀξίνα* lat. *occa* havde oprindelig intet *s* og har kun faaet det ved folkeetymologisk Tilslutning til *ὀξύς*; *τόξον* har intet at gøre med osl. *tesati* ‚hugge' lat. *texo* ‚væver' gr. *τέκτων*; «det tilhuggede, det lavede» vilde være en besynderlig Betegnelse for ‚Bue'; *δόξα* er **δόκτι̯α* (Brugmann Grundriss I 362). Man har for sådanne Tilfælde som *τέκτων* opstillet den Formodning, at Grundsproget her havde en fra *s* forskellig Spirant. Men dette er en intetsigende Hypothese, da ellers intet peger i en sådan Retning; med nöjagtig samme Ret kunde man i ethvertsomhelst Tilfælde, hvor man i Öjeblikket ikke kan forklare en given Lydudvikling, ty til det bekvemme Middel at tilskrive Grundsproget nye Lyd. Man har også i et Par Tilfælde villet genfinde det græske *τ* i andre Sprogklasser; således

er gr. *ἄρκτος* lat. *ursus* skr. *ṛkša-s* bleven sammenstillet med kymrisk *arth* ‚Björn‘ men dette er et Låneord af lat. *arctos*; Britannerne har formodentlig modtaget dette Ord fra Romerne som Navn på Stjærnebilledet tilligemed en Angivelse om Navnets egentlige Betydning i Form af en Fortælling om, hvorledes Stjærnebilledet havde fået sit Navn, og Ordet levede så videre hos Britannerne tillige som Navn på det dem ubekendte Dyr. (Om alb. *arí* s. BB. xx 231). Ligeså har Korsch i Charьkovskij sbornik istoriko-filologičeskago obščestva 1895 S. 9 i Særtrykket sammenstillet sl. *pleče* og lat. *pectus* med skr. *pakšá-s*. Men hvis *l* i *pleče* er uoprindeligt — hvilket jeg er tilböjelig til med Korsch at antage —, hører det slaviske Ord til lit. *petys*, preuss. *pette* og kan følgelig intet have at göre med det indiske eller det latinske Ord; og ligeså lidt er det muligt, hvis *l* er oprindeligt, som Stokes antager, Urkeltischer Sprachschatz S. 217. Ligheden mellem skr. *pakšá-s* ‚Vinge‘ og lat. *pectus* strækker sig ikke til Stammens Form; den må — bortset fra eventuelt Rodslægtskab, sml. gr. *πέκος* — betragtes som en ren Tilfældighed. Walde KZ xxxiv 533 f. accepterer min Forklaring af Differensen *ἄξων* : *τέκτων* : *χθών*, dog med den Modifikation, at han ikke, som jeg havde gjort, vil ansætte *ĝz* i *ἄξων* men derimod *ĝs*. Jeg skal hertil bemærke, at Udviklingen bedst forstås under Forudsætning af, at *s*-Lyden i *ἄξων* i en bestemt Periode af den græske Sproghistorie har været stemt; Modsætningen mellem *ξ* og *κτ*, *χθ* beror da på Modsætningen mellem stemt og stemmeløs Spirant (thi den oprindelig stemte Aspiratgruppe *ĝzh* måtte naturligvis på Græsk som alle Aspirater blive stemmeløs). Og jeg vilde heller ikke finde noget afskrækkende i at antage, at *g* + *s* allerede i Grundsproget var blevet til *gz*, som derefter i Enkeltsprogene var blevet stemmeløst. Nødvendigt er dette dog ikke, og jeg har ikke noget imod at ansætte ievr. *gs*.

I god Samklang med, hvad der her er udviklet om Græsk, står et velbekendt Forhold i Latin. Jeg skal tillade mig at afskrive de to Steder hos Gellius, som er den oprindelige Kilde til vor Kundskab derom. Gellius IX 6 lyder: «Ab eo quod est *ago* et *egi* verba sunt quae appellant grammatici frequentativa *actito* et *actitavi*. Haec quosdam non sane indoctos viros audio ita pronuntiare ut primam in his litteram corripiant, rationemque dicunt quoniam in verbo principali quod est *ago* prima littera breviter pronuntiatur. Cur igitur ab eo quod est *edo* et *ungo*, in quibus verbis prima littera breviter dicitur, *esito* et *unctito* quae

sunt eorum frequentativa prima littera longa promimus et contra *dictito* ab eo verbo quod est *dico* correpte dicimus? num ergo potius *actito* et *actitavi* producenda sunt? quoniam frequentativa ferme omnia eodem modo in prima syllaba dicuntur quo participia praeteriti temporis ex his verbis unde ea profecta sunt in eadem syllaba pronuntiantur sicut *lego lectus* facit *lectito*, *ungo unctus unctito, scribo scriptus scriptito, moveo motus motito, pendeo pensus pensito, edo esus esito, dico* autem *dictus dictito* facit, *gero gestus gestito, veho vectus vectito, rapio raptus raptito, capio captus captito, facio factus factito.* Sic igitur *actito* producte in prima syllaba pronuntiandum, quoniam ex eo fit quod est *ago* et *actus.*» Gellius XII 3: «Si quis autem est qui propterea putat probabilius esse quod Tiro dixit, quoniam prima syllaba in *lictore* sicut in *licio* producta est et in eo verbo quod est *ligo* correpta est, nihil ad rem istud pertinet, nam sicut a *ligando lictor* et a *legendo lector* et a *viendo vitor* et a *tuendo tutor* et a *struendo structor* productis quae corripiebantur vocalibus dicta sunt.» Hermed har Lachmann rigtigt kombineret Porphyrio til Horats Sat. I 6, 122 (ad quartam jaceo; post hanc vagor aut ego lecto | aut scripto, quod me tacitum juvet, ungor olivo): «*lecto* producta syllaba pronuntiare debemus, quia frequentativum est ab eo quod est *lego.*» Kommentatoren vil hermed afværge Læsningen *lĕctō*, Abl. af *lectus* ‚Seng'. Af disse Steder drog Lachmann i sin Kommentar til Lucrets S. 54 fuldstændig med rette den Slutning, at Forlængelsen indtrådte i de Verber, som endte på en Media. Hvad Lachmann rigtigt havde erkendt, forplumrede imidlertid Osthoff ved en ulykkelig Anvendelse af Analogiprincippet. Den lange Vocal i *lectus* ‚læst' *rectus tectus actus* skal være overført fra *legi rexi texi egi.* Denne Forklaring har Brugmann optaget i sit Grundriss I 468. Det er imidlertid ubegribeligt, at *actus* skulde være nærmere associeret med *egi* end med *ago*; og hvis *texi* kunde overføre sin Kvantitet til *tectus,* hvorfor skete så ikke det samme ved *dixi* og *dictus*? At *dixi* havde langt *i, dictus* kort *i,* står fast; sml. it. *dissi detto.* Det er overflødigt udførlig at kritisere Osthoff's Hypothese. Men jeg må straks sige, at Lachmann og de øvrige klassiske Filologer, som fra et specielt latinsk Standpunkt har behandlet dette Spörgsmål, har begået en Række Fejl. For det første har de atter og atter sammenblandet ievr. Media og Media aspirata, endskönt Gellius tydelig viser den rigtige Vej ved sin Angivelse om, at *vectus* har kort *e,* men *lectus* langt *e.* Dernæst har man gjort

en Fejl ved at blande Priscian IX 28 ind i Undersøgelsen. Her hedder det: «In *xi* terminantia praeteritum perfectum secundae et tertiae et quartae conjugationis inveniuntur et tunc tantum natura quoque producunt paenultimam quando sit *e* ut *rego rexi, tego texi, illicio illexi.* In aliis enim positione sunt longae tantum, ut *traho traxi, vincio vinxi, duco duxi,* quod ostenditur esse correptum ex nomine quod ab eo derivatur et corripitur *dux ducis*, sicut *rexi* produci approbatur ex nomine quod ab eo nascitur *rex regis.*» Denne Notits gör ikke noget absolut pålideligt Indtryk; men der er ingen Grund til at indlade sig på en Drøftelse heraf, thi Priscian behandler i det hele taget slet ikke det samme Spörgsmål som Gellius. Gellius taler om Participium, Priscian om s-Præteritum. Der er altså heller ingen Grund til at foretage en Rettelse ved *illicio illexi* af Hensyn til Lachmanns Regel.

Jeg formulerer Lachmanns Regel på følgende Måde: Foran Gruppen Media + *t* indtrådte på Latin Forlængelse. Idet jeg går over til den nærmere Betragtning af denne Regel, maa jeg straks bemærke, at Tilfælde som *unctus* med langt *u* ifølge Gellius, *defúnctis fúncto, seiúnctum,* der i Indskrifter er forsynede med Længdetegn, må holdes borte fra Undersøgelsen. Det hedder nemlig også *sáncta, Ρεδηνπ[τ]α* (*redempta*), ligesom også *quintus* (og *quinque*) har langt *i*. Man må derfor holde den Mulighed åben, at der overhovedet altid er indtrådt Forlængelse foran Gruppen Nasal + Eksplosiv + *t*. For Gruppen *g* + *t* får vi da følgende Materiale til Bevis for Lachmanns Regel: *ago* gr. *ἄγω, actus* med langt *a* ifølge Gellius; i Indskrifter forekommer *áctis redácta exáctus*; og det er som bekendt den lange Kvantitet, der har bevirket, at *a* ikke går over til *e* i Sammensætning. — *frango* got. *brikan* skr. *bhanájmi, fractus* sml. *confringo confractus* — *tango* gr. *τεταγών, tactus* sml. *attingo attactus* — *pango pepigi* gr. *πήγνυμι πάγη, pactus* sml. *compingo compactus*; ved Siden af Rodformen med $\widehat{g}$ har vi som bekendt også en Form med $\widehat{k}$: lat. *paciscor* o. s. v. — *lego* gr. *λέγω, lectus* med langt *e* ifølge Gellius og Porphyrio; i Indskrifter *diléctae adléctus*, byzantinsk *ληκτεύειν* — *rego* gr. *ὀρέγω* got. *rakjan, rectus* it. *ritto,* i Indskrifter *réctus* (og *réctor*) — *tego* gr. *τέγος στέγω* oldn. *þak, tectus* med langt *e* ifølge it. *tetto* (med lukket *e*), sml. Indskr. *téctor, προτήκτορες* — *vivo* oldn. *kvikr*, hvoraf Substantivet *victus* med langt *i* ifølge it. *vitto*, er et mindre indlysende Eksempel, da det ikke er bevisligt, om end sandsynligt, at et sådant Verbalsubstantiv i Latin altid stod på samme Vokal-

trin som Participiet — *fruor* skr. *bhunájmi* got. *brukjan*, *fructus* sml. it. *frutto* — *sugo* har vel *g* ligesom oldeng. *sūcan*, *suctus* med langt *u* at dömme efter it. *succiare, suzzare*; men da også Præsensformen har langt *u*, beviser dette Eksempel meget lidt; ligeså *lúctus* (Indskr.) til *lūgeo*. — *struo* er etymologisk ikke fuldstændig gennemsigtigt, men hvis der efter *u* er faldet en Konsonant bort, må det have været en Media; *u* langt i *structus* ifølge it. *distrutto* (langt i *structor* ifølge Gellius) — *ructo* gr. ἐρεύγομαι har langt *u* ifølge it. *rutto* — *lictor* har langt *i* ifølge Gellius og Indskrifter; om det virkelig hører til *ligare* alb. *l'ið*, skal jeg ikke afgöre; desuden kan man tvivle, om første Stavelses Vokal virkelig oprindelig stod på Lavtrinet. — I Modsætning til disse Eksempler, af hvilke under alle Omstændigheder de 7 første står ubetinget fast, har man følgende Eksempler med Rodudlyd *k* : *facio* gr. ἔθηκα, *factus* med kort *a* ifølge Gellius og ifølge Sammensætningerne *conficio confectus* o. s. v. — *jacio, jactus* sml. *conjicio conjectus* — *lacesso, lacto illicio illectus* — *dīco* gr. δείκνυμι, *dictus* med kort *i* ifølge Gellius og it. *detto* — *frico, frictus* sml. it. *fretta frettare* — *dūco* got. *tiuhan*, *ductus* med kort *u* ifølge it. *condotto* — *conspicio* skr. *páçyāmi, conspectus* sml. it. *dispetto, rispetto* (med åbent *e*) — *coquo* skr. *pácāmi*, *coctus* sml. it. *cotto* (med åbent *o*). — Med Media aspirata i Rodudlyd kan nævnes: *traho, tractus tracto contrecto* (*contraho contractus* er Nydannelser) — *veho* skr. *váhāmi, vectus* med kort *e* ifølge Gellius, sml. *vectis* it. *vette* med åbent *e* — *lectus* ‚Seng' til gr. λέχος har kort *e* ifølge it. *letto* (med åbent *e*); sml. det indirekte Vidnesbyrd hos Porphyrio — Media asp. findes også i *mingo* gr. ὀμιχέω, men Kvantiteten i *mictus* er mig ubekendt; *lingo* gr. λείχω giver ingen Oplysninger på Grund af, at *n* er vokset fast.

Således er der for Gutturalernes Vedkommende et anseligt Materiale til Støtte for Lachmanns Regel. Imod den strider tilsyneladende *stringo strictus*. Vi har her kort *i* ifølge it. *stretto*, endskönt man i Henhold til den sædvanlige Kombination med oht. *strīchan* nht. *streichen* vilde vente langt *i*. Sml. Brugmann Grundriss II 920 og 995. Man må vel antage, at *strictus* ikke er nogen nedarvet Form; Participiet var vel oprindelig **strignó-s* og blev først omdannet til **striktó-s* på en Tid, da Overgangen fra *gt* til *kt* allerede var indtrådt. At *relictus* skulde have langt *i* er ubevisligt; it. *relitto* og *delitto* er lærde Ord. Ved *fluo* og *fluctus* (Substantiv) er Forholdene i de romanske Sprog

uklare, men dette forklares sædvanlig ved Indflydelse fra Germansk (it. *fiotto* med åbent *o*; *flutto* lærd Ord?). Lat. *restis* har kort *e* efter it. *resta* (med åbent *e*) at dömme; sml. lit. *rezgù* skr. *rájju-s*; heraf skal vi måske slutte, at der ikke er indtrådt Forlængelse foran Gruppen *zg* + *t* (sml. iøvrigt Walde KZ XXXIV 512 om skr. *-jj-*).

Vi går nu over til Dentalerne og betragter først Gruppen *d* + *t* : *video* gr. *εἶδον, vīsus* sml. det afledte Verbum *vīso*; *odium* *ōdi* armen. *atem, exōsus*; *fundo* got. *giutan, fūsus*; *tundo* skr. *tudāmi, tūsus*; *cado* skr. *çaçāda, cāsum*; *edo* got. *itan, ēsus.* Herhen hører også *divido, divīsus*; man har kombineret dette Ord med skr. *vidhyati*; men den for *divido* ejendommelige Betydning beror ikke på Verbalroden, men på den Partikel, hvormed den er sammensat; det hører til den bekendte Rod *veid*, sml. skr. *ni-vedmi* ‚overgiver', armen. *gtanem*, irsk *finnaim* ‚finder', hvor denne Verbalrod ligeledes er gået over fra at betegne den passive Erkenden (‚se' ‚vide') til at betegne en aktiv Indgriben; fra en anden Side belyses Betydningsudviklingen i *divido* ved Sammenligning med gr. *εἶδος*. — Foran Gruppen *t* + *t* indtræder derimod ikke Forlængelse; *patior, passus*; *pando* gr. *πετάννυμι, passus* (*nd* i Præsens er endnu ikke opklaret; på Latin foreligger den samme Rod i *pateo* og måske i *patior*, oprindelig måske ‚rummer', deraf ‚tillader' o. s. v.); *quatio, quassus*; *fateor, fassus*; *meto* kymr. *medi* ‚at høste' irsk *methel* ‚a party of reapers', *messus*; *mitto mīsi, missus* (en nöjagtig Parallel til *dīco dīxi, dictus*); *defetiscor, defessus*; *spissus* til lit. *spintù spitau spisti* ‚at flyve ud i Sværme (om Bier)'. — Ligeså lidt indtræder Forlængelse foran *dh* + *t* : *jubeo* (*b* < *dh*), *jussus*; *gradior* sml. got. *grids, gressus*; *fodio* sml. got. *badi* (gr. *βόθρος*?), *fossus*; herhen kunde muligvis også *frendo, fressus* høre.

Undtagelser fra disse Regler er Tilfælde som *ūsus* ikke; her var Vokalen fra første Færd lang, idet den er opstået af en Diftong *oi*; muligvis skulde Participiet egentlig have heddet **it-tos* > lat. **issus*; men en sådan Form måtte selvfølgelig blive Genstand for Nydannelse. Om *gaudeo* gr. *γηθέω gavīsus* s. Brugmann Grundriss II 1050; *i*-Lyden i *gavīsus* beviser tilstrækkelig, at Formen er en Nydannelse. *fīsus* til *fīdo* gr. *πείθω* har lang Vokal ved Indflydelse fra Præsensformen. *lassus* har man sammenstillet med got. *letan* og *lats*; i så Fald er det ikke **lad-to-* men **lad-so-*, sml. *russus* lit. *szvësùs* o. s. v. (IF V 41). Tilsyneladende Undtagelser er derimod *fissus* til *findo* skr. *bhinádmi*

og *scissus* til *scindo* skr. *chinádmi* gr. *σχίζω*. Men disse Participier havde oprindelig ikke Suffikset *-to-*, men *-no-* sml. skr. *chinná-s*, *bhinná-s*; Nydannelsen med *-to*-Suffiks er indtrådt på en Tid, da Grupperne *dt* og *tt* allerede var faldne sammen på Latin. På samme Måde forklares *sedeo sido, sessum* sml. skr. *sanná-*. *cēdo*, *cessum* er etymologisk ikke ganske klart; Thurneysen KZ xxxii 567 ff. ansætter **kezdō*; i så Fald er *cessus* (*concessus*) opstået af **kezd-to-s* og er at sammenligne med det ovenfor omtalte *restis* af **rezg-ti-s*; i intet af de to Tilfælde er der indtrådt Forlængelse.

Ved Betragtningen af Labialerne må man først og fremmest mindes, at den rene Media *b* var en meget sjælden Lyd i Grundsproget. Jeg har overhovedet ikke kunnet opdrive noget sikkert Eksempel på Kombinationen *b* + *t* i Latin. Verber som *scrībo* må snarest antages at have *bh* sml. gr. *σκαρῑφάομαι*; ikke des mindre har *scriptus* langt *i* ifølge Gellius og ifølge it. *scritto*; det er den lange Vokal fra *scrībo*, men ikke nogen Forlængelse af et oprindelig kort *i*. *nūbo*, *Pronuba* hører vel til gr. *νύμφη*; man venter altså kort Vokal i *nupta, nuptiae*, men herom savnes Vidnesbyrd (it. *nozze* har åbent *o*). *rapio, raptus correptus*; *apiscor*, *aptus adeptus*; *rumpo ruptus* it. *rotto* stemmer alle med Regelen.

Ofte er Lachmanns Regel om Forlængelse foran Media + *t* bleven udvidet til også at gælde for Media + *s*. At bygge noget på det ovenfor anførte Sted af Priscian forekommer mig dog meget misligt; *dūxi* havde ganske sikkert lang Vokal, sml. Indskr. *perdúxerat* og it. *condussi*, og dog anføres det af Priscian som kort, ikke under Påberåbelse af Udtalen, men under Påberåbelse af en etymologisk Spekulation. Den lange Vokal i *dīxi*, *dūxi*, *mīsi* er opstået af en nedarvet Diftong; overhovedet skulde vi i s-Aoristet altid vente Höjtrin. I *rēxi* (Priscian og Indskr.) og *tēxi* (Priscian) har vi vel også et ievr. *ē*, endskönt Brugmann Grundriss II 1185 forholder sig meget skeptisk. Det korte *a* i *traxi* (Priscian; men Indskr. *tráxi*) kunde forklares ved, at *traho* måske ikke indeholder ievr. *a* og derfor heller ikke har haft en Aflydsform med *ā*, men måske en meget afvigende Form, der er bleven Genstand for Nydannelse. *coxi* er ligeledes en Nydannelse; den nedarvede Form vilde vel være **quēxī*. Således kan s-Aoristformerne overhovedet ikke benyttes ved en Undersøgelse om eventuel Forlængelse foran Media + *s*. I Indskrifter forekommer *máximus* og *véxillum*. Men *maximus* er en Nydannelse;

det oprindelige Suffiks havde ikke *s* men *t*, sml. *optimus*; det kan altså ikke lære os noget om den oprindelige Forbindelse *g* + *s*. *vexillum* er Diminutiv til *vēlum*, men dette Ord har intet med *veho* at göre; man har sammenstillet *vēlum* med sl. *veslo* ‚Åre‘, der kan høre til Roden i *veho* (Brugmann Grundriss II 187); men en Betydningsovergang fra ‚Åre‘ til Sejl‘ er ubegribelig, og ligeså lidt kan et Ord med den abstrakte Betydning ‚Befordringsmiddel‘ have eksisteret i Grundsproget; *vēlum* og *veslo* kunde altså i det höjeste være tilfældige Paralleldannelser. Men *vēlum* ‚Sejl‘ er ganske sikkert identisk med *vēlum* ‚Forhæng‘ o. s. v., hvoraf *vēlo*; sml. nygræsk *πανί* ‚Sejl‘ egentlig ‚Lærred‘, alb. pl'ɛhurɛ ‚Lærred, Sejl‘, lat. *carbasus* ‚Lærred, Sejl‘. Således hører *vēlum* i begge sine Betydninger til *vestis* gr. *ἕννυμι* o. s. v. *vexillum* er en Analogidannelse efter Mønstret *ala axilla* ligesom *pauxillulum* til *paullus*, der af Brugmann Grundriss II 193 forklares af **paur-lo-s*. Det lange *e* i *vexillum* er simpelthen en Overførelse af det lange *e* i *vēlum*.

Der gives overhovedet ikke nogetsomhelst til Støtte for den Antagelse, at der er indtrådt Forlængelse foran Media + *s*. Men Lachmanns Regel om Media + *t* beviser, at i sådanne Forbindelser den første Lyds Stemmetone ikke var gået tabt i Grundsproget; *ἄξων* : *τέκτων* *χθών* beviser, at den heller ikke var gået tabt foran *s*; de ariske Sprog beviser, at hverken Stemmetone eller Aspiration gik tabt i Gruppen Media aspirata + *s* eller *t*. Om der i alle disse Tilfælde var indtrådt progressiv Assimilation, er vanskeligt at afgöre; men under alle Omstændigheder må man ikke opstille progressiv Assimilation som et almindeligt Princip i Grundsproget, thi det er en bekendt Sag, at *s* + Media giver en stemt Gruppe; altså behøver gr. *ἐπιγράβδην* ikke at være i Strid med Grundsprogets Princip. Iøvrigt er det ikke min Hensigt på dette Sted at undersøge, i hvilket Omfang de enkelte Sprogs faktiske Former kan forklares ved Lydlove, og i hvilket Omfang Nydannelser må antages.

D. 29. August 1896.

Om Overleveringen af Platon.

Af G. Rangel Nielsen.

O. Immisch, Philologische Studien zu Plato. I. Axiochus. Leipzig 1896.
U. von Wilamowitz-Moellendorff, anmeld. i Gött. gel. Anz. 1895 p. 977 ff.

I et kort forord til sit skrift meddeler Immisch, at det Teubnerske forlag har overdraget ham at besørge en ny bearbeidelse af Hermanns Platon i steden for Wohlrab, hvis bearbeidelse for øvrigt allerede var påbegyndt, men som af helbredshensyn må opgive at fortsætte den. Det er for at bruge Wilamowitz' ord (l. l. p. 985) «eine schöne und grosse aufgabe», Im. dermed har påtaget sig; ti skønt Platon er en af de oftest udgivne forfattere, er der dog endnu overordenlig meget at gøre, inden vi får et nogenlunde sikkert grundlag for teksten, endsige en sikker tekst. Årsagen hertil er tydelig nok: det er den overordenlig store mængde af håndskrifter[1], der gør arbeidet så besværligt, ja næsten uoverkommeligt for en enkelt mand, når han vil opfylde eller stræbe at opfylde de fordringer, man nu til dags stiller til et kritisk apparat. Vi kan ikke slå os til ro, før vi har fået samtlige hdskr. undersøgte og deres indbyrdes forhold bestemt, for derefter atter at kassere dem, der er afskrifter efter andre bevarede hdskr.

Men når nu Platon har været så ofte udgivet, skulde man dog tro, at i det mindste en del af dette arbeide var gjort. Og det kan da heller ikke nægtes, at meget og godt arbeide er udført. Allerede Bekker opregner 68 hdskr. og har læsemåder fra dem alle; af andre giver Stallbaum prøver, og i den senere tid har især Schanz undersøgt flere codd. personlig, for en stor del sådanne, der allerede var benyttede af de tidligere. Man har derved opdaget de ældre apparaters svaghed. Kun hvad der gives af positive oplysninger, kan bruges, medens det altid er

---

[1] Wohlrab, Die Platonhandschriften und ihre gegenseitige Beziehungen (aus dem 15. Supplementbande der Jahrb. f. class. Phil., Leipzig 1887), opregner 147, og er endda ikke fuldstændig.

misligt at slutte ex silentio[1]. Og dog må undersøgelsen for en meget stor del endnu bygge på disse apparater, idet de nyere kollationer ikke er offenliggjorte. — Og så er det endda ikke den eneste vanskelighed. Næsten værre er det, at selv ældre hdskr. ingenlunde altid er af samme afstamning helt igennem, og jo længere man kommer ned i tiden, des mere fremtrædende bliver det. Et kendt eksempel er Bessarions hdskr. (Marc. 184 Ξ, Schanz' E, saec. XV.), som Schanz i sin tid satte så høit, og som nu igen er kommen til ære hos Couvreur i hans lille udgave af Phaedon (Paris. 1896). Det lader sig med sikkerhed aflede af Marc. 186 (d Stllb.) der atter er afskrift af Marc. 189 Σ[2]. Denne codex går atter gennem et tabt mellemled tilbage til Marc. 590 M, der er en afskr. af Vind. 21 (Y). Men intet af disse hdskr. er komplet, således som Ξ, der også har tetralogiordenen, som Y mangler (sml. Schanz, Philol. XXXV, 643). Altså: De i Y manglende dialoger har i Ξ en anden afstamning. Et andet eksempel er Vat. ΔΘ, der er afskr. efter Bodl. undt. i 1ste tetralogi og Gorgias[3]. Følgen heraf er, at selv om man vil antage det for muligt at samle alle hdskr. til ét stemma, må dette blive et nyt for hver dialog. Her står vi nu overfor de foreliggende apparaters anden store mangel: Næsten intet hdskr. er kollationeret i sit fulde omfang; i hvert fald foreligger kollationerne ikke trykte.

Hvorledes har da de tidligere udgivere stillet sig overfor disse vanskeligheder? De ældre følte dem slet ikke. De samlede (som Bekker) kun så mange læsemåder, de kunde overkomme, og traf så deres valg blandt dem, og det er egenlig først Schanz, der har gjort et alvorligt løsningsforsøg. Med et udstrakt kendskab til Platohåndskrifterne, for en stor del på første hånd, har han stadig arbeidet på at få apparatet indskrænket til så få hdskr. som muligt, og ser man på hans store udgave, skulde

---

[1] Navnlig gælder dette Stallbaums apparat. Som eksempel skal jeg anføre, at medens Schanz i apparatet til den nyere udgave af Euthyphro (Platonis Euthyphro, in scholarum usum denuo ed. M. Schanz. Lipsiae 1887.) har 16 steder, hvor Vind. suppl. 7 følger Ven. t. — Euthyphro er 14 Stephanussider —, så har Stallbaum i Alkibiades I (33 Steph.-sider) af sådanne steder 3 (tre), og kun 4, hvor Vind. har sin egen tekst. Det kan ikke være rigtigt.

[2] Jordan, Hermes XII, 170 ff.

[3] Schanz, Studien p. 51—55. — Jordan, Cod. Plat. auct. p. 631 udvider afstamningen til at gælde alle 6 tetralogier i Bodl. Næppe rigtigt.

man tro, det var lykkedes ham fuldt ud; han bruger kun to hdskr.: Bodl. og Ven. t (Append. class. 4)[1]. Men så simpelt er forholdet ikke. Det er sandsynligt, at den anden klasse (som absolut ikke bør kaldes «deteriores») virkelig kan føres tilbage til t[2]. Men for den første klasse mangler beviset endnu. I sine «Novae commentationes» (Würzburg 1871) mente Schanz endnu at måtte have Tubingensis med[3], og i den store udgaves første bind kom hertil yderligere Venetus 185 *Π* saec. XII. Den nærmere begrundelse heraf findes i «Studien zur Geschichte des platonischen Textes» (Würzburg 1874) p. 55—61, og på dette eller et lignende standpunkt burde han være bleven stående. Når Wohlrab og andre reiser indvendinger mod hans senere fremgangsmåde, beråber han sig på Lachmann (praef. Euthyphr. p. III). Men hvorledes man efter Lachmanns (og Madvigs) tekstkritiske principper kan forsvare at kassere gode, gamle hdskr., hvis originaler ikke kendes, det er ikke let at forstå. Det virkelige forsvar siges i Philologus XXXVIII 365 at være et sted, hvor *Π* viser sig at være afskr. af 𝔄, og med *Π* vilde også Tub. falde. Men stedet anføres ikke: det gemmes til en anden leilighed, der mig bevidst endnu ikke er kommen. Derimod synes det mig efter Schanz' eget apparat at være muligt at påvise Tub.s uafhængighed af hdskr. 𝔄, om end ikke af 𝔄s recension.

Codex Tubingensis (sive Crusianus) saec. XI—XII[4] indeholder på 22½ quaternio dialogerne Euthyphron, Kriton, Phaidon, Parmenides, Alkibiades I og II og Timæus, et udvalg der i sig selv er skikket til at vække opmærksomhed, da det netop er de af Ny-Platonikerne læste dialoger, vi her finder (Wilamowitz l. l. p. 986.). Man kunde derefter vente, at vi her havde en selvstændig overlevering hidrørende fra en skole- eller forelæsningsudgave af disse dialoger. Men teksten hører nøie sammen med

---

[1] Jeg taler kun om apparatet til de 6 første tetralogier, for så vidt de foreligger.

[2] Se især «Ueber den Platocodex der Marcusbibliothek in Venedig etc.» (Lpz. 1877), absolut det værdifuldeste af Sch.s arbeider.

[3] At han ellers — under påvirkning af Cobet — mente, at overleveringen var udtømt med 𝔄 og Tub., er der ingen grund til nu at opholde sig over.

[4] [Efter et flygtigt Skön overfor Hds. selv er der intet ivejen for at henføre det til s. XI. *J. L. Heiberg.*] En beskrivelse af hdskr. er det iøvrigt ikke her stedet at give, se derom Schanz Nov. Comm. p. 158—60. Teuffel, Rhein. Mus. XXIX, 175 ff.

𝔄 og må afledes enten fra 𝔄s «vorlage» eller fra et endnu ældre trin[1] og repræsenterer således ingen særlig overlevering. Slægtskabet med 𝔄 har Schanz tilfulde bevist i «Novae Commentationes», så jeg kan her nøies med at anføre et par steder: Krit. 48 B *(οὗτος ὁ λόγος) ἔμοιγε δοκεῖ ἔτι ὅμοιος εἶναι τῷ καὶ πρότερον* 𝔄 Tub., mens t skriver *ὅμοιος εἶναι καὶ πρότερος* (det rette er *καὶ πρότερον* uden *τῷ*). Euthyphr. 14 C er 𝔄 Tub. fælles om feilen *ἐρῶντα* for *ἐρωτῶντα*. Eksempler herpå kunde opregnes i mængde; men vi vil se på nogle i den anden retning. Euthyphr. 10 E: *τὸ ὅσιον εἶναι* 𝔄 t, *τὸ θεῖον εἶναι* Tub. *Π*. er ganske vist en let afvigelse, idet *θεῖον* og *ὅσιον* meget ofte veksler; men det er dog påfaldende, at både Tub. og *Π* har *θεῖον*. I Krit. 43 B mangler Tub. *εὐθύς* i ordene *πῶς οὐκ εὐθὺς ἐπήγειράς με*. Det kan godt undværes. Men en feil er det, når 43 C *καὶ ἄλλοι* gøres til *καὶ οἱ ἄγγελοι*. Phaed. 63 D advarer Kriton Sokrates mod at tale for meget, for mestermanden siger *θερμαίνεσθαι μᾶλλον διαλεγομένους*; Tub. har ikke *μᾶλλον* men *πάλιν*, der giver en ret drastisk tanke: den forøgede livlighed afbryder på et givet punkt giftens virkning; og dermed stemmer ypperlig det næste, at man i slige tilfælde tit har måttet bruge 2—3 doses gift. Sokrates bryder sig imidlertid ikke om det, og Kriton forestiller ham den andens sagkundskab og indtrængende opfordringer: *ἀλλά μοι πράγματα παρέχει*. Således skriver Tub. og således bør der skrives, men 𝔄 har *ἀλλά μοι πάλαι πράγματα παρέχει,* den anden klasse *ἀ. μ. πράγματα πάλαι π.* Tilføielsen kan uden særlig stor vanskelighed tænkes at hidrøre fra Sokr.s ord foran om Krit.: *σκεψώμεθα τί ἐστιν ὃ βούλεσθαί μοι δοκεῖ πάλαι εἰπεῖν*. Et par steder i Phaedon har Tub. samme tekst som pap. (de af Mahaffy udgivne og af Flinders Petrie fundne papyrusfragmenter, hvorom nedenfor p. 47), nemlig 81 A hvor Tub. pap. (og *Ξ*, måske flere) har formen *ἀνθρωπίνων,* 𝔄 *ἀνθρωπείων* og 81 B, hvor Tub. og pap. har *γοητευο-*

---

[1] Hvis man vil antage, at Tub. har Timæus fra samme kilde som de andre dialoger, stammer den næppe fra 𝔄s original og ganske sikkert ikke fra 𝔄 selv. Platons navn anføres nemlig kun to gange i 𝔄: foran Euthyphron og efter Menon. De 6 tetralogier er altså ingen levning; men afskriveren har ikke haft mere at skrive; Tim. har altså ikke stået i 𝔄s original. Jeg har imidlertid ikke selv undersøgt Tub.s stilling i Tim. — nogen kollation foreligger heller ikke — og kan kun bevidne, at de lærde er uenige. Tim. kan jo godt hidrøre fra en anden kilde end det øvrige indhold.

μένη, der passer bedre til de omgivende præsens participier end 𝔄Ξs *γεγοητευμένη* (det bør for en ordens skyld noteres, at 𝔄 i virkeligheden har et misfoster som *γεγοητευομένη*, der viser os oprindelsen til feilen: *γεγο* er en simpel dittografi). Men det afgørende er, at der er steder, hvor Tub. har ord som mangler i 𝔄, og som altså ikke kan hidrøre derfra. Det er tilfældet i Phaed. 96 A. Da Sokr. har tilbudt Kebes at skildre ham sin filosofiske udviklingsgang, hvis han bryder sig om at høre den, fortsættes der: *ἀλλὰ μὴν, ἔφη ὁ Κέβης, βούλομαί γε. Ἄκουε τοίνυν ὡς ἐροῦντος. ἐγὼ γάρ, ἔφη, ὦ Κέβης, νέος ὢν* osv. Her mangler 𝔄 ordene *βούλομαι . . ὦ Κέβης*; Tub. har dem[1]. Fuldt så betegnende er i al sin korthed afvigelsen Alk. I 130 E *Σωκράτης Ἀλκιβιάδῃ διαλέγεται λόγῳ χρώμενος οὐ πρὸς τὸ σὸν πρόσωπον* osv., hvor 𝔄 mangler det absolut nødvendige *λόγῳ*, mens Tub. *Π* t alle har det. Til slutning skal jeg anføre et sted, hvor vi måske i Tub. finder forklaringen på teksten i 𝔄 og altså må længere tilbage for at finde kilden. Det er Krit. 43 C. Efter den alm. tekst siger Kriton, at han er kommen *ἀγγελίαν ὦ Σώκρατες φέρων χαλεπήν, οὐ σοί, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, ἀλλ' ἐμοὶ καὶ τοῖς σοῖς ἐπιτηδείοις πᾶσιν καὶ χαλεπὴν καὶ βαρεῖαν ἣν ἐγὼ . . . ἐν τοῖς βαρύτατ' ἂν ἐνέγκαιμι.* I Tub. er teksten langt kortere: *ἀγγελίαν ὦ Σ. φέρων χαλεπὴν καὶ βαρεῖαν ἣν ἐγὼ κτλ.*: skriverens øie er fra det første *χαλεπήν* gledet ned til det andet, og han har fortsat der uden at mærke sin feil, for teksten bliver jo god endda[2]. I 𝔄 *Π* står der *ἀγγελίαν ὦ Σώκρατες φέρων χαλεπὴν καὶ βαρεῖαν οὐ σοί, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, ἀλλ' ἐμοὶ καὶ τοῖς σοῖς ἐπιτηδείοις πᾶσιν καὶ χαλεπὴν καὶ βαρεῖαν κτλ.* Det er ikke umuligt, at denne tekst stammer fra et hdskr. der har haft (men atter rettet) samme feil som Tub.[3]. Men sikkert er det ikke, da begge feilene ligger så nær, at de sagtens kan være ganske uafhængige af hinanden. Så meget står imidlertid fast, at der skal vægtige beviser til for at svække betydningen af steder som Phaed. 96 A og Alk. I 130 E[4].

---

[1] I 𝔄 har en yngre hånd tilføiet dem, men sålænge der intet forlyder om, at denne yngre hånd er ældre end Tub., har man lov til at se bort derfra.

[2] En yngre hånd har tilføiet de manglende ord.

[3] Der må i så fald ligge et mellemled mellem 𝔄s kilde og Tub.

[4] I apparatet til Alk. I 120 E går Schanz ud fra, at Tub. og *Π* er afskr. efter 𝔄. Teksten lyder *ἢ οὐκ ἴσμεν ὡς οἱ μὲν* (Lakedæmons konger)

Sålænge de ikke er leverede, må vi vedblivende have Tub. (og *Π*) med i apparatet for i det mindste med dem at udfylde de mange småhuller der er i 𝔄.

Hele Schanz' fremgangsmåde beror på den forudsætning, at alle hdskr. lader sig aflede af én og samme archetypus, og det kan ikke nægtes, at hdskr.-overleveringen virkelig viser sig at være «einheitlich»[1]. Men endnu er det ikke lykkedes at føre alle hdskr. tilbage til den af Schanz konstruerede archetypus, idet det for nogles vedkommende viser sig yderst vanskeligt at passe dem ind i stemmaet, i det mindste sålænge alt skal føres tilbage til 2 afskrifter af archetypus. Vi vil se dette nærmere på et par enkelte hdskr.

Vind. 54 (suppl. philos. Gr. 7) lader sig slet ikke med sikkerhed henregne til nogen af Schanz' to klasser. Den følger ganske vist 𝔄 (Bodl.) på mange betydningsfulde steder, f. eks. Euthyd. 291 D: *ἐὰν βούλει ἀκούειν· μετὰ γὰρ τὰ ἔμπροσθεν συμβάντα αὖθις μετὰ ταῦτα ἐσκοποῦμεν* 𝔄 Vind., *ἐὰν βούλῃ ἀκούειν καὶ τὰ μετὰ ταῦτα συμβάντα ἡμῖν· αὖθις γὰρ δὴ πάλιν ἐσκοποῦμεν* t. 297 C: *εἰ (εἰς* 𝔄*) μίαν κεφαλὴν τοῦ λόγου (γρ. τοῦ ὅλου* Vind. mg.*) τις ἀποτέμοι* 𝔄 Vind., *εἰ μίαν κεφαλὴν ἀποτμηθείη τοῦ λόγου* t. Euthyphro 9 C *ἐνενόησα* 𝔄, *ἐνόησα* Vind.: *ἔχομαι* 𝔄; 14 C *ἱκανῶς* t Vind.: *ἴσως* t[2]. Alk. I 133 A *(τοῦ ἐμβλέποντος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τὸ πρόσωπον ἐμφαίνεται ἐν τῇ τοῦ καταντικρὺ ὄψει ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ) ὃ δὴ καὶ κόρην καλοῦμεν* 𝔄 Vind., hvor t har *κορυφήν* for *κόρην*. Men der lader sig anføre næsten ligeså vægtige argumenter i modsat retning. Den store lakune 𝔄 har i Theaet. 208 D: *πάνυ μὲν οὖν* — 209 A *τὸν λόγον* er Vind. som t fri for (Schanz' Studien p. 67.). Euthyd. 295 A har Vind. t *καὶ σὲ ταῦτα . . . ὁμολογοῦντα*: 𝔄 mangler *ὁμολογοῦντα*. 303 D har t og Vind. de i 𝔄 manglende ord *μήτε ἀγαθὸν πρᾶγμα μήτε λευκὸν μηδ' ἄλλο τῶν τοιούτων μηδέν*[3].

Ἡρακλέους, οἱ δὲ Ἀχαιμένους ἔκγονοι, τὸ δ' Ἡρακλέους τε γένος καὶ τὸ Ἀχαιμένους εἰς Περσέα τὸν Διὸς ἀναφέρεται. I 𝔄 mangler ordene *οἱ δὲ . . . γένος καί,* og mellem *τὸ* og *Ἀχαιμένους* er udraderet nogle bogstaver, hvortil så Schanz siger: «fortasse pro *τὸ* . . fuit *οἱ δέ*, nam in CD (ɔ: Tub. *Π*) verba *ἔκγονοι — ἀχαιμένους* omissa.»

[1] Man smlgn. f. eks. hdskr.-teksten med den hos Stobæus (og Eustathius) foreliggende betydelig længere tekst Alk. I 115 E, 128 B og 133 C.

[2] Se Schanz' exegetiske kommentar.

[3] Udeladelsen i 𝔄 skyldes homoioteleuton, så stedet viser kun, at Vind. ikke er afskr. efter 𝔄. Det samme gælder Euthyphr. 12 B, hvor 𝔄 mangler, t Vind. bevarer ordene *ἐγὼ οὖν . . . καὶ αἰδώς*.

Men det vigtigste er, at Vind. også ofte fjærner sig både fra 𝔄 og t, og hvad mere er, at den da ofte har det rigtige. Eksempler er Euthyd. 296 A *(ἐπίσταμαί τῳ) ἃ ἐπίσταμαι* Vind.: *ἀεὶ (αἰεὶ* 𝔄*) ἐπίσταμαι* 𝔄t; relativet kan ikke undværes. Euthyphr. 15 A *τιμή τε καὶ γέρα* 𝔄t: *τ. τ. κ. δῶρα* Vind., med tilføielsen *γρ. ἔργα* (sic). Krit. 43 D har Vind. det rigtige *τῶν ἀγγελιῶν*, 𝔄t *ἀγγέλων* osv. — Det turde heraf fremgå, at Vind. ikke stammer fra 𝔄 og at den heller ikke stammer fra t, men at den enten repræsenterer en selvstændig recension eller en blandingstekst. I sidste tilfælde må forholdet være det, at den udgår fra en codex af 𝔄-klassen, ældre end den fælles kilde til 𝔄 og *Π* (lakunen i Theaetet), der har haft tilskrevet varianter af t-klassen [1]. Værdt at bemærke i denne sammenhæng er det, at Vind. ofte har t's læsemåder i randen eller mellem linjerne, aldrig 𝔄's. Nogle eksempler: Kriton 52 B *οὔτ' ἐπὶ θεωρίαν πώποτ' ἐκ τῆς πόλεως ἐξῆλθες* 𝔄 [1] Tub. [1] *Π*: i t fortsættes *ὅτι μὴ ἅπαξ εἰς Ἰσθμόν*: Vind. tilføier disse ord i randen. I Euthyd. 301 B har t den rigtige tekst *ἤδη δὲ τοῖν ἀνδροῖν τὴν σοφίαν (ἐπεχείρουν μιμεῖσθαι)*, mens 𝔄 har *ἤδη διὰ τῶν ἀνδρῶν τὴν σοφίαν*, hvorved *μιμεῖσθαι* kommer til at svæve i luften: Vind. læser *ἤδη*

ὲ οι οι

διὰ τῶν ἀνδρῶν τὴν σοφίαν, alt med første hånd [2]. — Resultatet af alt dette bliver, at enten man mener det ene eller det andet om håndskriftets afstamning, bliver man nødt til at tage det med ved fastsættelsen af teksten. Det har Schanz da også indset i den lille udgave in scholarum usum [3], hvor Vind. er opmand mellem 𝔄 og t.

Vind. 21 (*Y* Bekker, Vind. 2 Stallb.), hvis alder desværre slet ikke antydes nogensteds, er kilde til en hel række hdskr. [4]. Det mest påfaldende ved dette hdskr. er dets indhold, hvor den sædvanlige orden ingenlunde overholdes (tetr. I. II. III, 1. VI,

[1] Ifølge aldersangivelsen (af Forlosia) i Lambecius' katalog skulde Vind. være fra IX. årh. og altså selv meget gammel. Men de senere er ikke enige herom.

[2] Scholierne i Vind. stemmer med dem i t. Wohlrab, Platonhandschr. p. 716.

[3] Citeret p. 40. Til datum er udkommet Euthyphron, Kriton og Apologien. Det var at ønske, Phaedon snart fulgte efter, da vi for den første tetralogis vedkommende må søge t's læsemåder i denne udg.

[4] Se ovenfor p. 40 f. En afskrifts afskrift sættes til 12te årh. (Ven. *Σ*. Wohlrab l. l. p. 690).

3—4. VII, 1. III, 3. VIII, 3. IV, 1—2. Axioch., de iusto, de virt., Demon., Sisyph., Alcyon), så at man næsten skulde tro, det slet ikke stammede fra de andres archetypus. Og denne mulighed bør absolut holdes åben, indtil man får sikker oplysning om dets alder og ydre forhold. Nu står man ganske rådvild, når den ene siger, det er skrevet af 2 hænder (Bast), den anden, at der har været 6 hænder om det (Bekker). Jeg skal kun anføre nogle steder, hvor *Y* har en anden læsemåde end 𝔄t: Alk. I 105 D init. *δι' ὃ* 𝔄t: *ὃν* *Y* med en feil, der forøvrig genfindes i andre hdskr. 114 D *ἐν ἐμοὶ ἐμμελέτησον* t, *ἐν ἐμοὶ ἓν μελέτησον* 𝔄: *ἐμοὶ ἐμμελέτησον* *Y* (både i 𝔄 og i *Y* synes her at foreligge en rettelse); 115 E *εἴπερ ᾗ κακὸν ἀπεργάζεται κακὴν καλεῖς,* hvor *Y* har *καλεῖν,* der er galt[1]. På disse steder bliver *Y* den lille. Men den får opreisning, når vi Gorg. 492 B i 𝔄t læser *ἐπεὶ θεοῖς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξεν ἢ βασιλέων υἱέσιν εἶναι* osv. i et ræsonnement, hvor *θεοὶ* slet ikke hører hjemme (Kallikles udvikler, at de der har magt og midler til at tilfredsstille deres lyster, skal ikke lade sig skræmme af folk, der priser *σωφροσύνη* af nødvendighed); *Y* har *ἐπεί γε οἷς κτλ.*: for dem, der osv. er *σωφροσύνη* en skændsel[2]. Dette kunde man nu med lidt ond vilje forklare som en konjektur. Sér man derimod på Gorg. 509 C *ὡς ἑκάστου κακοῦ μέγεθος πέφυκεν, οὕτω καὶ κάλλος τοῦ δυνατὸν εἶναι ἐφ' ἕκαστα βοηθεῖν καὶ αἰσχύνη τοῦ μή* (således *Y*; 𝔄t har *ἑτοίμη* for *τοῦ μή*), må man indrømme, at det ikke er en af de almindelige hdskr.-konjekturer. Endnu mere gælder dette Phaedo 77 E *ἀλλὰ χρὴ — ἐπᾴδειν αὐτῷ ἑκάστης ἡμέρας ἕως ἂν ἐξεπᾴσητε.* Her har kun *Y* det sidste ord, der ellers er forskrevet på det frygteligste (Heindorf havde fundet det ved konjektur).

Disse to hdskr. er nogle af de første, der må undersøges nøie med hensyn til alder[3] og afstamning. Men i endnu høiere grad gælder dette de helt eller delvis ukendte. Jeg skal af dem

---

[1] Stallb. mente at kunne forsvare det ved at underforstå *δίκαιόν ἐστιν* fra det foregående.

[2] Sådan må sammenhængen være, men i det næste er der feil i alle hdskr., se Schanz.

[3] Som en kuriøs konsekvens af manglen på aldersbestemmelser skal jeg nævne, at mens Jordan Herm. XII, 170 viser, at Ven. *Σ* er afskrift af Marc. 590, der er afskr. af *Y*, vilde Schanz Rh. Mus. XXXIV, 132 aflede *Y* af Escorial. Y 1, 13 : *Σ* er fra ca. 1200, 𝔟 Escor. fra slutn. af 13 århl.!

kun nævne ét: Palat. 173 i Rom (Wilamowitz l. l. p. 986[1] kalder den feilagtig Vat. 193), der indeholder Apologien, Phaidon, Alkibiades I, Gorgias, Menon, Hippias Maior — excerpter af Theaetet, Symposion, Timæus, Staten[1], Protagoras — Lexicon Platonicum ɔ: steder af Euthyphron, Kratylos, Sophisten, Politicus, Parmenides, Lovene, Epinomis — *Ὅροι* — index «manu ut videtur Joannis Scutariotae» saec. XV over indholdet indtil Protagorasexcerpterne incl. Håndskriftets alder lader sig bestemt fastslå ud fra Bekkers iagttagelse, at det er skrevet med samme hånd som Coisl. 345, en codex, B. havde indgående kendskab til, da han havde udgivet sine Anecdota derefter; det tilhører efter Montfaucons katalog over Coisliniana 10de årh.[2]. Bekker har kollationer til Menon og Hippias, og man har efter dem villet sætte hdskr. i forbindelse med de ovenfor behandlede Vindobonenses. Men to dialoger er dog for lidt at bygge en endelig dom på.

Der er således spørgsmål nok at løse, inden vi får et pålideligt og udtømmende hdskr.-apparat. Men opgaven er ikke løst med håndskrifterne alene. Som bekendt har de senere år bragt en del papyruslevninger for dagen, og deriblandt er da også nogle stykker af Platons Phædon og Laches. Navnlig Phædon-fragmenterne har vakt stor opsigt trods de store huller, idet det lader sig gøre at rekonstruere kolumnerne med endog meget stor sikkerhed, og det har da vist sig, at vi her finder en tekst, der afviger meget fra håndskrifternes, og hvor for det meste papyrusteksten er bedst[3]. Jeg skal anføre nogle af de mere betydelige afvigelser. Phaed. 68 A læser hdskr.: *ἢ ἀνθρωπίνων*

---

[1] Nævnes ikke i Stevensons katalog, men hos Bekker (cod. b) og Schneider, der begge har benyttet hdskr. Det samme gælder Parm., Legg. og Epinom.

[2] Overfor disse autoriteter bortfalder Stevensons vaklen mellem 10de og 11te årh. såvel som Jordans ansættelse til 12. årh. (Wohlrab l. l. p. 679).

[3] Man kunde egenlig heller ikke vente andet af en kilde, der kommer forfatterens egen levetid så usædvanlig nær. Dog har H. Usener, Gött. gel. Nachr. 1892, 25 ff. villet bevise det omvendte, øiensynlig i en slags filologisk fortvivlelse over at se tilliden til vor overlevering rystet: «dem wüsten dilettantismus der konjekturenjagd und der glossenspürerei . . . thun sich die thore weit auf.» Forsøget er ikke faldet heldig ud. Den til forklaring af hdskr.s høiere værdi tilføiede hypotese om vor overleverings oprindelse ibd. 181 ff. hviler også på et ret svagt grundlag, se Immisch, Berliner philologische Wochenschrift 1892 sp. 1121.

μὲν παιδικῶν καὶ γυναικῶν καὶ υἱέων ἀποθανόντων πολλοὶ δὴ ἑκόντες ἠθέλησαν εἰς Αἵδου ἐλθεῖν κτλ.; i pap. hedder det med 3 afvigelser: *ἢ ἀνθρωπίν]ων μὲν παιδικῶ[ν καὶ γυναικῶν] ἢ παίδων ἕνεκα [ἀποθανόντων π]ολλοὶ ἑκόντε[ς ἠθέλησαν εἰς Αἵ]δου ἐλθεῖν κτλ.* Her er papyrusteksten absolut den bedste: *ἢ παίδων* giver en klarere sætningsbygning og en videre tanke end *καὶ υἱέων*, men navnlig kunde ingen her finde på at indskyde *ἕνεκα*. Endnu stærkere er afvigelsen 68 B: den vise er sikker på *μηδαμοῦ ἄλλοθι καθαρῶς ἐντεύξεσθαι φρονήσει ἀλλ' ἢ ἐκεῖ* (ɔ: i Hades). *εἰ δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει κτλ.*, hvor pap. ser således ud: *μη]θαμοῦ ἄλλοθι* ‖ *[δυνατὸν εἶναι κα]θαρῶς φρονήσει ἐν* ‖ *[τυχεῖν εἰ δὲ τοῦτο ο]ὕτως ἔχει κτλ.* Ordene *ἀλλ' ἢ ἐκεῖ* kan ikke have stået der, og man undværer dem helst. *δυνατὸν εἶναι ἐντυχεῖν* synes kun at bero på konjektur, men er i virkeligheden ganske sikkert. Dels passer ordene lige ind i lakunen, dels finder de bekræftelse derved, at der i randen af 𝔄 står bemærket *γρ. ἄλλοθι δυνατὸν εἶναι καθαρῶς.* Afvigelsen i hdskr. finder sin forklaring i, at *ἐντυχεῖν* blev til *ἐντεύξεσθαι* under påvirkning af stedet lige foran: *λαβὼν σφόδρα τὴν αὐτὴν ἐλπίδα, μηδαμοῦ ἄλλοθι ἐντεύξεσθαι αὐτῇ* (ɔ: *τῇ φρονήσει) ἀξίως λόγου ἢ ἐν Αἵδου.* Derved blev *δυνατὸν εἶναι* overflødigt og måtte falde bort; men tilføielsen i 𝔄 viser, at det længe blev slæbt med.

Randbemærkningen i 𝔄 viser os altså et spor af en fra hdskr.ne forskellig ældre recension bevaret på hdskr.nes tid. Og det synes ikke at være det eneste. Fra 12te årh. er os bevaret en oversættelse af Phaedon og Menon, besørget af Henricus Aristippus † 1162[1]. Den er som latinsk gengivelse betragtet gruelig, men får betydning ved sin slaviske gengivelse af den græske tekst, hvor hver eneste partikel gengives: *τῷ ὄντι ἡμῖν δέδεικται ὅτι κτλ.*: procul dubio nobis demonstratum est quoniam (Phæd. 66 D) — *τὸ δ' ἔσχατον πάντων ὅτι*: novissimum autem omnium quoniam (ibd.) — *λέγειν τε καὶ δοξάζειν*: dicere que et opinari (67 B). Det er så gennemført, at man bliver ganske overrasket ved at se *ἐν ᾧ ἂν ζῶμεν* (67 A) poetice et eleganter gengivet: in quo utique vitales auras carpserimus![2] — Det vil således være

[1] Om mandens person se V. Rose Hermes I 367 ff., hvor også et kapitel af Phædo samt de to fortaler meddeles. Hos Wyttenbach findes yderligere nogle spredte citater.

[2] Manden har det fra sin Vergil Aen. I 387 f.: Quisquis es, haud, credo, invisus coelestibus auras vitales carpis.

muligt at læse den græske tekst igennem Aristippus' latin; vi finder da bekræftelse på udslettelsen af *ἴσον* p. 74 E: *ἐνδεῖ δὲ καὶ οὐ δύναται τοιοῦτον εἶναι [ἴσον] οἷον ἐκεῖνο* : deficit autem et nequit tale esse quale illud. — 94 B viser den os, at Arist. har læst *πότερον συγχωροῦσαν τοῖς κατὰ τὸ σῶμα παθήμασιν* (vel *πάθεσιν*) *ἢ καὶ ἐναντιουμένην*, idet han gengiver: utrum assentientem eis quae secundum corpus passionibus vel et adversantem. Det er en forståelig og god tekst, der ganske gør de hokuspokus overflødige, som Schanz har fundet sig foranlediget til i sin tekst, blot fordi 𝔄 (*Π* Tub.) mangler *ἢ καί*. Et særlig tydeligt vidnesbyrd om, at vi her står overfor en anden recension, er 96 D: (Jeg mente min opfattelse var rigtig) *ὁπότε τις φαίνοιτο ἄνθρωπος παραστὰς μέγας σμικρῷ μείζων εἶναι αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἵππος ἵππου* : homo magnus parvo maior esse ipso capite et equus equo ɔ: *ἄνθρωπος μέγας σμικροῦ μείζων εἶναι αὐτῇ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἵππος ἵππου.* Desværre foreligger denne oversættelse kun i enkelte brudstykker. Men det, der er, er nok til at vise, at den virkelig kan bruges som tekstkilde. Derimod turde Ficinus' oversættelse have udspillet sin rolle i så henseende. Man vil sikkert ved en indgående prøvelse kunne påvise dens græske kilde i et eller andet italiensk håndskrift.

Det har ikke været meningen her at give en udtømmende oversigt over kilderne til fastsættelsen af Platons tekst; men dog vil det allerede af det her givne være klart, at der ligger mange spørgsmaal uløste, som må klares, før arbeidet er afsluttet. Hvorvidt nu Immisch her er den rette mand, ja det må tiden vise. Hans forsøg på at give Axiochos værdi gennem en ny fortolkning synes efter Wilamowitz' kritik at være forfeilet[1]; i recensionen har han ikke fået alt stoffet med. Men da han selv her gør undskyldning, bør man ikke gå for strængt i rette med ham for det. Så meget ser man, at han er klar over, at Platonoverleveringen ikke er udtømt med ét eller to hdskr. Man tør da håbe, at han vil finde et rigtigere grundlag for sit arbeide end hvad man hidtil har ment at kunne nøies med.

---

[1] Jeg tør ikke tillade mig nogen selvstændig dom.

Mindre meddelelser.

Pali-Miscellanea.

Af

Dines Andersen.

I. Kālakannī.

Dette Navn svarer til Sskr. *kālakarnī*, der hidtil kun er truffet et Par Steder i Sanskrit-Literaturen, nemlig i 1) Nrsinha-Tāpanīya-Upanishad (Weber, Ind. Stud. IX, 103.), hvor Lykkens Gudinde Lakshmī med et synonymt Udtryk kaldes saaledes, og 2) i Divyāvadāna (ed. Covell & Neil p. 40.), hvor det hedder: *çrīh vā bhavatu kālakarnī vā*. Paa dette sidste Sted synes det at være klart, at *kālakarnī* staar som Modsætning til *çrī* og betyder altsaa «Ulykken». Ordet synes ordret at betyde «Sort-Øre», og det er tvivlsomt, om Burnoufs Forklaring (Introd. à l'histoire du Buddhisme Indien. 2. éd. 1876, p. 227 (1)) er rigtig: «celui qui a la mort pour pendant d'oreille». Men at Navnet i Indien har været en ganske gængs Benævnelse for en Personifikation af Ulykken, derom vidner dets hyppige Forekomst i Pāli-Literaturen, og her er det især i Jātakaerne, man finder det, medens det vistnok i den øvrige Literatur forekommer sjældnere. Fra det hidtil trykte af Jāt. har jeg optegnet de fleste Steder, hvor Ordet forekommer, og jeg giver her en kort Oversigt derover. *Kālakannī* (undertiden: *kālakannī*) forkommer som alm. Betegnelse for Ulykkens Gudinde Jāt. V 113, 2, hvor hun nævnes som Modsætning til *Sirī* og *Lakkhī*; i Kommentaren V 114, 23 kaldes hun ogsaa *Alakkhī*. Jāt. III 257, 20 siges hun at være en Datter af Nāgakongen *Virūpakkha*; hun kaldes ogsaa blot *Kālī* eller *Kālī alakkhikā* III 259, 11—20. Som Betegnelse for «Ulykken» maa Ordet vel ogsaa tages VI 347, 21. 349, 4 (modsat *sirī*) og IV 378, 12. Hyppigst anvendes det dog til at betegne en ulykkebringende Person (masc. og fem.): I 234, 24. 323, 14. IV 48, 20—24. 388, 14. V 134, 6. VI 156, 13. 347, 14. 348, 1, 15, 17, 21. Et enkelt af disse Steder staar det synonymt med *dubbhaga* (ulykkelig, VI 347.). Adjectivisk har man *kālakannika* I 239, 1, *k.-sadisa* I, 372, 7, *k.-bhūta* I 402, 2 og

med lignende Betydning forekommer Ordet i adskillige Sammensætninger, saaledes i Udtrykket *kālakanni-salākam vāretum* I 239, 27. IV 2, 22. (at kaste Lod for at udfinde den skyldige, Ulykkesfuglen), *k-sakuna* II 153, 23, 154, 1—4 (ildevarslende Fugl), *k-sigālī* II 388, 16 (nederdrægtig, fordømt Shakal), *k-tāpasa* I 325, 21, *k-satta* VI 39, 23, *k-sarīra* V 15, 23, *k-putta* VI. 7, 10, 10, 1; *puttakali* = *putta-kālakannī* V 261, 3 (Ulykkessøn); *rājakali* = *rāja-kālakannī* VI 156, 25 (en slet Konge). Undertiden bruges det ligefrem som Skældsord III 233, 3—5 og IV 388, 18 og VI 4, 22 (om en *Candāla*), IV 328, 10 (om en *tāpasa*). Særlig fremtræder det i enkelte Tilfælde i fem. som Betegnelse for en kivagtig, trættekær Kvinde, en Furie o. l. III 423, 22. 424, 15—27. V 211, 16—19, og undtagelsesvis om en Kvinde, der er besat af en ond Aand I 456, 20. Endelig forekommer det ogsaa et Sted som Egennavn (Mandsnavn), nemlig I 364 ff., hvor det naturligvis har symbolsk Betydning.

II. Sanikam.

Ifølge Childers (Pāli-Dict.) skal dette Ord have de to Betydninger: langsomt, hurtigt (adv.). Ch. udtrykker sin Forundring over, at et og samme Ord har to saa stik modsatte Betydninger, og det med rette, men han anser det dog for utvivlsomt, at Ordet har disse Betydninger. Det Materiale, han havde til sin Raadighed, var vel ringe, men dog mere end nok til at vise det rette. Han anfører ialt ikke mindre end 8 Steder, der ved nøjere Prøvelse viser sig at samstemme ganske godt indbyrdes. Kun paa to af disse Steder tillægger han det Betydningen «hurtig» (quickly), nemlig Dhp. p. 107, 2 *andakāni disvā tāni sanikam apanetvā* . . ., hvilket bør gengives: da han saa nogle Æg (blandt Honningcellerne), fjernede han dem forsigtigt (egl. langsomt). Det andet Sted er Jāt. III 27, 2; her indrømmer Ch., at begge Betydninger kan passe, men Fausbøll har dog utvivlsomt Ret, naar han Five Jāt. p. 38 gengiver det ved «softly» ɔ: forsigtigt. Hvad der nærmest har forledet Ch. til at optage Betydningen «hurtigt», er Angivelsen hos Mogg. Abhidhānapp. 1153: *sīghe: sanikam* (quickly). Denne Autoritet har han ikke turdet afvige fra, uagtet det maatte forekomme besynderligt, at her helt mangler Angivelse af den anden (hyppigere) Betydning, og uagtet han havde Stedet fra Brahmāyu S. for sig: *nātisīgham gacchati nātisanikam*, hvor Ordene *sīgham* og *sanikam* opstilles som Mod-

sætninger. Sagen er vel i Virkeligheden den (som Trenckner allerede forlængst har bemærket), at Tilføjelsen «quickly» i Abhidhāna maa bero paa en Fejltagelse, og at der skal læses ⟨*a*⟩*sīghe: sanikam*. Til nærmere Oplysning af Sagen har jeg (tildels ved Hjælp af Trenckners Optegnelser) samlet en Række Steder fra det trykte af Jāt., som her kortelig skal nævnes: *sanikam gacchati* III 36, 12; 37, 15. *s. āgaccheyyātha* III 37, 13. *s. ānesi* III 36, 20. *s. netvā* III 37, 22. *s. upasamkami* IV 25, 3 (= langsomt). — *s. nisīdāpetvā* III, 42, 2. *pāsam s. nīharitvā* III 186, 12. *s. otārāpetvā* III 372, 22. *s. pāsā mocetvā* IV 418, 13. *andakāni thapetvā s. otara* V 110, 8. *pāde baddhapāsam muducittena s. mocetvā* V 344, 10. (= lempeligt, forsigtigt). — *s. āgantvā* I 292, 30. *sūkaram niddāyantam disvā s. gantvā* . . II 103, 7. *tasmin niddam okkante s. utthāya* V 438, 2. (= forsigtigt, sagte, listende.) — *bhītatasitā hutvā* . . . *s. puttassa santikam gantvā tassa pādesu patitvā* IV 49, 11. (= langsomt ɔ: ængsteligt). — *s. upadhāretha* IV 247, 1 (= langsomt ɔ: nøjagtigt.) — Sammenholder man disse Steder med de allerede hos Ch. nævnte, synes der ikke at kunne være nogen Tvivl om, hvad *sanikam* betyder. Gentaget forekommer det i Mil. Pañh. p. 117, 17—23 = «lidt efter lidt», jfr. sskr. *çanais, çanakais*. *sanikam* er afledt af det sjældnere *sanim* S. N. v. 350: *sanim nikūja bindussarena suvikappitena* (fald blidelig ind med din fine velarticulerede Røst). Mahāv. 156 *sanim sanim* gengives altsaa ogsaa fejlagtigt af Tournour med «rapidly», en Betydning, der lidet stemmer med det iterative Udtryk.

Italienske katakreser.

Af Kr. Nyrop.

I en lille artikel om ordenes liv i «Festskrift til Vilhelm Thomsen» (Kbhvn. 1894) har jeg givet en del exempler på katakreser i forskellige sprog, særlig dansk[1], fransk og tysk; de

---

[1] Nogle supplerende bemærkninger om katakreser i dette sprog findes i Dania III, 124, 278, 334.

ganske enkelte italienske exempler, jeg dengang kunde anføre, skal jeg her supplere med følgende:

Addosso (ɔ: a dosso). Hvor fuldstændigt dette ord har mistet sin oprindelige betydning «sul dosso», kan f. ex. ses af talemåden: *non avere i calzoni addosso* (ɔ: essere miserabile). Hvis ikke forbindelsen med 'ryg' var helt udvisket, kunde man naturligvis ikke tale om at have «buxer på ryggen».

Cavalcare er løsrevet fra *cavallo*, så at man kan *cavalcare una mula, un mulo, un ciuco,* osv. ligesom man kan *andare a cavallo a un asino* (anf. st. s. 56).

Ferro betyder foruden 'jærn' også en genstand af jærn, som f. ex. våben, strygejærn, hestesko, instrumenter af forskellig art, osv. (samme betydningsovergang ved de fleste stofbenævnelser: *gli ori, gli argenti, i bronzi, le lane,* osv.); endelig vedkommende redskab uden hensyn til materialet, så at man kan *far la calza con ferri d'acciaio* (strikkepinde af stål) eller *ferri di legno* (strikkepinde af træ). Af afledninger med katakretisk betydningsudvidelse kan mærkes **inferriata** (jærnstang, særlig foran vinduer) og **ferrare** (at beslå med jærn, armare di ferro); skønt forbindelsen i bægge ord med *ferro* er umiskendelig, kan man dog tale om *inferriate di legno* og *ferrare d'argento* eller *ferrare i cavalli con ferri d'argento* (smlg. fr. *ferrer d'argent*).

Giorno er allerede omtalt anf. st. s. 51. Af afledninger fortjener **giornale** at mindes. Man kan således tale om *un giornale settimanale, mensile, trimestrale,* ligesom man på fransk kan sige *un journal hebdomadaire* og på engelsk *a weekly journal.* Afledningen **soggiornare** er også mærkelig. I første udgave af «I Promessi Sposi» havde Manzoni skrevet: «Non era un pensiero che potesse *soggiornare un istante* nella testa di Renzo»; denne sætning rettede han i anden udgave til: Non era un pensiero che potesse *fermarsi un momento* nella testa di Renzo». Denne rettelse, der vistnok vil forekomme en Ikke-italiener temmelig overflødig, vinder i høj grad Francesco d'Ovidios billigelse[1], idet han ledsager den med følgende kritiske bemærkning: «Giorno e istante, che accozzo! E come mai esso potè soggiornare ben più d'un istante nella testa del Manzoni»?!

Quadro betegner egentlig en genstand med fire hjørner (di quattro lati), men den oprindelige formbetydning er opgivet i

---

[1] Saggi critici. Napoli 1878. S. 555.

quadro ovale, quadro tondo; smlg. fr. *un cadre rond*, osv. (anf. st. s. 50).

Quarantena, egl. = spazio di quaranta giorni, dernæst uden hensyn til tallet: *quarantena di sette giorni, di dieci, di venti.* Den egentlige italienske form *quarantina* bruges udelukkende for at betegne et antal af 40. Muligvis er *quarantena* et låneord fra fransk (endelsen *-ena* i de kollektive talord findes iøvrigt regelmæssigt i piemontesisk, svarende til *-ina* i toskansk).

Sciacquare, skylle i Vand, (lavare con nuova acqua), dernæst blot skylle, så at man kan *sciacquarsi la bocca col vino, con un po' d'aceto.*

Ad Menandrum.

Scripsit **Joannes Ræder.**

Menandri fragm. 109 Kock sic legitur apud Clementem (Strom. VII, 4, 24. p. 842 Potter):

Ἀγαθόν τί μοι γένοιτο, ὦ πολυτίμητοι θεοί.
ὑποδούμενος τὸν ἱμάντα τῆς δεξιᾶς
ἐμβάδος διέρρηξα. — Εἰκότως, ὦ φλήναφε·
σαπρὸς γὰρ ἦν· σὺ δὲ μικρολόγος οὐκ ἐθέλων
καινὰς πρίασθαι,

et ita fere iidem versus afferuntur a Theodoreto in Græc. affect. curat. VI, 17 (p. 88 Sylb.) et in Crameri Anecd. Oxon.[1] IV, p. 251.

Primum statim versum claudicare nemo non videt; neque tamen vera esse potest Sylburgii emendatio sic scribentis: *Ἀγαθόν τί μοι γένοιτο, πολύτιμοι θεοί,* quam miro consensu usque ad hunc diem omnes præter Grotium (in Excerptis ex tragoediis et comoediis græcis, Paris. 1626, p. 715) editores amplexi sunt. Recte enim Ammonius (De differentia affinium vocabulorum p. 118): *Πολύτιμος καὶ πολυτίμητος διαφέρει. πολύτιμος μὲν γάρ ἐστιν ὁ πολλῆς τιμῆς ἠγορασμένος ἄνθρωπος· πολυτίμητος δὲ ὁ πολλῆς*

[1] Paris. per errorem indicat Kock.

τιμῆς ἄξιος, ὡς τοὺς θεοὺς πολυτιμήτους λέγομεν; quam sententiam qui impugnarunt (velut Meinekius in Menandri et Philemonis reliquiarum editione et Lobeckius ad Soph. Ajac. p. 242 ed. prioris), attulerunt illi quidem locos aliquot, ubi *πολυτίμητος* pro *πολύτιμος* vel duplici sensu (ut Arist. Acharn. 759. Lucian. Jov. trag. c. 8) usurpatur, neque tamen *πολύτιμος* etiam pro *πολυτίμητος* recte dici inde demonstrare potuerunt; imo vero numquam *πολύτιμοι* dii vocantur, sæpe autem *πολυτίμητοι*, ut apud ipsum Menandrum fragm. 351. 535. Recte igitur Cobetius (Nov. lect. p. 56 sq.) Ammonium secutus in versu nostro verbum *πολυτίμητοι* conservandum esse censet, ipse tamen conjecturam minime probabilem proferens (*ἀγαθόν τί μοι | γένοιτο. — Τί δ' ἔστιν; — Ὦ πολυτίμητοι θεοί).*

Ceterum animadvertendum est, apud Theodoretum et Anonymum illum Crameri, qui Theodoretum exscripsit, paulo aliter atque apud Clementem traditum esse hunc versum. Namque non solum in codicibus plerisque (ac nescio an in omnibus) pro *τί μοι* ordine inverso legitur *μοί τι*, sed etiam in optimo illo Theodoreti codice Laurentiano X, 18 ab editoribus nondum adhibito a manu prima sic scriptum inveni:

Ἀγαθόν μοί τι γε τὸ ὦ πολυτίμητοι θεοί,

quam scripturam manus recentior ita correxit, ut inter *γε* et *τὸ* litteras *νοι* inseruerit, quo facto eadem, quæ in ceteris Theodoreti codicibus legitur, scriptura exstitit. Atqui hujus codicis auctoritati tanto plus tribuendum videtur, quod Bodleianus codex, cujus maxime subsidio in Theodoreto edendo usus est Gaisfordius, quique cum illo plerumque consentit, hoc loco lacunam præbet. Quare ego certe non dubito, quin ex his ipsis litteris *νοι* ortum sit illud *μοι*, quod alio apud Clementem, alio apud Theodoretum loco positum reperimus. Quo igitur deleto versum sic restituere possumus:

Ἀγαθόν τι γένοιτο, ὦ πολυτίμητοι θεοί,

ubi quum hiatus etiam in cæsura molestus occurrat, sic potius scribendum:

Ἀγαθόν τι γίνοιτ', ὦ πολυτίμητοι θεοί.

In versibus insequentibus metri causa Meinekius post *ἱμάντα* particulam *γάρ* inseruit et *διέρρηξα* in *ἀπέρρηξ'* commutavit. Melius tamen Sylburgius:

ὑποδούμενος γὰρ ἐμβάδος τῆς δεξιᾶς
τὸν ἱμάντα διέρρηξ'.

Denique Grotii *σὺ δὲ σμικρολόγος οὐ θέλων* (*σμικρολόγος* etiam Theodoretus exhibet) non minus mihi placet quam Meinekii *σὺ δὲ μικρολόγος ἄρ' οὐ θέλων.*

Itaque donec meliores emendationes inveniantur, totum fragmentum sic scribendum esse puto:

'Αγαθόν τι γίνοιτ', ὦ πολυτίμητοι θεοί.
ὑποδούμενος γὰρ ἐμβάδος τῆς δεξιᾶς
τὸν ἱμάντα διέρρηξ'. — Εἰκότως, ὦ φλήναφε·
σαπρὸς γὰρ ἦν· σὺ δὲ σμικρολόγος οὐ θέλων
καινὰς πρίασθαι.

Miscellanea philologica.

Scripsit **Valdemarus Thoresen.**

I.

In commentariis Servianis sic legimus ad Verg. *ecl.* 3. 8: *hirqui sunt oculorum anguli secundum Suetonium Tranquillum in vitiis corporalibus.* Haec explicatio, sive Servium ipsum auctorem habet, sive quem alium, — Suetonio quidem attribui nullo modo potest -- nemini viro docto, quantum scio, probata est, et collatis versibus Theocr. *idyll.* 5. 41 sq. omnis eximitur dubitatio, quin de capris Damoetas loquatur, non de angulis oculorum. Non tamen licet ut plane confectam relinquere rem, nisi prius erroris, quem in Servii verbis inesse apparet, illustraverimus originem; nam verendum erat, ne granum aliquod sub paleis lateret. Neque procul petenda est explicatio. Primus enim interpres, nisi me omnia fallunt, his verbis usus est: *transversa tuentibus hirquis i. e. angulis oculorum,* quibus lectis insipiens ille homo, quisquis fuit, putavit sese explicatum vidisse verbum quod est *hirquis* (quam formam verbi ignorabat), pro eo quod est *transversa.*

II.

Οὐκ ἂν πριαίμην οὐδενὸς λόγου βροτόν,
ὅστις κεναῖσιν ἐλπίσιν θερμαίνεται.

Haec est tradita scriptura versuum *Aiacis* Sophoclei 477 et 478, quae plerisque iure suspecta fuit, nec defuerunt, qui coniec-

turis sanare locum conarentur. Quas ut parum probabiles relinquimus, ab ipsoque poeta auxilium petemus. Nam quod idem Sophocles alio loco (*Antig.* vv. 1170 sq.) sic loquitur: *τἄλλ' ἐγὼ καπνοῦ σκιᾶς οὐκ ἂν πριαίμην,* mihi quidem paene manifestum videtur, nostro loco aliquid non dissimile dictum fuisse, et pro *λόγου* quaerendum esse verbum, quod vilem significet ac nullius pretii rem. Et exstat tale vocabulum *λόγῳ* simillimum, quo recepto sic censeo restituendum: *οὐκ ἂν πριαίμην οὐδ' ἑνὸς λοποῦ βροτὸν*[1] *κτλ.* Coniectura mea eo commendatur, quod Latini vocabulis *nauco* et *hilo* item de rebus minimis vilissimisque utuntur.

III.

M. Cicero quantopere ingenii sui acumini indulserit occasionemque iocandi quam non potuerit praetermittere, nemo nescit. Ridendi autem materiam saepe, quae est natura acuti hominis, ex minimis rebus, velut e nominum sono formave verborum fortuita sumpsit. Talia dicta eius non raro — vidi ego praecipue in libris de divinatione — philologi severi et ab istis nugis remoti parum intellexerunt. Locum hic videbimus, quo iocus, non salsissimus ille quidem, omnes interpretes fugit. Exstat is locus in *epist. ad Att.* I. 16. 13, ubi Cicero Lurconem tribunum plebis dicit solutum esse et Aelia lege et Fufia, *ut legem de ambitu ferret, quam ille bono auspicio claudus homo promulgavit.* Quo modo igitur dici potest, bono auspicio factum esse, ut lator legis claudus esset? Ibi haeserunt viri docti. Nam quod nonnullis hoc cum ironia dictum visum est, id malum est perfugium: quasi vera sententia Ciceronis fuerit, auspicium malum esse. Sine dubio hoc per iocum dixit Cicero, legem de ambitu a claudo homine bono auspicio promulgari; nam qui claudicet, ei neque ire neque ambire promptum esse.

Berigtigelse.

1 IV. Bind S. 154 Lin. 21 er Il. IV, 410 med Urette anført for *οὐχ ὅμοιος* = meget større. Det betyder der: ikke saa stor, se v. 405.

J. L. H.

---

[1] Nisi malis *λοβοῦ*, eodem sensu.

Anmeldelser.

F. T. Cooper, Word Formation in the Roman Sermo plebeius. Boston & London 1895; Ginn & Co. XLVII + 327 s.

Kort efter Meyer-Lübkes framställning af den romanska ordbildningen (*Grammatik der romanischen Sprachen II, 2*) framträder Coopers vulgärlatinska ordbildningslära. De båda verken komplettera ju nödvändigtvis hvarandra og gifva tillsammans en ganska fullständig och detaljerad bild af vulgärlatinets lif och utveckling i en viss riktning under loppet af många sekler. Dock är de båda författarnes syn på ämnet i mycket olika. Meyer-Lübke är koncist deskriptiv och behandlar äfven noggrant prefix-, suffix- eller afledningsbetydelsen. Cooper är mera resonerande, sysselsätter sig i synnerhet med statistiska jämförelser och förhållandet mellan olika latinska språkarter, men glömmer därvid stundom att karakterisera betydelsen af de bildningar, han behandlar.

De första raderna af Coopers företal upplysa om att han ämnat skrifva vulgärlatinets historiska grammatik. Då det emellertid blef för mycket på en gång, bröt han ut en del deraf, den som synes ge de tydligaste exemplen på skilnaden mellan vulgärlatin och klassiskt latin. Han blir derigenom ständigt upptagen af att visa, att det eller det fenomenet är vulgärt, och i hvilken mån det är vulgärt och hvad det har för motsvarighet i det klassiska språket. Han har ock funnit sig föranlåten att såsom inledning förutskicka en allmän karakteristik af vulgärlatinet.

Dock är att märka, att denna term *vulgärlatin* ej förekommer hos förf. (*sermo vulgaris* förekommer en eller annan gång, men i hvilken betydelse?). Då man läser hans titel, skulle man tro, att han ville sätta *sermo plebeius* i stället; men sedermera samordnas (s. XX) *sermo cotidianus* och *sermo plebeius* vid sidan af hvarandra, och därtill fogas ytterligare i någon obestämd förbindelse *sermo rusticus* och *sermo militaris* (s. XXIII). Det är en brist, att ej dessa arter af latin sammanslagits till en enhet, då de dock har det gemensamt att vara i visst fall motsatsen mot det klassiska latinet. Det är med hänsyn därtill som såväl Schuchardt som Meyer-Lübke och referenten begagnat *vulgärlatin* såsom sammanfattande benämning för *sermo plebeius, rusticus, prisca latinitas*, etc.[1]; desto hellre som de romanska

---

[1] Se *Forhandlinger paa det fjerde nordiske filologmøde*, s. 147.

språken ha alla dessa språkarter till källor och därmed visa, huru mycket de hade gemensamt. Hvad sönderdelningen beträffar, må här upprepas hvad referenten en gång förut framhållit[1]: «Däraf att man så kan klassificera enstaka ord och fraser, följer ej, att språket i sin helhet så sönderfaller. En teknikers språk är sammansatt af beståndsdelar af alla klasserna, en handtverkares likaså, och det som är specielt, är ofantligt litet.» Alltså som delar af latinet i sin helhet är *sermo urbanus* med sina motsatser *sermo cotidianus, sermo plebeius* o. s. v. ej några adekvata uttryck. Men väl tör det ofta kunna lyckas att i fråga särskildt om de ordformer, som Cooper behandlar, fastslå, att den eller den bildningen hufvudsakligen är hemma i landtmännens tal eller i komikernas vulgära dialoger.

I fråga om latinets dialektklyfning uttalar sig författaren försiktigt, till och med något sväfvande. Själfva kärnpunkten af frågan har han icke fattat. Den är, att ett språk, som af alla slags medborgareklasser föres ut till främmande folk och påtvingas dem, icke lefver ett lif, som ägnar sig för dialektal utveckling. All senare språkhistoria lär oss det. Förf. utpekar särskildt en dialekt, den afrikanska, och otvifvelaktigt är, att Afrika visar flere speciella, ej klassiska drag samlade än någon annan provins af det romerska riket. Men man får vara försiktig med ansättandet af ett särskildt *sermo africus*. Erfarenheten har redan visat, att åtskilligt, som en gång trotts vara afrikanskt, vid närmare efterseende dök upp flerstädes eljes. Det var i den fornfranska dialektforskningen en tid, då man trodde sig finna så många pikardiska egenheter; men det berodde därpå, att Pikardiet var rikast representeradt i den studerade litteraturen; då man sedan anträffade och genomgick mera litteratur från andra provinser, försvunno många förmenta pikardismer. Det synes vara ett något liknande förhållande med det afrikanska latinet.

Ett riktigt afvägande af hvad som är klassiskt latin och icke, är naturligtvis ytterst svårt. Då Wölfflin och Sittl (i *Philologus* XXXIV och *Bursians Jahresbericht* LXVIII) gifvit oss förteckningar på vulgärt skrifvande eller vulgariserande författare, få dessa förtekningar naturligtvis begagnas med mycken försiktighet, så till vida som vissa af de nämda författarne, exempelvis Horatius eller Juvenalis, endast högst sällan och undantagsvis tillåta sig vulgarismer. Cooper har måhända ej varit tillräckligt försiktig i detta fall. Det är ej mycket, som ej är vulgärlatin för honom; hela Terentius, hela Lucretius, det mesta af Catullus, mycket af Livius bland annat. Man undrar ej på, at Wölfflin själf i en kort recension af Coopers bok (*ALL* IX, 600) anser

[1] A. a. s. 148.

honom hafva dragit gränsen för vulgärlatinets område alltför vid. Dock må medgifvas, att om i något fall detta område kan utsträckas mera än i andra, torde det vara i ordbildningen. Cooper har nämligen, såväl i den allmänna inledningen som i den speciella afhandlingen, påvisat, att de obildade folkklasserna vilja hafva fylliga ord, längra ord hellre än korta, sammansättningar och afledningar hellre än enkla ord och stamord. Detta bekräftas ju i fullaste mått af de romanska språken: *fas, os* (*oris*), *jus, is, nare, flere, ire* hade svårt att hålla sig; *ante* utbyttes mot *abante, deabante* (avant, devant); *æternus* mot *æternalis* (éternel), o. s. v. Häri ligger ett viktigt bidrag till det rätta förståendet af de folkliga språkformernas lif i allmänhet.

En källa, som Cooper afstått från att begagna, är inskriftslatinet. Man kan ej annat än beklaga detta, då inskrifterna ofta höra till den allra populäraste språkarten. Så snart ej det af dem bjudna materialet är taget med i beräkningen, lider hvarje framställning af vulgärlatinska företeelser af en svår lucka.

Emellertid är äfven den allmänna delen af Coopers bok, den del, hvarmed referenten hittills sysselsatt sig, mycket förtjänstfull. Den är alltid väckande och vittnar om förtrogenhet med den latinska litteraturen och om en vidsträckt och beundransvärd beläsenhet i allt, som hör till denna litteratur. Nytt och själfständigt innehåller den knappt; förf. synes i allmänhet hafva sin styrka i samlande och sammanfattande.

Gången af den speciella afhandlingen är följande: I. Afledning: substantiv, adjektiv, diminutiv, adverb, verb; II. Sammansättning: prepositionssammansättning, nominalsammansättning, hybrider (= grekiska beståndsdelar i lat ord). För hvarja bildning gifvas, så vidt möjligt, sifferuppgifter, som belysa dess förekomst i den klassiska och den vulgära litteraturen. Dessa siffror äro sällan författarens egna; i de flesta fall äro de tagna från Pauckers bekanta studier: men sammanställda med andra resonemang bilda de högeligen intressanta paragrafer. Så t. ex. handlar § 2 om substantiv på *-tio, -sio*. Där citeras Thielmann, som hos Cornif. Rhet. funnit nära 50 ord på *-tio*, under det Cicero har flere hundra. Där citeras Paucker, som inalles räknat 3124 sådana bildningar, af hvilka 1450 hos äldre författare och 862 hos Cæsar och Cicero, i synnerhet hos den sistnämnde. Där citeras Gölzer, som funnit, att 45 användas af Cicero ensam, och andra författare, som beräknat, att Vitruvius tillade 94, Plinius 97, Seneca phil. 74 o. s. v. Efter detta skulle man väl tro, att bildningarna på *-tio*, *-sio* snarare tillhörde den högre, lärda stilen och voro impopulära. Cooper betraktar dem i allmänhet ock så. Men han har funnit, att Plautus ofta använder dem, och

att han särskildt tycker om sådana vändningar som *acerba amatio'st, cautio'st mihi* (= acerbum est amare, mihi cavendum est); och därför räknas de till sermo plebeius. Argumenteringen är svag, ty komikerna upptaga från andra håll än vulgärspråket egendomliga uttryck, som anses göra särskild effekt, och ej sällan smida de dem mer eller mindre fullständigt själfva. Att en bildning, som har en rik användning i det klassiska språket, äfven är produktiv i vulgärspråket, är ju alldeles icke underligt; men att på grund af Plautus och några ex. från Terentius tala om «the fondness of the *sermo plebeius* for verbal abstracts in *-tio, -sio,*» är att gå för långt på vägen att göra allt latin til vulgärlatin. Vidare träffas dessa bildningar ej sällan hos Scriptores rei rusticæ, men bevisar det genast, att de voro beståndsdelar af *sermo rusticus*? kunde de ej också här vara tekniska termer införda af vetenskapliga författare och ej upptagna ur landtmännens språk?

Efter betraktelser sådana som de nu anförda, ehuru de naturligtvis ej alltid framkalla den kritik, som här ägnats § 2, plägar förf. anföra talrika exempel på de ifrågavarande bildningarna. Men dessa exempelsamlingar äro ej tillfredsställande ordnade. Stundom synas författarne fullständigt excerperade, stundom representeras de blott genom få exempel. Det kan naturligtvis ej vara fråga om fullständiga ordlistor: de skulle svälla ut till ett digert lexikon; men något mera system, eller i allt fall ett konsekventare citerande hade varit önskvärdt. För att förblifva vid § 2, är det svårt att se, på hvad grund dess ordlista kommit till. Där upplyses i texten, att Plautus har 94 bildningar på *-tio, -sio;* af dem undvikas 25 af de klassiska författarne; af dessa 25 citeras 23. Om t. ex. Catullus säges ingenting, men från honom anföras *argutatio, basiatio, fututio.* Nu har Catullus åtminstone *essuritio, inrumatio, osculatio,* som äro lika oklassiska, således dubbelt så många som de anförda. Får man häraf en adekvat uppfattning af denna afledningsspridning? Vitruvius har tillagt 94 nya, säges det i texten, och af dem anföras 93; hvarför ej den 94de? Å andra sidan säger texten, att Columella tillade 34 nya, Tertullianus 136; men ordlistan upptar 35 af den förre, 138 af den senare. Ett eller annat af de upptagna orden är således ej för den anförda författaren nytt och står ej i paritet med de öfriga i listan. Eller skulle listan upptaga och utelämna på slump både nya och gamla former? En granskande läsare gör sig allehanda frågor af liknande art.

Sådana anmärkningar kunna göras litet hvarstädes. Det medgifves, att dessa anmärkningar träffa detaljer, som kunna synas små; men på summan af de systematiskt utförda detaljerna hvilar greppet öfver det hela; på en statistik, som ej håller streck, och på exempelsamlingar, som kommit till utan fast plan, står

man som på gungfly, och man förargar sig öfver det myckna arbetet, som hade kunnat föra till så mycket bättre resultat. Naturligtvis är härmed ej sagdt, att ej äfven de delar af arbetet, mot hvilka dessa anmärkningar riktas, ha sina förtjänster. De gifva alltid en ungefärlig, en vag vy öfver ställningen, och de visa, huru mycket intresse såväl i språkligt som stilistiskt afseende ligger i sådana undersökningar.

Om några enskildheter, som synts påfallande under den fortsatta läsningen af Coopers bok, må ytterligare sägas några ord.

I § 3 sammanslås allehanda bildningar på *-tus, -sus*: *primatus, significatus* med *excubitus*, *nuptus*, *esus, concussus*, o. s. v., hvilket gör ett något egendomligt intryck. (Det första ex. *algus* hör ju ej alls hit). Intressant är, att med «silfverlatinets» början dessa bildningar utträngde dem på *-tio, -sio*, så att Seneca af ord på *-tus* har 2 mot 1, Plinius 4 mot 1 i förhållande till Cicero (enl. Paucker). Sedan gingo de åter tillbaka för *-tio* (från Tertullianus). Att förf. vill vindicera en viss popularitet åt bildningarna på *-tus*, *-sus*, synes djärft. De uppgifter, som han i sammanhang därmed ger om de romanska språken, äro alldeles icke riktiga och återfinnas ej hos de af honom citerade Meyer-Lübke och Diez.

I § 4, abstrakta på *-or*, förekommer en lista på ord hos Cicero, hvilka träffas hos äldre författare; annars pläga just de ciceronianska ord anföras, som ej förut träffats i språket; och det är de, som äro af intresse. Att nu Cicero använder *amor*, *color*, *dolor* o. s. v., liksom Plautus och Terentius, torde ej intressera någon. Ett intressant exempel på gången af den populära språkutvecklingen visar *-tudo* (§ 11). Bildningar därmed äro talrika i den arkaiska litteraturen (40 ord), sparsamma i den klassiska (30 hos Cicero och Cæsar), men återupplifvades, i följd af den fylligare formen, som öfvervägde *-tas*, i senlatinet, och fortlefva i de romanska språken.

I fråga om adjektiv på *-bundus* (§ 26) framhålles deras sällsynthet, och då 17 förekomma hos Livius, af dem 11 för första gången och 2 för första och sista gången, har man ej försummat häri se ett drag af hans *Patavinitas* (Klotz).

Angående de för romanister så ytterst viktiga bildningarna på *-arius* (§ 18, § 37) uttalar förf. den förmodan, att de hufvudsakligen tillhörde *sermo rusticus*.

Att diminutiverna voro en för vulgus kär ordform, är i och för sig ganska sannolikt och göres af förf. fullt troligt. Formens längd, det gemytliga i den ursprungliga betydelsen, de romanska språkens rikedom på dessa former, författarnes språkbruk, allt talar härför. Men äfven rent artificiella motiv *kunna* medföra et flitigt bruk af diminutiver. Vi ha därpå ett bekant exempel i den Ronsardska skolans stil. Man känner Ronsards

Amelette Ronsardelette,
Mignonnette, doucelette,
Très chère hostesse de mon corps,
Tu descends là-bas foiblelette,
Pasle, maigrelette, seulette,
Dans le froids royaume des morts.

På liknande sätt införde denna skola med flit många andra sällsynta afledningar och ordbildningar, som man, om de uppstått i en af språkhistorien obelyst period, stundom skulle hafva frestats att antaga såsom populära.

Bland de ställen, där vindikationen af vulgärspråk återkommer i något djärf gestalt, må ytterligare blott anföras § 63. Det säges först, att adjektiv sammansatta med förstärkande *per* tillhöra *sermo plebeius*, hvilket bland andra äfven Wölfflin varit benägen antaga. Men strax efteråt ges följande uppgifter. Af de 225 förefintliga sådana adjektiv har Cicero 106, och af dessa endast 19 i brefven, hvilka ju äro den egentligen populära delen af Ciceros verk. Det är ej så lätt att försona dessa fakta, och de ingifva Cooper själf en viss tvekan (s. 254).

Att *biclinium* och *præputium* blifvit behandlade på tvenne ställen (s. 303, 304 och 326, 327), betyder föga. Med mera skäl höra de väl hemma på det senare stället, där förf. ägnar en ganska självständig framställning åt hybrida ordbildningar.

Det vore önskvärdt, att författaren ville använda sin lärdom, sin flit och sin stora begåfning åt andra sidor af vulgärlatinets lif, hvilket han ju allsidigt studerat. Han ger inledningsvis en förhoppning om ett sådant fullföljande af sitt arbete, och vi sluta med att ifrigt uppmana honom därtill.

Göteborg, juni 1896.

Johan Vising.

Edv. Lehmann: Om forholdet mellem religion og kultur i Avesta. København 1896.

Denne disputats er, saa vidt vides, det første på grundteksten baserede skrift om Avesta, der er fremkommet i Danmark siden N. L. Westergaards dage. Allerede denne omstændighed gör, at dets fremkomst må hilses med glæde. Hertil kommer, at det både handler om et interessant æmne og er livlig skrevet. Det er udarbejdet for et par år siden, inden forfatteren endnu var nået til en relativ afslutning af sine studier, og indeholder derfor ting, som forfatteren selv ikke mere vedkender sig. Det

må beklages, at forfatteren ikke af denne omstændighed har taget anledning til at omarbejde bogen, för den blev udgivet. En sådan omarbejdelse vilde utvivlsomt have fjernet i det mindste en del af de ikke uvæsentlige mangler, som ville blive fremhævede i det følgende.

Forfatteren har ikke gjort sig Avestareligionens historiske stilling klar eller i alt fald ikke fremstillet den rigtigt. Derved er han på afgörende punkter kommen til at stille forholdet på hovedet. Hans anvendelse af ordet «kultur» er uklar eller i al fald for indskrænket. Derved kommer han til at negte eller statuere kulturvirkninger, hvor der kun er tale om enkelte, på de forskellige steder forskellige, sider af kulturen, og drage urigtige slutninger, og endelig til helt at overse en af de allervigtigste sider af kulturen. En følge heraf er endvidere, at han kun har haft öje for én side af religionens forhold til kulturen og oversét andre, og det forméntlig de vigtigste. Resultatet af alt dette er, at han ikke har stillet og besvaret spørgsmålet om religion og kultur i Avesta rigtigt, at han i det hele har givet en uretfærdig bedömmelse af Avestareligionen og at han på vigtige punkter har givet urigtige forklaringer i stedet for de rigtige. Han synes desuden at konstruere vel meget a priori, hvorved mange af hans almindelige bemærkninger komme i strid med de virkelige forhold og blive misvisende.

Hvad Avestareligionens historiske stilling angår, fremgår det både umiddelbart af selve Avesta og bestyrkes yderligere ved en sammenligning med Vedareligionen, som den har så mange berøringspunkter med, at disse to religioner ere baserede på en religionsform, hvis praktiske udslag var et trolddomsritual, offre med tilhørende formularer, begge med magisk virkning. Offertrolddommen gik ud på at hjælpe de menneskevenlige og verdensopholdende magter i deres kamp mod de menneskefjendske og verdensødelæggende magter, som man lammede eller dræbte ved offret og formularerne eller styrkede guderne til at overvinde eller dræbe. De magter, som dyrkedes, vare naturfænomener (solen og elementerne), offeringredienserne (navnlig soma'en, i Avesta haoma), og en del mere personlige guder, som det er vanskeligt at identificere med bestemte naturfænomener. Af de onde magter var den vigtigste en slange, som lå i bjergene (rimeligvis omkring hele jorden) og hindrede vandene i at komme ind og udbrede sig på jorden og himlen m. m. Det ritualmæssige offer var *nødvendigt* til verdens opretholdelse, og det bestod for en del i en symbolsk fremstilling i formindsket målestok af solens gang, regnen, befrugtningen etc., hvorved man mente, at man fremtryllede de tilsvarende processer på himlen og i naturen, efter et noget lignende princip som det, der går igen i meget af vore dages overtro som en levning af den gamle hedenske religion. Foruden eller rettere i sammenhæng med

verdensordenens opholdelse skaffede man sig ved sit offer alle slags jordiske goder: sundhed, langt liv, talrigt afkom, rigdom, sejr over fjender, etc., og dette var det endelige formål, derpå lå hovedvægten.

Dette er i hovedsagen bevaret i Avesta. Forfatteren har selv fremhævet den vigtigste af formularerne Ahuna vairya (Honover), det vigtigste af offrene (haoma-offret), de jordiske goder, som tilstræbes, hele det trolddomsagtige åndebekæmpende apparat. — Men med dette forbandtes ved en slags reformation, som kun blev af varighed i Iran, hvor den desuden gik betydelig videre end i Indien, guddommelige væsner med ethisk karaktér (Varuṇa og de andre Āditya'er i Indien, Ameshaspenta'erne i Avesta). Zarathustra, eller de som repræsenteres af ham, førte alt det gode i sidste instans tilbage til én gud Ormazd, alt det onde ligeledes til én overdjævel Ahriman; han har muligvis, trods Darmesteters forbehold i den henséende, forkættret dyrkelsen af nogle af de mere personlige guder som djævledyrkelse; han delte dyrene, planterne etc. mellem Ormazd og Ahriman; han indførte eller udviklede forestillingerne om djævlebesættelse, besmittelse af elementerne og tilhørende renselser; han lærte, at man, foruden ved formularer, offre og renselser, ogsaa kunde hjælpe Ormazd og bekæmpe Ahriman ved kvægavl, agerdyrkning og anden nyttig virksomhed; han lagde en hovedvægt på det andet liv og tilföjede en eschatologi. Dette er måské ikke så ganske lidt; men det er i al fald også det hele. Trolddommen og alt, hvad der står i forbindelse med den, beholdt han, og var, som vi skulle sé, efter sine forudsætninger, nødt til at beholde. Zarathustra's religion er selve den gamle trolddomsreligion, noget modificeret, med en monotheïstisk og eschatologisk baldakin.

Dette historiske forhold har forfatteren åbenbart stillet på hovedet, når han lader «djævleriet», som han kalder det, og den slags ting være en senere folkelig udartning fra Zarathustra's lære[1]. I det hele taget er det vistnok denne grundskade ved afhandlingen, som er skyld i alt det andet, den gör vanskeligheder, hvor der ellers ingen vilde være, stiller det hele i et forunderlig skævt og uklart lys, og gör, at man næsten ingen steder rigtig kan sympathisere med forfatteren, men bliver stødt af, hvad der ellers vilde være de mest uskyldige sætninger af verden. Jeg skal tage et eksempel.

S. 67 nederst skriver han omtrent: «Skavanken ligger der, hvor stærkt formelt udviklede religioner altid begår deres brøde; at de på uethisk måde giver efter for det religiøse begær og i

---

[1] S 56 synes undtagelsesvis en rigtigere opfattelse at skinne igennem; kun er «djævleriet» ikke «bearbejdet» af Zarathustra, men simpelthen optaget som noget ganske selvfølgeligt.

selve religionens formelle apparat søger at vise en genvej til livsmålet . . .» I mangen anden sammenhæng vilde denne sætning læses med næsten udelt sympathi; men anvendt på Avesta-religionen er det en blodig uret. Lader os først sé fortsættelsen (s. 68): «Dogmatismen . . ., de forstandsligt anlagte folks religiøse fejlgreb, havde ikke slået rod i Avesta; dertil var perserne for praktiske . . . *Ritualismen* derimod, det katolske kirkeonde — kultusdyrkelsen og præsteregimentet — blev parsismens farefulde punkt. Kætteri og vranglære var ikke det værste, de vidste . .; men den, der tager sig forlov at udføre en renselse uden at være bemyndiget dertil og uden at overholde forskrifterne, han skal flås og halshugges; han er den ugudelige dødssynder, som fylder jorden med sygdom og fordærvelse.» Avesta's stilling er her, som sædvanlig, helt misforstået, og sammenstillingen med katolicismen aldeles uberettiget og misvisende. For Avesta er kætteri og vranglære kun *tanker*, som kunne være slemme nok, da de göre at vedkommende er ude af stand til at kæmpe mod de onde magter; men den, der forsynder sig mod ritualet, synder i *gerning*, og det er gerningen, som umiddelbart bringer ulykke over andre. Forfatteren siger selv ganske rigtigt: «*han* er den ugudelige dødssynder, som fylder jorden med sygdom og fordærvelse.» Hvad under er det så, at det er ham og ikke kætteren, der skal flås og halshugges? Grunden til, at Pārsī'erne ere strengere overfor forsyndelser mod ritualet, og de kristne europæiske folk (ikke «de forstandsmæssigt anlagte folk») overfor vranglære, er ikke at Pārsī'erne ere mere praktiske og de europæiske kristne mere forstandsmæssige; men det ligger i deres ganske forskellige religiøse forudsætninger, mens princippet er det samme i begge tilfælde, nemlig at man er strengest overfor det som gör mest ulykke; for Pārsī'erne var ritualet det vigtigste, fordi det ikke var blot en höjtidelig ceremoni, men den allervigtigste så at sige hygieiniske institution for landet og praktisk sét den væsentligste side af religionen, af hvis benyttelse det afhang, om der skulde komme lykke og velsignelse eller sygdom og død over folket; for kristendommen har ritualet aldrig haft nogen aktuel betydning i den forstand[1], mens man i vranglæren har villet sé en virkelig fare, nemlig den at sjælene derved ledtes bort fra den sande tro og udsattes for evig fortabelse. Deraf følger også, at præsteregimentet hos Pārsī'erne er en *nødvendig* institution ligesom ritualismen, og altså, ligesom denne, ikke kan dadles ud fra

[1] Da forfatteren særlig nævner katholicismen, har han næppe tænkt på de kristnes sakramenter, som virkelig til en vis grad ere analoge med Mazdeïsmens og beslægtede religioners ritual; den gennemgribende forskel på den virkning, der tillægges sakramenterne, og den, der i Mazdeïsmen etc tillægges ritualet, viser måské allerbedst, i hvor höj grad religionens tyngdepunkt er flyttet fra jorden til himlen siden Zarathustra's dage.

religionens egne forudsætninger, mens det modsatte er tilfældet i katholicismen, hvor det vilde være en inconsequents at betragte disse to ting som en integrerende del af religionen selv[1]. — Jeg må derfor også göre indsigelse mod forfatterens efterfølgende betragtninger på s. 68, hvor han skriver: «Men en sådan ritualisme . . . havde ikke været mulig i en religion, for hvilken dette jordiske liv er ét og alt, og som gör menneskets virken til en afgörende betingelse for verdensmålets opnåelse; den forudsætter troen på en anden og höjere existens . . .» Lige det modsatte er tilfældet: Ritualismen er en arv fra en tid, da vægten netop lagdes på det jordiske liv, og da den menneskelige trolddom var en væsentlig og nødvendig faktor i kampen mod alle de ødelæggende ånder; ritualismen har holdt sig *til trods for* den höjere tro, fordi ritualismens virkelige forudsætning, det för-mazdeïstiske hedenskab, har holdt sig i selve Mazdeïsmen. Det modsatte vilde også stride mod erfaringen[2].

Jeg skal nu anføre et eksempel på forfatterens behandling af forholdsreglerne mod elementernes besmittelse og om anvendelsen af renselser og besværgelser. S. 52 skriver han om forfølgelsen af ligbrændingen: «Her er dog den hurtige og fuldstændige tilintetgörelse af liget fanatisk skudt tilside for en langsom og usikker opløsningsmåde. Thi det er ilden og ikke menneskene, man er nænsom over.» Jo, det er netop menneskene, man er nænsom over, da ildens besmittelse vilde være fordærvelig for menneskene. Mon man ikke også i vore dage kunde unde den at blive flået og halshugget, der forgiftede alle brøndene i et land eller blandede tyfusbaciller i alle næringsmidler? og vilde man ikke, når sligt blev opdaget, få travlt med en lang række renselser og desinfektioner, för vandet og næringsmidlerne kunde blive rene igen af «denne gyselige besmittelse»? Der, hvor man i Avesta så besmittelser og djævle, sér man i vore dage bakterier, og hvor man i Avesta anvendte renselser og besværgelser, anvender man nu om stunder desinfektioner. *Princippet* er nöjagtig det samme;

[1] Om der ikke desto mindre tillægges dem en sådan betydning i katholicismen, har jeg ikke tilstrækkelig theologisk viden til at afgöre.

[2] Bemærkningen s. 56 øverste stykke «. . . . navnlig fordi — således er menneskene — et kultuselement i reglen først, når det er blevet uforståeligt, bliver rigtig anset for helligt, og først, når det er blevet ubrugeligt, for alvor tages i brug og anvendes ved alle lejligheder» kan let misforstås. Da menneskene ere fornuftvæsner, er det klart, at kultuselementer, lige så vel som alle andre praxis'er, anvendes kun sålænge de ansés for rationelle; udvides eller forandres den åndelige horizont således, at de ikke længere anses for rationelle, så blegne de og bortfalde; og omvendt, hvor de florere, kan man være vis på, at de af vedkommende anses for rationelle. Forfatteren forstår imidlertid ved «kultuselement» ikke selve ritus'en, men dens materiale, og mener ikke andet end, at ritualerne ere konservative i bibeholdelsen af arkaïstiske redskaber (f. ex. sten- eller kobberknive) og materialer (f. ex. usyret brød).

det er kun de videnskabelige forudsætninger, der ere forskellige; og for den, der betragter ilden som et element ligesom vandet, er det lige så rationelt at forebygge ildens besmittelse som vandets. — Det samme gælder om det øvrige, der siges på s. 52 og andre steder.

Af det anførte vil det allerede fremgå, at forfatteren har ladet måske den allervigtigste side af kulturen ude af betragtning, nemlig den positive viden, og det er dog den, som er bestemmende for de praktiske institutioner. Som følge heraf har han heller ikke kunnet få den forméntlig vigtigste side af religionens forhold til kulturen klart frem, nemlig at religionen hæmmer kulturen i forhold til som den forhindrer den positive viden, og dette gör den, hvor den optager i sig og giver en anticiperet forklaring af problemer, som høre til videnskabens område. Derved vanskeliggör den deres optagelse til videnskabelig behandling, og dette er i höj grad tilfældet med Avesta og de indiske religioner, måske mest Buddhismen. Kommer den positive viden frem (f. ex. udenfra), vil en sådan religion komme i den största fare, hvis det videnskabelige stof er blevet en integrerende dél af den, så at den ikke kan skyde det fra sig. Det ligger i naturens orden, at troen som den anteciperede og derfor mindre fuldkomne erkendelsesform må gå forud for viden, og der måtte gå lange tider hen, og der krævedes særlig heldige omstændigheder, för tidens fylde kunde komme til en religion, der står i pagt med videnskaben. Jeg tror dog, at forfatterens udtalelse på s. 1, at der kun er ringe udsigt til, at forholdet mellem religion og kultur nogensinde vil blive synderlig gunstigt, er for pessimistisk; problemet forekommer mig i princippet at være løst fra religionens side, så at der i længden næppe vil kunne bestå nogen strid mellem tro og viden (eller mellem religion og kultur), men kun mellem forskellig tro.

Den anden måde, hvorpå religionen kan hæmme kulturen, nemlig ved ensidig at vende interessen bort fra verden, vil jeg ikke benægte; men den er efter min mening meget mere individuel og af ringe betydning i sammenligning med den første. I naturreligioner vil den vel ikke godt kunne forekomme. Det er derfor overdrivelse, når forfatteren s. 61 kalder det en «fare, som sniger om i *alle* religioner». I Buddhismen turde den have virket stærkest.

Mens forfatteren i sin opfattelse af begrebet «kultur», som påvist, har oversét den positive viden, gör han på andre steder ikke forskel på forskellige betydninger af ordet og bliver derved misvisende. Når han konstaterer en fremmende virkning af religionen på kulturen i Avesta, tænker han nærmest på agerdyrkning og materiel kultur; når han fraskriver Buddhismen kulturvirkninger, glemmer han, at betvingelse af råhed og töjlen af lidenskaber, som Buddhismen ansés for at have øvet på flere

steder, dog også kan kaldes kulturfremmende, ikke at tale om den imponerende buddhistiske kunst.

Forfatteren synes at nære en vis forkærlighed for almindelige vuer. Ét af dem i det mindste er imidlertid meget mislykket, nemlig det, som han giver på s. 2 af de indiske religioner, hvilket stammer fra, at han har ladet sig dupere af höjst unöjagtige fjerde- eller femtehåndskilder, som for længst ere forældede. Dette hører imidlertid til de ting, som forfatteren nu selv forkaster, og jeg skal derfor ikke opholde mig derved[1].

Forfatteren arbejder på et stort værk over Avesta, som vil kunne blive en særdeles velkommen berigelse af vor videnskabelige litteratur. Der er ikke tvivl om, at han med sin flersidige uddannelse på forhånd har heldige betingelser for at kunne udføre et sådant arbejde. Måtte han nu blot ikke lade forhastede betragtninger løbe af med sig og ikke forsmå at holde sig på höjde med sin egen viden!

S. Sörensen.

Paul Cauer, Grundfragen der Homerkritik. Leipzig 1895, S. Hirzel. 322 S.

Schon voraus hat der Verfasser der obengenannten Arbeit, der bekannte Epigraphiker und Homerherausgeber, in beachtungswerten Zeitschriftaufsätzen Fragen der höheren Homerkritik behandelt, und da er in diesen stets Proben gründlicher Vertrautheit mit dem schwierigen Gegenstand abgelegt wie auch neue Gesichtspunkte in Betracht gezogen hat, so erwartete man mit grossen Verhoffnungen von seinen «Grundfragen der Homerkritik» etwas recht tüchtiges. Auch wurde man durch eine nähere Bekanntschaft mit dieser lesenswerten Arbeit in seiner Erwartung nicht getäuscht.

Das Werk zerfällt in zwei Bücher, deren erstes sich im Anfang mit Aristarch beschäftigt. Der Verf. nimmt den Mittelweg zwischen der Wolf-Nauckschen und der Lehrs-Ludwichschen Ansicht über Aristarchs Einfluss auf den homerischen Vulgatatext.

---

[1] Sammenstillingen af forskellige «sygedjævles» navne med det latinske *æger* s. 20 skal vel næppe være virkelige etymologier. — Afledningen af *ahura* (= skr. *ásura*) af $\sqrt{as}$ (ɔ: *es*) «være» er den almindelig antagne, men forekommer mig lidet tiltalende både fra formens (den «stærke» rodform) og betydningens side; det er fristende at sammenstille det med isl. *áss* (**ansus*).

Aber er folgt auch nicht Wilamowitz, denn er nimmt freilich für gewiss an, dass Aristarch Einfluss auf den Vulgatatext ausgeübt hat, mit Nichten aber in so hohem Grade wie Wilamowitz meint.

Ich meinerseits stehe der Ansicht Wilamowitz' als der Cauers näher. Noch weniger kann ich mich der Ludwich-Cauerschen Ansicht über die Bedeutungslosigkeit der Fayûmer Iliade für die Beurtheilung der Einwirkung der Alexandriner auf den Vulgatatext anschliessen.

Mit vollem Recht aber behauptet der Verf. gegen Lehrs und Ludwich, dass Aristarch sowohl Konjekturen gemacht wie auch solche in den Homertext eingeflochten habe. Man muss die Maassvollendung und Vorsicht bewundern, womit der Verf. bei diesem Beweis zu Wege gegangen ist.

Im folgenden behauptet der Verf. gegen Ludwich, dass man in der homerischen Textkritik nicht bei der Feststellung des alexandrinischen Textes stehen bleiben sondern denselben in der Gestalt rekonstruieren müsse, welche er bei seiner schriftlichen Fixierung von der Redaktion des Peisistratos erhielt; durch diese Redaktion sei ein officiell attisches Homerexemplar geschaffen, aus welchem alle späteren Abschriften herrühren. — Dies ist eine veraltete Ansicht über die Redaktion des Peisistratos, welche in unseren Tagen von Erhardt und Cauer aufgenommen ist. Mir ist es unmöglich an diese zu glauben, denn ich muss daran so lange zweifeln wie der Verf. nicht genügend erklären kann, teils warum die Alexandriner dieses Peisistratosexemplars niemals erwähnen, da sie über so viele andere ihrer Vorlagen berichten, teils warum die patriotischen Dichter und Redner vergessen haben diese unvergängliche Ehre Athens hervorzuheben, obgleich bei ihnen von den homerischen Gesängen gesprochen worden ist.

Auch scheinen mir Ludwich und Wilamowitz in ihrem Zweifel an dem alten Dogma über eine Umschreibung der homerischen Gedichte aus dem altattischen ins ionische Alphabet nicht widerlegt worden zu sein.

Ferner sucht der Verf. von festen Ionismen und charakteristischen Äolismen ausgehend dem relativen Alter der ungleichen Teile der Dichtung auf die Spur zu kommen. Dabei beobachtet er freilich wie bei seinen Rekonstructionsversuchen des voralexandrinischen Homertextes eine rühmenswerte Vorsicht und hält sich von der radikal kühnen Textkritik der holländischen Gelehrten fern, aber kaum kann man mit der Metode des Verfassers sichere Resultate erzielen.

Übrigens zieht der Verf. den Charakter der Kunstpoesie der homerischen Gedichte und ihre Eigentümlichkeit, im Kunstdialekt verfasst zu sein, nicht genügend in Betracht.

Im zweiten Buche unterwirft der Verf. den Inhalt einer Analyse. Er behauptet darin mit vollem Recht, wie es mir scheint, gegen Sittl und Ed. Meyer, dass zur Zeit der äolischen Erobe-

rung die Kämpfe des trojanischen Krieges gekämpft worden sind, obgleich es ihm kaum gelingt überzeugend zu beweisen, dass der ursprünglichen Sagenversion gemäss Ilios nicht genommen worden ist.

Gleichfalls kann man nicht immer wagen ihm zu folgen, wenn er sich der Schwierigkeiten zu entheben sucht, die sich dieser Annahme in den Weg stellen. Eine solche Schwierigkeit gewahrt der Verf. in der Benennung der Griechen, doch findet er dieselbe bedeutungslos. Denn die *Δαναοί* haben in dem historischen Griechenland keinen Platz, die *'Αχαιοί* haben in der Phthiotis ihren Ursprung und die *'Αργεῖοι* wohnen ursprünglich im thessalischen Argos. Die Dichter haben diese Namen der besonderen Völkerschaften später auf das ganze griechische Volk übertragen. Agamemnon ist demnach ursprünglich ein Thessaler, ebenso Nestor und Neleus. Die Beziehungen Agamemnons und Menelaos' zu Mykene und Lakedaimon sind sekundär. Aus diesem Allen geht es hervor, dass der dorischen Wanderung der historische Grund entzogen wird.

Ferner glaubt der Verf., dass die homerische Kultur jünger als die mykenische sei, und dass wir in den homerischen Gesängen einen unwillkürlichen Niederschlag einer in sich zusammenhängenden, jahrhundertelangen Entwickelung haben, und wir können durch kulturhistorische Betrachtung ältere und jüngere Stücke der Dichtung bestimmen. Das Eisen, die Mitgift, das Verehren der Götter in Tempeln gehören zu den späteren Teilen.

Ebenso können wir durch ungleiche religiöse und mythologische Vorstellungen das Alter der Partieen bestimmen. Die Teile, in welchen sich die Göttererscheinungen leicht aus dem Zusammenhange lösen lassen oder in denen sich die Götter den Menschen unsichtbar offenbaren, sind alten Datums.

Hierdurch haben wir aber keine sicheren Kriterien gewonnen, denn Nichts ist so inconsequent als mythologische Vorstellungen, und formartige Wendungen, die althergebrachte Sitten abspiegeln, können nicht selten von jüngeren Dichtern wiedergegeben werden. Nichts hindert übrigens daran, dass ältere Ansichten von jüngeren Sängern aufgenommen werden. Der Verf. meint auch selbst (s. 195), dass die homerischen Gesänge entstanden sind, als sich ungleiche Kultur- und Religionsströmungen gegeneinander brachen.

Der Verf. äussert auch seinen Zweifel über die von Lachmann eingeführte Metode, aus sachlichen Widersprüchen auf ungleiche Verfasser zu schliessen. Gern gestehen wir ein, dass viel Unfug und viel Übertreibung mit dieser Metode getrieben worden ist, aber sie scheint nichtsdestoweniger noch unbesiegt zu bestehen. Denn es finden sich doch offenbare Widersprüche, welche unmöglich einem Dichter zugeschrieben werden können.

Das Buch ist im Ganzen interessant und lehrreich und kann

daher allen denen warm empfohlen werden, welche sich nicht nur für Homer sondern auch für die antike Welt im Grossen und Ganzen interessieren Wir sagen hiermit dem Verfasser freundlichen Dank für alles Angenehme und Nützliche was er uns durch dieses Buch vergönnt hat.

Upsala, April 1896.

J. E. Hylén.

Ernst Kornemann, Die historische Schriftstellerei des *C. Asinius Pollio*. Zugleich ein Beitrag zur Quellenforschung über *Appian* und *Plutarch*. Leipzig 1896, Teubner. (Særtryk af 22. Suppl.-bd. til Jahrb. f. class. phil. S. 557—692.)

At et Kildeskrift som Asinius Pollios historiske Værk om Borgerkrigene er blevet flittigt benyttet af de senere Forfattere, er i og for sig naturligt og bevises ved Citater hos Velleius, Suetonius, Plutarch, Appian. Dio Cassius og andre. Imidlertid er det kun sjeldent, at de gamle Forfattere angive deres Kilder, og der er god Grund til at antage, at navnlig *Appian* og *Plutarch* i langt større Udstrækning end Citaterne vise — direkte eller indirekte — have øst af Pollios Værk. Historikeren *Ranke* har allerede antydet den Mulighed, at man støttet paa Appian og Plutarch «fragmentarisk kunde rekonstruere Asinius' tabte Værk».

Det er denne Tanke, Dr. K. har søgt at udføre; men han maa indrømme, at Ranke har Ret, naar han tilføjer: «Dog tilstaar jeg gerne, at Udbyttet vilde være tvivlsomt: det vilde være et «*periculosae plenum opus aleae*». Af Horats' Ode til Pollio (II. 1) ved vi, at han begyndte sit Værk med Aaret 60 (Sallusts historiae endte med Aaret 67); de første 10 Aar var vel nærmest en Indledning til Værket. Hvor langt det gik, kan ikke siges med Sikkerhed; de fleste antage, at Slaget ved Philippi dannede Slutningen, K. mener, at det er fortsat indtil Slaget ved Aktium. I sin Rekonstruktion gaar han (noget inkonsekvent) dog kun til Brutus' og Cassius' Død; som Fragmenter af Pollios Historie (i udvidet Forstand) anfører han 131 Steder, hvor enten Asinius Pollio udtrykkelig nævnes, eller hvor en paafaldende Samstemmen af flere Forfattere (navnlig Plutarch og Appian) synes at pege hen paa en fælles Kilde.

Der er meget, som taler for, at Asinius Pollio er denne fælles Kilde; K. mener *direkte*, og er ikke utilbøjelig til at forudsætte en græsk Oversættelse af Pollios Historiae, hvorom vi

ellers intet vide. «Mit der Möglichkeit griechischer Uebersetzungen lateinischer Werke in der damals ganz hellenisierten römischen Welt wird viel zu wenig gerechnet.» Maaske; men naar K. antager Asinius Pollio for Appians *eneste* Kilde (Vorlage), gaar han vist i hver Fald for vidt.

Om *Livius* har benyttet *Asinius Pollio*, er et meget omtvistet Spørgsmaal. K. mener at kunne slutte en saadan Benyttelse bl. andet af Dio Cassius' Beretning om Slaget ved Pharsalus. I Reglen stiller man Livius' Beretning i Modsætning til Asinius Pollios, saaledes at man mener at kunne spore Livius som Kilde for Dio Cassius, Lucan og de senere Epitomatorer, medens Appian renest gengiver Asinius og Plutarch har øst af begge Kilder.

Kornemanns Undersøgelse rører ved en Mængde interessante Spørgsmaal, giver ogsaa Bidrag til deres Løsning; men i det hele naar man ikke længer end til at sige: *adhuc sub judice lis est.*

Joh. Forchhammer.

Axel Kock, Om språkets förändring. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola, III.) Göteborg 1896, Wettergren & Kerber. 171 S.

Forfatteren har med Held løst den Opgave at give en pålidelig videnskabelig Fremstilling i en livlig og letlæselig Form, der er forståelig for alle dannede også uden filologiske eller sproglige Kundskaber. Uden at nogen systematiserende Inddeling påtrænger sig Læseren, giver Bogen en klar og velordnet Oversigt over de vigtigste Spörgsmål, der knytter sig til Problemet om Sprogets Forandring. Efter nogle orienterende Bemærkninger om Sproghistorikerens Opgave, om Sprog og Dialekter og om Sprogblanding begynder S. 22 Fremstillingen af Forandringerne i et Sprogs Ordforråd med specielt Hensyn til Svensk; de forskellige Måder, hvorpå nye Ord kommer ind i Sproget eller ældre Ord tabes, drøftes S. 22—55. Forandringerne i Ordenes Betydning belyses S. 55—102. Efter nogle Eksempler på bevidste Forandringer i Ordenes Form går Forf. S. 112 over til at omtale de ubevidste Forandringer, der hidføres ved Analogidannelser (— S. 130) og Lydlove (— S. 158) Der gives nogle Antydninger om Grundene til Lydloves Indtræden, og Bogen afsluttes med nogle almindeligere Betragtninger, der udmunder i den Sætning, at Sproget til en vis Grad befinder sig i et Kredsløb.

De talrige interessante Eksempler vidner både om Grundigheden i Forfatterens egen Granskning og om den Omhu, hvormed han har fulgt andre Sprogforskeres Arbejder, så at Læseren kan tage Bogen i Hånden med ubetinget Tillid.

Til S. 15 ff. skal jeg bemærke, at jeg ikke finder Betegnelsen Blandingssprog træffende hverken for Engelsk eller for Albanesisk. Det synes at fremgå af Udviklingen S. 12, at Forf. betragter «Sprogblanding» (ɔ: massevis Optagelse af Låneord i et Sprog fra et fremmed Sprog) som et Overgangstrin til Sprogskifte. Dette kan jeg ikke indrömme; et Sprog vedbliver at beholde sin ejendommelige Karakter, selv om det optager endnu flere Låneord end Albanesisk og Engelsk; og Sprogskifte indtræder ikke ved, at Forskellen mellem de to kæmpende Sprog udviskes; den vedbliver at bestå fuldstændig skarp lige til det sidste. Et Overgangstrin til Sprogskifte er derimod Bilingvitét; ja, man kan opstille en hel Række Overgangstrin efter den forskellige Rolle, som hvert af de to Sprog spiller for den bilingve Befolkning. — S. 70 anfører Forf. et også af Jespersen, Progress in Language S. 351, benyttet Eksempel: de forskellige Udtryk for ‚vaske‘ hos Cheroki-Indianerne. Noget lignende findes i Nyirsk; ifølge Atkinson, The Passions and the Homilies from Leabhar Breac S. 711, bruges i Munster det gamle *foilcim* om at vaske Hovedet, *nigim* om Hænderne, og *indalim* om Fødderne. (På Arran er *nigim* eneherskende.) — S. 161 anføres den Formodning, at Overgangen fra det latinske lange *u* til det nuværende franske *u* (vort *y*) såvelsom en tilsvarende Lydovergang i Hollandsk skulde skyldes Gallernes Udtalesæt. Analoge Overgange forekommer ganske vist i de britanniske Sprog (Kymrisk, Cornisk, Bretonisk), men deraf følger ikke med nogensomhelst Sikkerhed, at Gallerne har haft Disposition i samme Retning. På den anden Side forekommer lignende Overgange (fra *ū* til en «mixed» eller «front» Vokal med eller uden Læberunding) også på ganske andre Steder: ievr. *ū* > slav. *y* (high-mixed) alb. *ü* og *i*. Også det svenske *u*, der ifølge Sweet er = det kymriske *u* + Læberunding, er til en vis Grad en Parallel. Man må derfor have Lov til at nære Skepsis med Hensyn til den galliske Indflydelse på dette Punkt af den franske Lydudvikling.

København, d. 29. August 1896.

Holger Pedersen.

T. Macci Plauti comoediae ex recensione *Georgii Goetz* et *Friderici Schoell.* Fasc. V—VII. Lipsiae 1896, Teubner. XI + 207, XXI + 212, XVIII + 165 pp.

Disse tre Hæfter afslutte den Teubnerske Textudgave af Plautus. I en Anmeldelse af de fire förste Hæfter her i Tidsskriftet (III. Række, IV. Bind, S. 90) er Udgavens Brugbarhed og Textens Behandling i Almindelighed omtalt. Betydningen af, at en fuldstændig, let tilgængelig Textudgave af Plautus nu kan faas, vil sikkert snart vise sig i et forøget Studium af denne Forfatter.

Fasc. V indeholder *Mostellaria, Persa, Poenulus.* Fasc. VI *Pseudolus, Rudens, Stichus.* Fasc. VII *Trinummus, Truculentus* og Fragmenterne, samt en kort Fortegnelse over de i Komedierne anvendte Metra, saaledes ordnet, at der ved de enkelte Arter af Versemaalene angives, hvor disse findes i samtlige Komedier, 1) iambiske Versemaal, 2) trochaiske, 3) anapæstiske, 4) kretiske, 5) bacchiaci, 6) daktyliske, desuden thymelici, choriambici og tvivlsomme.

Det glæder Anm. at se, at Udgg. have fulgt den her i Tidsskriftet fremsatte Opfattelse af Most. 508 (497 U) og betegnet den förste Del af Verset som sagt inde fra Huset «*Hicine percussit?*» (Nord. tidskr. f. filol. Ny række. VI. Bd. 1883—84, S. 60). Samme Opfattelse blev senere fremsat af Brix (N. Jahrb. XXXI p. 198) og er derved blevet Udgg. bekendt. Ussing mente ikke at kunne tiltræde denne Opfattelse, fordi Pronominet *(hic)* her ikke skulde passe. Dog synes Brugen af *hic* om den, som i Øjeblikket ligger den Talendes Tanke nærmest, den som han med Spænding venter el. lign. («ham, vi gemmer os for», «ham, Du véd nok»), at være ret naturlig. I *Menaechmi* 856 U staar *hic* brugt om den Aand, som den foregivne Sindssyge tænker at kæmpe med og helt er optaget af uden at se ham: «Sed quis *hic* est, qui me capillo hinc de curru deripit?»

C. Jørgensen.

W. M. Lindsay, The Palatine text of Plautus. Oxford 1896, Parker & Co. 20 p.

To forskellige Recensioner af Plautus's Text ere bevarede fra Oldtiden, den ene i den berömte ambrosianske Palimpsest, den anden i de øvrige saakaldte palatinske Haandskrifter. Hovedhaandskriftet blandt disse er Codex Vetus (B) i Vaticanet; til Læsemaaderne af dette Haandskrift, som anføres i den nye Bearbejdelse af Ritschl's Udgave, kan *L.* föje en Del «corrigenda»,

og han udtaler Ønsket om et photographisk Facsimile af dette Haandskrift. Afhandlingen undersøger Forholdet mellem B og de andre Haandskrifter, og hvorledes B selv er blevet til, og drager interessante Slutninger af Granskningen af de talrige Rettelser, som findes i forskellige Dele af B.; vigtigst ere de i den förste Del (de 8 förste Stykker), hvor man kan udskille dem, som hidröre fra en officiel «corrector», der benyttede andre Haandskrifter end Originalen til B.

C. J.

Opere Minori di Dante Alighieri. Il Trattato de Vulgari Eloquentia per cura di *Pio Rajna.* Firenze 1896, successori Le Monnier. CCXV + 206 S. stor oktav.

Liksom det saknas en fullt nöjaktig, den nuvarande vetenskapen värdig biografi af Dante, så hafva hittills af hans verk saknats editioner, som haft samma egenskaper. Detta har mer än väl insetts af Società dantesca italiana, som därför nyligen gått i författning om att afhjälpa denna brist. Den har portionerat ut skaldens olika verk åt olika vetenskapsmän, hvilkas kända lärdom och samvetsgrannhet borga för att sällskapets goda idé skall få ett tillfredsställande utförande. *Vita nova* och *Rime* äro gifna åt Michele Barbi, *Convivio* åt E. G. Parodi, *Epistolæ* och *Egloghe* åt F. Novati, *De Monarchia* åt E. Rostagno. *Komedien* har ansetts böra anförtros åt samarbete af flere händer, då det ännu återstår ett så drygt förarbetande af det oerhördt digra handskriftsmaterialet. Icke för ty torde det dröja länge, innan desse flere arbetare bli färdiga med sin uppgift; de finnas, som tro sig kunna förutspå, att det ej blir i nu lefvande generationers tid.

De Vulgari Eloquentia hade anförtrotts åt Pio Rajna. Ett resultat af hans arbete föreligger sedan några månader i här ofvan förtecknade präktiga publikation. Det är emellertid blott en textupplaga. De sakliga och språkliga anmärkningarna samt ordförteckningen äro sparade till ett följande band. Med hänsyn till den lilla skriftens stora intresse och Dantes högst egendomliga latin motses detta med allra största spänning. Det bör blifva desto innehållsrikare, som professor Rajna i anslutning till den nu gjorda publikationen har ägnat ifriga studier åt det äldsta italienska språket och dess historia.

Emellertid innehåller redan textupplagan en rikedom af upplysningar. Den utförliga inledningen omfattar I: beskrifning och historik af de tre handskrifterna i Grenoble, i Milano (Trivulzianska biblioteket) och i Vatikanen; II: öfversättningar, citat, editioner; III: grunderna för den gifna texten, d. v. s. jämförelser

mellan handskrifterna och redogörelse för ortografien. I dessa tre utförligt behandlade kapitel inflätas mångfaldiga bidrag till Italiens lärdomshistoria, hufvudsakligen af bibliografisk och biografisk natur; så gifvas där elementerna till en korrekt biografi af Corbinelli, den som först lät trycka De Vulgari Eloquentia.

Den därpå följande texten, som är med största omsorg och skarpsinnighet fastställd, beledsagas af rikhaltiga noter. De äro ju egentligen af textkritisk natur; men under diskussionen af de tvifvelaktiga läsarterna och beriktigandet af föregångares, särskildt Corbinellis, Trissinos, Fraticellis, Wittes, Prompts uppfattningar komma så många värdefulla upplysningar i dagen, att noterna i ej ringa mån ersätta en språklig och saklig kommentar.

Den debut, som det italienska Dantesällskapet med denna publikation gör på Danteeditionernas område, är således utomordentligt lyckad, så som detta ju ej kunde vara annat, då sällskapet företräddes af professor Rajna. Hvarje vän af Italiens litteratur och dess störste bärare önskar af allt hjärta, att sällskapets öfriga editioner måtte snart följa den första i spåren och blifva den värdiga.

Johan Vising.

Aeschyli fabulae. Cum lectionibus et scholiis codicis Medicei et in Agamemnonem codîcis Florentini ab Hieronymo *Vitelli* denuo collatis ed. *N. Wecklein.* Pars I & II. Berlin 1885, Calvary. XVI + 677 og 394 S.

Denne Anmeldelse, hvis nærmeste Foranledning er Udgivelsen af nogle Supplementer til Weckleins Æschylusudgave for et Aarstid siden, kommer saa længe efter Udgavens væsentligste Partier, at Dommen over denne forlængst er fældet. Det kan da kun blive Opgaven kort at formulere denne Dom med Henvisning til den andetsteds og af Andre givne Begrundelse, til Oplysning for dem der vil benytte Bogen uden at kjende de sidste Aars Arbeider over Æschylus.

Efter en kort Fortale, hvori Grundsætningerne for Udgaven fremstilles og de benyttede Hdss. opregnes og beskrives, følger Texten med Mediceerhaandskriftets Scholier og Læsemaader; dernæst Fragmenterne med udførlig Kildeangivelse; endelig, i 2den Deel, en Opregning af samtlige Conjecturer til Æschylus, paa de faa nær, der er optagne i Texten eller meddelte i Apparatet under den.

Udgavens Betydning ligger fremfor alt i den nye Collation af cod. M(ediceus). Vel kjendtes dette Hds. tidligere, deels gjennem Dindorfs Collationer, deels gjennem Merkels Gjengivelse; men

ingen af Delene var fuldt tilstrækkelige. At den nye Collation er det, derfor borger Vitellis Navn; det Arbeide vil ikke behøve at gjøres om, og selv den Udgave i fotografisk Facsimile, der nu er besørget af Laurentianerbibliotheket, vil ikke gjøre Weckleins Udgave overflødig; intet Facsimile kan erstatte en nøiagtig og kyndig Collation. For saa vidt er Udgaven afsluttende og vil danne Grundlaget for al fremtidig kritisk Bearbeidelse af Æschylus.

Udgiveren har dog vist tænkt sig, at den skulde være noget mere: at den overhovedet skulde være den afsluttende Udgave af Æschylus, hvad det kritiske Apparat angaaer. Det vilde den nemlig i Hovedsagen være, dersom hans kritiske Grundsætning var rigtig: at alle vore Haandskrifter stammer fra M. Denne Grundsætning, der først er bleven udførlig begrundet af Dindorf, er almindelig anerkjendt for de fire Stykkers Vedkommende (Hiketiderne og Orestien); for de tre andres har den altid været bestridt, og det kan nu ansees for sikkert, at den er urigtig. v. Wilamowitz har nemlig (i Hermes XXV) beviist, at de Scholier der findes i de yngre Haandskrifter, ikke er blotte Bearbeidelser af Mediceerscholierne, men repræsenterer en selvstændig og tildeels fyldigere Overlevering. Dermed er Sagen given ogsaa for Textens Vedkommende, der, som v. Wilamowitz med fuld Ret har hævdet, ikke lader sig skille fra Scholierne. De yngre Haandskrifters Text er imidlertid kun ufuldstændig bekjendt; Oplysninger om dem maa endnu søges i Hermanns Udgave. Ganske vist vil et nøiere Kjendskab til dem ikke bringe noget stort Udbytte for Æschylus's Text; dertil er denne, som Tragikernes i det Hele, for fast og eensartet ogsaa i de groveste Feil; men det taler dog ikke synderlig til Ære for de sidste halvhundrede Aars Æschylusforskning, at man er vedblevet at strides om disse Haandskrifters Betydning uden at skaffe ordentlige Oplysninger om dem selv. For en fremtidig Udgiver af Æschylus vil det blive den første Opgave at tilveiebringe et fuldstændigt Materiale til Bedømmelse af den yngre Haandskriftmasse baade for Textens og Scholiernes Vedkommende og at fremlægge det i sigtet Form. At Wecklein ikke har gjort dette, er fra hans Standpunkt korrekt; men det forringer i væsentlig Grad hans Udgaves Værdi.

I sin Text holder W. sig nøie til M; bl. a. har han ogsaa gjengivet dets Versinddeling. Det har været hans Hensigt hermed at skaffe et fast Grundlag for Citeringen af Æschylus, og han har utvivlsomt seet den rette Vei til at befrie Philologerne for en utaalelig Plage, som enhver der blot har skullet slaae et Tragikercitat efter har lidt under. Des mere maa man undres over at v. Wilamowitz i sin Udgave af Choephorerne alligevel har opgivet Weckleins Tælling. Dette skyldes ganske vist tildeels Uagtsomhedsfeil af v. Wilamowitz; men Udgangspunktet for Afvigelsen falder for saa vidt Wecklein til Last, som han har undladt at tælle det uægte Vers 69 (der findes i M) med — fra

hans Standpunkt en grov Inconsekvens. — Af Conjecturer har W. kun optaget de ganske sikre i sin Text, saaledes at talrige Steder aabenbare Corrupteler er blevne staaende — undertiden rigtignok endog hvor det Rigtige er fundet og af W. angivet i Apparatet; saaledes Prom. 738 og 1018 (rettede af Hermann). Nogen Betegnelse af fordærvede Steder gives ikke i Texten; men i Apparatet meddeles regelmæssig Forslag til deres Rettelse, ofte af Udgiveren selv. De viser at han ikke har ændret sine kjendte Grundsætninger for Tragikernes Textbehandling; som Exempel instar omnium kan tjene Pers. 601 ff.: *φίλοι, κακῶν μὲν ὅστις ἔμπορος* (*ἔμπειρος* recc.) *κυρεῖ, ἐπίσταται, βροτοῖσιν ὡς ὅταν κλυδὼν κακῶν ἐπέλθῃ* M; *φίλοι, βροτείων ὅστις ἐμπερὴς κυρεῖ, ἐπίσταται, κακῶν μὲν ὡς ὅταν τινὰ κλύδων ἐπέλθῃ* Weckl. Et Kors i Texten var en nemmere og for sund Sans mere tiltalende Maade at betegne Corrupteler paa; og selv det kunde vel undværes netop her.

Den tilføiede Samling af Æschylus's Fragmenter er udgivet efter 3die Udgave af Naucks Tragicorum Fragmenta og adskiller sig fra denne væsentlig kun ved, at W. har medtaget fyldige Angivelser af den moderne Litteratur til de tabte Tragedier. Ligheden er ellers saa stor — og maatte vel ifølge Sagens Natur blive det —, at der vel havde været Anledning til, ogsaa af andre Hensyn end de reent videnskabelige, enten heelt at udelade dette Parti af Udgaven eller ialtfald at give det en anden Form.

Det omfangsrige Tillæg med Conjecturer til Æschylus er en Velgjerning for alle der vil beskjæftige sig kritisk med hans Poesie. Om det er fuldstændigt, er jeg ude af Stand til at bedømme; men selv om der skulde mangle eet og andet, vil en Samling som denne altid spare Andre en Mængde Arbeide.

For i Korthed at sammenfatte Ovenstaaende: Weckleins Udgave er ikke blot en nyttig, men indtil videre en uundværlig Bog; men den er ikke en Bog, der for lange Tider gjør en ny kritisk Udgave af Æschylus overflødig.

A. B. Drachmann.

Scholia in *Aeschyli* Persas. Recensuit, apparatu critico instruxit, cum praefatione de archetypo codicum Aeschyli scripta edidit *O. Dähnhardt.* Leipzig 1894, Teubner. (Bibliotheca Teubneriana.) LXVI + 275 S.

Dähnhardts Bog er nok saa meget et Indlæg i Striden om Æschyluskritikens Grundlag som en Udgave af Scholierne til Perserne. I Indledningen eftervises det udførligt, at de yngre Haand-

skrifters Text og Scholier repræsenterer en selvstændig Overlevering; derpaa aftrykkes i tre Kolonner ved Siden af hinanden de yngre Scholier (med kritisk Apparat), de yngre Haandskrifters Glosser, og Mediceerens Scholier og Glosser. — Af alt dette er det Meste overflødigt. Indledningen kunde for største Delen undværes efter v. Wilamowitz's lille Artikel i Hermes (se ovenfor); Mediceerscholierne kunde undværes, da de er fuldstændig kjendte, og af Glosserne burde mindst de $^9/_{10}$ have været udeladte. At Udgiveren har taget saa Meget med, kan kun forklares ved at han har villet fremlægge det fuldstændige Bevismateriale for sine Resultater; men dette var saa meget mindre nødvendigt, som disse deels ikke er nye, deels tilstrækkelig begrundede i Indledningen. — Hvad der bliver tilbage efter denne Reduktion, er i Hovedsagen to Ting: en paa Haandskrifter bygget Udgave af de yngre Scholier, og Paavisningen af at der ogsaa i de yngre Haandskrifters Interlinearglosser kan skjule sig en virkelig Overlevering. Begge Dele fortjener Paaskjønnelse, omend Haandskriftmaterialet er ufuldstændigt; hvad særlig det andet Punkt angaaer, er det af ikke ringe Interesse, ogsaa fordi Dähnhardts Iagttagelse bekræftes paa andre Omraader (jvfr. Schroeder i Philologus LIV 283 Note), og fordi man let er tilbøielig til at overse nogle faa Guldkorn, naar de skjuler sig i Bjerge af Feieskarn.

A. B. Drachmann.

Holger Pedersen, Albanesische Texte mit Glossar. (Des XV. Bandes d. Abh. d. phil.-hist. Cl. d. K. sächs. Ges. d. Wiss. Nr. III.) Leipzig 1895, Hirzel (komm.). 208 S.

De sydøstevropæiske sprog har i lange tider været temmelig stedmoderligt behandlede af sprogvidenskaben, og det er egenlig først i de allerseneste aar, at man har begyndt et virkelig videnskabeligt studium af dem. Paa et omraade, hvor sprogmindesmærker fra ældre tid dels mangler, dels er af tvivlsomt værd, er det naturligvis af den allerstørste betydning, at det moderne sprog undersøges saa grundigt og nøjagtigt som muligt, og ethvert bidrag til at skaffe et paalideligt materiale tilveje maa hilses med glæde. Dette gælder saavel for studiet af de enkelte sprog som for efterforskningen af den sammenhæng, der bevislig paa mange punkter findes mellem de fleste af dem. Nærværende værk er derfor af stor interesse, hvad enten man i albanesisk ser et mærkeligt indoeuropæisk sprog eller man betragter det som et vigtigt hjælpemiddel til at bestemme det rumænske sprogs oprindelige hjemsted. Forfatteren har ved tidligere arbejder bevist sit

grundige kendskab til sproget, som han har haft lejlighed til at studere paa første haand. Det er derfor med endel forventning, man tager hans bog i haanden, og jeg for mit vedkommende maa erkende at have læst den med overordenlig stort udbytte.

Efter nogle forbemærkninger meddeles der 12 albanesiske æventyr, en samling gaader, prøver paa albanesisk folketro og 13 viser (hvoriblandt en «marseillaise»); tilsidst et omfangsrigt glossar. Hvilken interesse texterne kan have for folklorister, har jeg ingen mening om; en oversættelse af dem stilles i udsigt i fortalen. — Ortografien er den samme, som G. Meyer anvender i sine arbejder; forf. havde opr. tilsigtet at erstatte visse græske bogstaver, som denne anvender, med latinske, men har opgivet det paa Brugmanns opfordring, hvilket denne, med rette synes mig, regner sig til fortjeneste (se Idg. Forsch. VII 172 «Zur Transskriptionsmisère»). Mindre væsenligt er det, at forf. afviger fra Meyer i betegnelsen af udlydende konsonanter; medens Meyer fonetisk skriver f. ex. *i maϑ* ‚stor‘, men *i maδi* ‚den store‘, *zok* ‚fugl‘, men *zogu* ‚fuglen‘, beholder Pedersen mediæ i de første tilfælde med etymologisk skrivemaade og sætter altsaa *i maδ*, *zog* (undtagen s. 77 b, hvor der staar *dert*, der i den bestemte form hedder *derdi*). Ved den etymologiske skrivemaade opnaas tilslutning til de slaviske alfabeter. En anden afvigelse fra Meyer er betegnelsen af det mouillerede *l'* ved *l* som i polsk. Den samme vexlen mellem stemt og ustemt lyd finder sted ved den nægtende partikel s, der blir til *z* foran stemte konsonanter (f. ex. *s kam* jeg har ikke — *z dua* jeg vil ikke). Her skriver Pedersen overalt s, altsaa ogsaa *s dua*, *s vjen*, med undtagelse af gloss. 118 under *dorε*, hvor der staar *z mε jep dor*; texten s. 60 b har *s mε jep dor*. — Enkelte andre steder findes der lignende smaa uoverensstemmelser mellem texten og glossaret, f. ex. s. 36 a *tsepra* — gloss. *tsepεra*, s. 60 b *vetšεm* — gloss. *vetšm*, mens dog *mbεret* og *mbret* er angivet; ligeledes omtales i gloss. under *dževairtε* ikke formen *dževairε* s. 26 b, under *andéj* savner man *andáj* s. 33 b, under *karselε* er det ikke nævnet, at s. 26 tillige har formen *kaselε*, der ogsaa findes hos Dozon (naar der paa dette sted sted staar *kaselεnε* med *l*, er det vel en trykfejl[1]). S. 75 a: *nukε na jep kεté ϑikεn* — gloss. s. 123 (under è 2 slutn.): *nukε m a jep* etc.

De dialektiske ejendommeligheder, texterne frembyder, er behandlede i indledningen, hvor der gives en kort oversigt over formlæren og enkelte hovedpunkter af syntaxen. Det meste herhen hørende er imidlertid forbeholdt glossaret. Dette har det

[1] Af saadanne findes i det hele kun faa; foruden denne har jeg noteret s. 29 a *per mua* for *pεr mua*, s. 70 (i overskriften) *kósetε* for *k'ósetε*, s. 75 b *takán* for *takát*.

dobbelte formaal at lette forstaaelsen af texterne og at tjene som bidrag til en beskrivende alb. ordbog. — Hvad nu det første punkt angaar, maa jeg tilstaa, at jeg ikke har fundet det saa brugbart, som jeg havde ventet. En mængde tyrkiske og græske laaneord er udeladte, og Meyers ordbog er stadig forudsat bekendt. Det beror naturligvis altid paa et skøn, hvormeget der kan forudsættes læserne bekendt, og de fleste tyrkiske og græske ord er ogsaa saa gennemsigtige, at man let kender dem; men det er dog temmelig ubekvemt stadigt at skulle bruge Meyers ordbog ved siden af glossaret; undertiden søger man ogsaa forgæves hos Meyer. Med hensyn til angivelse af betydningen, synes det at bero paa en ren tilfældighed, om et ords betydning angives eller ej. Man er ikke meget taknemlig for at faa at vide, at *eftis, apo-*, *proto*, *sifoni* er nygræske ord, eller at *kufeta* betyder konfekt, *prinzipa* prins, men man ønsker meget betydningen vedføjet, naar der f. ex. meget lakonisk staar «*bohasi* s. 35 a», «*tεrsirε*, pl. *tεrsira* s. 34 b», selv om man i mange tilfælde kan slutte sig til betydningen. Da hensigten jo netop ikke har været at levere en liste over de i texterne forekommende ord, er en saadan knap angivelse ikke paa sin plads, især naar der i andre tilfælde er angivet betydning. Der kunde uden skade være taget lidt mere hensyn til læsernes bekvemmelighed. Mærkeligt er det ogsaa, at man f. ex. maa søge *mis erδe* (s. 25 b) som *miserδe* under *misér tε g'eta*; ved *e jema* er der henvist til *εmε*, der ikke findes i glossaret under *ε*, men hos Meyer under *amε*.

Kan der saaledes indvendes et og andet mod glossarets praktiske indretning, er det saa meget mere fortræffeligt som bidrag til en beskrivende ordbog. Det indeholder paa sine steder meget lange artikler, hvor syntaktiske punkter behandles. Under 2) *mε* gives der f. ex. en fremstilling af gradbøjningen i alb., hvoraf det fremgaar, at nogen virkelig superlativ ikke existerer[1], under

[1] Hr. Pedersen har i dette tdskr. IV s. 56 (i artiklen om sprogbygning) paavist, at *mε* ikke er lat. *magis*, saaledes som jeg III s. 119 havde anført efter Meyer, og siger, at den af mig fremhævede overensstemmelse mellem alb. og rumænsk m. h. t. komparationen dermed falder bort. Denne slutning er urigtig. Om end *mε* ikke er lat. *magis*, betyder det dog ligefuldt ‚mere' saavel som rum. *maĭ*; alb. *mε i-maϑ* og rum. *maĭ mare* er altsaa fuldkommen analoge dannelser. Som P. udvikler i gloss. s. 159 kommer superlativ i albanesisk, ifølge de gældende regler for artiklen, som oftest til at være lig den bestemte komparativ. Men dette er jo netop ikke andet end det alm. romanske forhold. I ældre fr. f. ex. udtrykker *plus* ofte superlativ og først efterhaanden har brugen *le plus* udviklet sig og er bleven til konstant regel. Det er dette forhold, jeg har fremhævet i min afhdl. s. 134 som en skarp modsætning til den bulgarske komparation (*dobăr* — *po dobăr* — *naj dobăr*) og som mulig paavirkning fra romansk, eller i alt fald som udviklet samtidigt i alb. og rum. Nygræsk danner ogsaa superlativ ved hjælp af artiklen: *ὁ μικρότερος*. — Maaske maa det være mig tilladt at benytte lejligheden til et par

mos behandles nægtelserne, osv. Kun sjældent savner man noget; under *frikε* kunde være citeret s. 75 a *t i ϑerim grat pεr frik* «saa at vi kan slaa vore koner ihjel for at gøre dem bange (og saa gøre dem levende igen)». Under *łoi* savner man nærmere oplysning om udtrykket *łoi łoi*, der ser ud til at være et slags pluralis dannet ved fordobling, sml. malajisk *raja raja* ‚konger‘. Ofte er der henvist til andre sprog, navnlig nygræsk og tyrkisk, hvor de frembyder parallele udviklinger. Sammenligninger mellem ubeslægtede sprog med hensyn til orddannelse, semasiologi, syntax osv. kan være meget lærerige og kan bl. a. mane til forsigtighed med hensyn til at antage paavirkning fra et sprog til et andet, saasnart man paa et eller andet punkt opdager en lighed. Naar saaledes Holger Pedersen under 2) *di* i anledning af udtrykket *bεn ś tε diтś* «gør hvad du vil (egl. ved)» minder om russisk **дѣлайте какъ знаете**, oplyser disse to exempler fortræffeligt hinanden. Under *g'iϑε* ‚al‘ anføres til belysning af udtrykket *me g'iϑ ató* ‚trods det‘ ngr. *μ' ὅλο τοῦτο*; der kunde være tilføjet italiænsk *con tutto ciò* og rum. *cu toate că*. *ka* «der gives» jævnføres med ngr. *ἔχει*; hertil kan føjes serbisk *ima* og de analoge udtryk i de rom. sprog. Under *me* er anført exempler paa konstruktioner som *zun è hangrε djali me priftin* «drengen og præsten (egl. drengen med pr.) begyndte (pl.) at spise (egl. og spiste)»; der kunde her være mindet om lat. *dux cum aliquot principibus capiuntur* og polsk *Pan Wojski z Tadeuszem ida pod las droga* «hr. krigsraaden og Taddæus gaar (pl.) ad vejen til skoven». Mere paafaldende end denne konstruktion er *me hódžεnε škrúańεn kartε ńerjatrit kaϑε javε* «han og hodža'en vexlede breve med hinanden hver uge» egl. «med h. vexlede de br.»; det hedder ganske analogt i polsk *z Parczewskim żylismy jak dwaj bracia* «jeg og P. levede som to brødre», egl. «med P. vi levede». (Flere expl. i Smiths grammatik § 106, 4). Ogsaa paa fransk kan siges *nous chantions avec lui*, «jeg og han sang sammen», endvidere it. *il signor Bolzoni, col quale ci comprendiamo a meraviglia*. Fænomenet, en syntaktisk kontamination, er behandlet af Tobler i Gröbers Zs. XVIII 410; Pedersen henviser til bemærkninger af Zimmer i KZ XXXII 153

---

andre bemærkninger. Naar hr. Pedersen, af st. s. 53 n., bemærker, at min «diplomatiske tavshed» om adjektivets plads s. 125 er «ilde anbragt», maa jeg tilstaa, at jeg ikke forstaar denne bebrejdelse. Det har langt fra været min hensigt at være diplomatisk, da jeg aldeles intet har haft at skjule; tvært imod. Jeg har s. 108 i min afhdl anført, at adj. i alb. og rum. i reglen staar efter sbst., i modsætning til bulgarsk; jeg burde maaske have gentaget det s. 125, men jeg indser ikke, hvorledes undladelsen heraf kan opfattes som forsætlig. — Med hensyn til den omskrevne infinitiv i alb. og rum. som opstaaet under græsk paavirkning fik jeg allerede under korrekturlæsningen samme opfattelse som hr. P., men det var da for sent at foretage ændringer.

om lignende tilfælde i keltisk. — *me muk'im* «mulig» betyder egl. «med mulighed»; hermed kan sammenlignes rum. *cu putință*, ds.; alb. *s ište me muk'im* svarer fuldst. til rum. *nu'i cu putință* ‚det er umuligt'; denne slags adjektivdannelse er ret almindelig i rumænsk, f. ex. *cu minte* «forstandig», egl. ‚med forstand', *cel maĭ cu minte* «den forstandigste»; ogsaa i albanesisk foreligger den i andre tilfælde end nævnte, f. ex. *me barε* «frugtsommelig»; sml. ogsaa *me kadale* = *kadale* «sagte» (Pedersen under *me*, slutn.). — Allerede i indledningen s. 19 er der gjort opmærksom paa, at det er tyrkisk sprogbrug, naar forbindelser som *vε re* ‚lægge mærke til', *mbaj veš* ‚laane øre', behandles som ét verbum og styrer accusativ; der kunde være henvist til, at dette ogsaa kan findes i serbisk og bulgarsk. Det kunde ogsaa sammesteds være nævnet, at det rimeligvis ligeledes er tyrkisk sprogbrug, naar det, der tælles, staar i apposition til maalsbestemmelsen, f. ex. *ńε par kεputsε* ‚et par sko', *ńε krahε kałm* ‚en dragt siv', *ńε kopé δεnd* ‚en flok faar', og at lignende udtryk ogsaa forekommer i de øvrige balkansprog, f. ex. ngr. *μία λίτρα μαλλί* ‚et pund uld', *ἕνα κοπάδι πρόβατα* ‚en flok faar'. Det forekommer mig ikke aldeles sikkert, at der foreligger paavirkning fra tyrkisk, da jo ogsaa germansk frembyder det samme, f. ex. tysk *ein stück brot* overfor mht. *ein stück brôtes*, kun paa grund af forholdene særdeles sandsynligt.

Disse bemærkninger og tilføjelser maa ikke opfattes som mangler ved glossaret. Jeg har blot villet fremhæve det interessante og sikkert ogsaa meget lærerige, der er ved den slags jævnføringer, og udtale min glæde over, at forf. lejlighedsvis har indladt sig derpaa. Naar det oplyses, at alb. *pošte* foruden at betyde ‚ned' ogsaa betyder ‚nord', taler dette til gunst for den antagelse, at germ. n o r d er identisk med gr. *νέρτερος* (Brugm. Gr. II 185 am.), og saaledes vil i mange tilfælde det ene sprog kunne tjene til at oplyse det andet (sml. Holger Pedersens etymologi af slav. *nechlaka*, Idg. F. V 64; sml. dog KZ XXXIII 157).

Forf. meddeler i indledningen, at hans samlinger omfatter ialt 35 æventyr og over 230 viser. Forhaabenlig skal vi ikke nøjes med det nu foreliggende udvalg, men vente, at han vil finde lejlighed til ogsaa at udgive det øvrige.

Kr. Sandfeld Jensen.

Kristoffer Nyrop, Lærebog i det italienske Sprog, udarbejdet til Selvstudium og Undervisning. Kbhvn. 1896, Schubotheske Forlag. VIII + 152 S.

At en lærebog i italiænsk af prof. Nyrop vil adskille sig fordelagtigt fra alt, hvad der hidtil foreligger af samme art, er paa forhaand givet, saa der ikke behøver at anvendes mange ord for at anbefale den paa det varmeste. Den er en diametral modsætning til den sidst herhjemme udkomne italiænske lærebog, hvis indhold for en stor del bestod af oversættelser fra andre sprog og i det hele kun var lidet instruktivt, ikke at tale om, at grammatik og glossar indeholdt adskillige besynderligheder. Prof. Nyrops bog er helt igennem grundet paa det moderne talesprog, og det er hele tiden tilstræbt at meddele oplysninger om forhold og tilstande i Italien, saa bogen derved faar stor praktisk værdi. Det er næmlig meget langt fra, at man kan klare sig paa italiænsk, fordi man maaske uden vanskelighed kan læse en forfatter som f. ex. Silvio Pellico. Som et særligt gode maa fremhæves, at der paa de første 116 sider ved accenter og kursivbogstaver er angivet, naar *e* og *o* udtales aabent eller lukket, og i hvilke tilfælde *s* og *z* er stemte, noget der ofte negligeres, uagtet udtalen derved bliver aldeles falsk og kan afstedkomme mangehaande misforstaaelser. Kort sagt, bogen har de samme fortrinlige egenskaber som forf.s lærebog i spansk og vil uden tvivl finde et stort publikum.

Kr. Sandfeld Jensen.

Johan Vising, Dante. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola, V.) Göteborg 1896, Wettergren & Kerber.

Den skandinaviske Dantelitteratur, hvoraf Prof. Vising bl. A. giver en Bibliografi i sin Bog, erholdt for faa Aar siden en smuk Tilvæxt ved Dr. Valdemar Vedels Studie over Digteren, som da ogsaa fremhæves med skyldig Honnør af den svenske Universitetslærer. Den har nu atter faaet en værdifuld Forøgelse ved Prof. Visings omtrent 170 Sider store Skrift, væsentlig en Gjengivelse af en Række Göteborg-Forelæsninger i 1893. Imidlertid er den nye Bog anlagt anderledes end den danske Litteraturhistorikers Arbeide: er den maaskee mindre original og dybtgaaende, saa er den mere praktisk og paa sin Vis mere udtømmende. Efter nordiske Forhold er den noget Lignende som den Række Skrifter, hvori den ivrige og fortjente Dantist G. A. Scar-

tazzini har resumeret og kritiseret (vel meget!) den ældre og nyere Dante-Forsknings Resultater: «Manuale Dantesco», «Prolegomeni della Divina Commedia», «Dante-Handbuch» og «Dantologia». Den er beregnet paa i Korthed at give det litterært interesserede nordiske Publikum et Begreb om det Standpunkt, som Kjendskabet til Digterens Liv og Værker nu er naaet til. Det er lykkedes Prof. Vising, der aabenbart kjender fortræffelig hvad Tydskerne kalde den «einschlägige» Litteratur iblandt den uhyre Vrimmel af Skrifter, som dreie sig om Dantes Person og Digtning, at meddele en saadan Fremstilling af den udødelige Digter og hans Værk, at Enhver, der har nogen Sands for alvorlig Lekture, maa faae Lyst til at fordybe sig i Divina Commedia, støttet paa det Indblik i dens Væsen, som er ydet i denne Bog.

Efter en Indledning af mere almindeligt Indhold følger Skildringen af Dantes Liv, hvortil er knyttet Indholdsangivelse og Karakteristik af hans Skrifter med Undtagelse af Hovedværket. Dette behandles i det sidste (sjette) Afsnit samt en Del af det næstsidste, men Omtale deraf og Hentydninger dertil træffes naturligvis gjennem hele Bogen. En lille Indvending kunde maaskee gjøres mod Fordelingen af Referatet af Digterens fantastiske Vandring, nemlig under de to Rubriker «Form» og «Indhold»: en Del af hvad der findes sagt under den førstnævnte Rubrik kan vist ligesaa vel siges at angaae Indholdet, og Gjentagelser ere da ikke helt undgaaede paa dette Punkt.

Naar man faaer en ny Bog om Dante i Hænde, seer man gjerne nysgjerrig efter, hvilken Stilling dens Forfatter indtager til de store Tvistepunkter, som endnu bestandig beskjæftige Forskerne: hvad mener han om de Breve, der gaae under Digterens Navn, hvad er hans Anskuelse om Beatrice som historisk Person, hvad Resultat er han kommen til med Hensyn til «il Veltro», til «Pietra» o. Desl. Prof. Vising behandler disse Spørgsmaal med stor, rolig afveiende Besindighed, der kan sammenstilles med Gaspary's Holdning ligeoverfor dem i hans «Geschichte der italienischen Literatur» og staaer i glædelig Modsætning til den stadige Væren paa Tværs, som karakteriserer Scartazzini, navnlig i dennes tidligere Bøger, og som, naar man seer, hvordan han fremsætter nye Meninger om den samme Ting for hver ny «Dantologi» han skriver, smager nok saa meget af Luner som af Overlæg. Sproget fortjener at roses som klart og koncist, og de citerede Steder af Divina Commedia, som er oversatte af Prof. V. selv, idet han er utilfreds med den Lovénske Oversættelse og sætter den ikke lidt under Molbechs, bringe Læseren til at ønske, at den udmærkede Dantekjender vilde gjengive og udgive hele Digtningen paa Svensk.

Endnu kun et Par Smaabemærkninger. — Nogle Ord om Dantes Ydre synes at savnes; man har jo saamange Portræter af Digteren, Meget er skrevet om disse, og det kunde jo være interessant for Læserne at faae Lidt at vide om, hvilke af dem

man har Grund til at antage for authentiske. At det, der forhen gik under Orcagnas Navn og som man engang gjorde meget Væsen af, ikke henhører blandt disse, er jo nu sikkert, da det ifølge et bevaret Dokument er malet af Michelino i det 15de Aarhundrede. — Mon det med Rette kan siges, at Toskana ingen Del havde i det 13de Aarhundredes religiøse Lyrik (le Laude), hvis Hjemsted jo især var Umbrien; T. Casini fremhæver i Gröber's Grundriss der romanischen Philologie (II, 3. Abth., S. 28 f.) just de mange toskanske Hymner. — Prof. V. omtaler S. 22 Anm.'s Artikel «Dante» i Salmonsens Konversationslexikon paa en Maade, hvormed dens Forf. ikke kan Andet end være høilig tilfreds; men det der anførte Aarstal 1896 er ikke rigtigt: Bindet udkom 1895, og det paagjældende Afsnit er skreven tidligere, hvilket maa tjene til Undskyldning for og Forklaring af, at ikke enkelte vigtige Værker af den nyeste Dantelitteratur ere medtagne i Artiklens bibliografiske Del.

E. Gigas.

Verner Dahlerup, Det danske Sprogs Historie i almenfattelig Fremstilling. Kbh. 1896. Brødrene Salmonsen. 2 + 176 sider i 8⁰.

Skönt N. M. Petersens danske sproghistorie (1829) i vor lille sproglige bogverden altid vil stå som et banebrydende værk af höj rang, lader det sig ikke nægte, at den i mange henseender er bleven stærkt forældet. I vore öjne fattes bygningen på en måde både underlag og overbygning: på den ene side havde guldhornsskriften endnu ikke fundet sin Sofus Bugge, hvorfor der dengang ikke kunde være tale om at komme tilbage til det rette fællesnordiske oldsprog (det ældre runesprog, «urnordisk»); på den anden side finder vi ingen grund til at bryde af med «henved 1700». Trods sin bedre bevidsthed[1], lod Petersen sig desuden på et hovedpunkt vildlede af sin med rette beundrede ven, Rasmus Rask (retskrivningsl. 1826 s. 106 f.), idet han opstiller sproget i Skånske lov m. m. som «ældste dansk» (et navn, der rettelig tilkommer det yngre runesprog), medens sproget i de sælandske love og i Jyske lov m. m. sættes længer ned i tiden og kaldes «ældre dansk».

Af mindre oversigter, bestemte for en bredere læsekreds, haves to, nemlig af Molbech 1833 for ved hans ordbog og af

[1] Se ytringen om «dialektforskellighed» side 139, jf. Bredsdorff i Blandinger fra Sorø I (1831) 84 og især Petersen i Lhist. I (1853) 61 f. — Molbech ovenanf. st. blev her retledet af Bredsdorff.

Wimmer 1855 i Nord. konversationsleksikon (på tysk i Germania XXXI). Den første består væsenlig af et forholdsvis rigt antal sprogprøver uden tilstrækkelig vejledning til nöjere forståelse; den 'sidste er klar og korrekt, men af rumshensyn stærkt sammentrængt.

Vi trænger altså både til en ny, så vidt muligt udtömmende, sproghistorie, nærmest skreven for de egenlig sproglærde, og til en kortere, men dog nogenlunde fyldig, ved eksempler oplyst, fremstilling af grundtrækkene, beregnet ikke alene paa lærerne, der nok kan behøve en sådan håndsrækning, men overhovedet på enhver læser, som «ønsker oplysning om vort sprogs skæbne gennem tiderne». Det er dette sidste savn, Dahlerup har villet afhjælpe, og jeg tror, det er lykkedes ham.

I skriftet, der fremtræder som en, for det nyeste sprogs vedkommende meget betydelig udvidet, bearbejdelse af forfatterens artikkel i Salmonsens konversationsleksikon, er der naturligvis, for at lette oversynet, foretaget en inddeling i perioder eller afsnit: efter de to runealdere følger *ældre dansk* (1050—1350, svarende til Petersens ældste og ældre dansk), *gammeldansk* (1350—1500), *reformationstiden* (1500—1550), *nyere dansk* eller *ældre nydansk* (1550—1700), *Holberg* (1711—1754), *sprogrensningen* (1745—70), *nyeste dansk* (1770 til nutiden). Selvfølgelig er disse tidsbestemmelser kun «omtrentlige», ligesom, tör man påstå, ethvert sådant indsnit i en sammenhængende udviklingsrække må være mer eller mindre vilkårligt. Reformationstiden kunde måske synes vel stumpet og Holberg vel personlig til at danne selvstændige led i kæden. Dog, ikke at tale om den overensstemmelse, forfatteren ved sin fremgangsmåde opnår med den siden Petersen hævdede deling i litteraturhistorien, bör det ikke glemmes, at det var i reformationstiden, et fællesdansk skriftsprog, efter langvarige fødselsveer, kom til verden, ligesom den har skænket os vore første prosaiske stilister af fremragende betydning. Og hvad Holberg angaar, er navnlig hans stil ganske vist enestående — i den grad, at den, ligesom senere Grundtvigs, lettere lod sig efterabe end eftergöre; men det er det mærkelige ved den, at den, trods sine mange fremmedord[1], mægtig har bidraget til, at hans æggende og vækkende skrifter, ligesom senere Grundtvigs, gennem mange slægtled ej blev for de lærde blot.

Inden for disse rammer tegner forf. os nu en fortløbende billedrække af sprogets tilstande og skikkelser, idet han fremhæver særtegnende træk af retskrivningen, lyd- og böjningsvæsenet samt

[1] Baden i fortalen til Ortograf. ordb. 1799 talte 22 i Holbergs karakteristik af Kristian d. 4de bag ved denne konges historie. — Sproghistorisk vrang er Heibergs opfattelse (Uds. over d. d. skönne litteratur 1831 s 47), der gik over til M. Hammerich (1858, se Småskrifter II 96): at Holberg «optog» de franske ord for at stanse modersmålets fortyskning.

af orddannelsen og ordföjningen, giver oplysninger om ordforrådet og — som kronen på det hele — dvæler ved stilens særegenheder. Kortest behandlet er den ældre runealder, udførligst (s. 80—139) nyeste dansk.

At skildringer er naturtro, kan der ingen tvivl være om, da forf. åbenbart helt igennem har bygget på selvsyn og støttet sig til de foreliggende litterære hjælpemidler, hvorover fortegnelser meddeles (side 40 måtte nu tilföjes Bobergs afhandling i Arkiv XII). Et hidtil lidet påagtet forhold er bogtrykkernes (forlæggernes) betydelige indflydelse på den i bøgerne brugte retskrivning (s. 57 f.); endnu i Holbergs skrifter har slig ydre påvirkning gjort sig stærkt gældende (s. 67 ff.). Hertil slutter sig den i det mindste for mig ny oplysning (s. 72 og 74) om ophavet til de i det Lyngeske eksemplar af Holbergs Danmarks historie, første udgave (se Liebenbergs udg. af Holbergs Mindre poetiske skrifter s. 441) tilskrevne sproglige rettelser.

Nogle bemærkninger, der er faldne mig ind under gennemlæsningen, vil jeg ikke tilbageholde.

Endelsen *næth* er ikke «for længst opgiven», så længe vi har *levned* og *måned.* I lighed med hvad forf. s. 59 forklarer om andre «besynderlige stavemåder», betegner «kalluf» (kalv) o. fl. lign. (s. 55) en virkelig udtaleform; mellem *l* og *v (ff)* indsnyltede sig et halvlydende *e*, der for ved læbelyden let blev *u*: *selv*, *selleff, selluff* o. s. v.; sml. i vor tid *sennep* og *sennop* (*o* udtalt som *u* i sirup, bryllup), allerede hos Harpestræng (s. 90) *sinæp* og *sinup* («senop» Suso s. 78). Side 56 må *u* i «dinne vuge» (veje) og i «ditt kvug» (kvæg) være vedkommende dames måde at skrive *ei* på; *nn* er et naturligt udtryk for selvlydens, ved ordstillingen fremkaldte, forkortelse.

Skal vi på stående fod antage som en trossætning, at *Wessel* «skrev afgjort mere norsk end Holberg« (s. 81)? Når vi engang får et, også af forf. (s. 135 f.) ønsket, særskrift om Holbergs sprog, kunde dette dog muligen vise sig at rumme langt flere norskheder, end vi ved af eller vil være ved. Forf. anfører selv (s. 71 f.) flere håndgribelige eksempler på sådanne (kun «langt ifra» er ikke udelukkende norsk[1]), og det vilde ikke være vanskeligt allerede nu at møde frem med flere. Når Holberg stundum lader sine personer sige ikke alene «er det *han*?»[2] De usynl. 3, 2, men

---

[1] Forbindelsen er bl. a. brugt af Sælænderen Sorterup (1716) og 1769 i et andragende fra københavnske boghandlere (Luxdorphiana s. 94); i tidens løb har jeg hørt den af adskillige, litterært utilregnelige, personer; jf. Molbechs Dial.-leks. s. 245.

[2] Da formen *ham* i det mindste indtil for ganske nylig var bandlyst af den københavnske almues indbyrdes tale, har det samme vel været tilfældet i Holbergs tid. Dette er så meget sandsynligere, som denne

også «er det (ikke) *hun?*» Den vægels. 3, 5 (8 gange), «det er *jeg*» J. på bj. 2, 1, Maskar. 1, 3 og 2, 2, Pern.s k. frøkenst. 3, 3, Plutus 3, 8[1], må det være eftervirkning af hans norske fødsel og opdragelse, eftersom dansk talesprog da længe havde krævet *mig, hende* o. s. v. Wessel står i denne henseende på et fuldstændig dansk standpunkt[2], hvorimod Ewalds «*jeg, jeg* er det» (Liebenbergs udg. IV 206), «*hun* er det» (V 64) er en frugt blandt flere af hans tyske skolegang, tyske krigstjæneste og Klopstockske læsning.

Ramnorsk er «*lyse dagen*» D. lykk. skibbr. 4, 3 d. v. s. ved höj lys dag; Bornholmerne skal have forbindelsen, men kan ikke udelade forholdsordet. Særlig norsk var vist også på Holbergs tid forbindelser som «*det* er intet vissere», «*holde ud* en belejring»; endvidere gloser som *sluus* (Ped. Pårs udg. 1855 s. 246 og Den vægels. 1, 5) d. e. *slufs* hos Åsen, *øksehammerøl* (P. P. s. 186; ordet er ret fortolket af Normanden A. Larsen i Fædrelandet 1867 nr. 28) o. s. fr. Det skal villig indrömmes, at en dybere undersøgelse vil støde på vanskeligheder[3], nogle måske uovervindelige. Er det Holberg selv eller mulig hans afskrivere eller bogtrykkeren[4], der på mange steder i komedierne har indsat det danske «det er mig, dig, ham, jer»? Skal Nilles *boskab* i J. p. bj. 1, 1 tydes på norsk om kreaturbesætningen (buskap) eller på dansk om indbo, bohave? (hverken norsk eller sælandsk er hendes «stenen — *hun*» i Erasm. Mont. 1, 3)[5].

---

egenhed havde rygstød i nordøstsællandsk bondemål, hvad jeg selv 1854 har iagttaget i flere sogne, jf. Kryger i Blandinger I 385. — «Det er hun» i Holb.s Danmarkshist. II (1856) 80 kan være overført fra Hvitfelds Krist. d. 2den (1596) s. 239.

[1] Også i prologus til Ulysses måtte det i det mindste efter nuværende dansk sprogbrug sættes lig «det er *mig*» sml. Joh. Evang. 18, 4 og 5 og jf. Arkiv XI 204 andet stykke; en lignende forbindelse i Kilder. 3, 4 vil H. dog nok have læst anderledes: med eftertryk både på *det* og *jeg*, svarende til det straks påfølgende «*jeg* er det» med toneløst «det» ('eð).

[2] Se om hele denne fremtrædelse Arkiv XI 202—4 og 384. «det er *mig*» er trængt ind i flere ældre folkevisehåndskrifter, f. e. Svanings (Danmarks g. folkev. I 164 vers 12), Langebeks (V 1, 315 v. 34) og Anna Urops (V 2, 97 v. 48). E. E. Brobys Tobiæ giftefærd (1635) har «det bliffuer *hinde*» akt 5 sc. 3; De mundo et paupere, Smiths udg. s. 58 «det er *dem*». Også «Hans Mikkelsens abe» Fredr. Horn har «*dig* er det» Poesiens misbrug m. m. (1731 s. 30), men holder i øvrigt af vendinger som «du er jo den» (s. 36 = «du est dog den» Kingos Sjungekor udg. 1850 s. 137) og «*de er jo de*» (s. 92 = «*de ere de*» Sorterups Skansekurv 1709 s. 23).

[3] Jf. Antikvarisk tidsskrift 1849—51 s. 138 anm. 3.

[4] Se J. Martensen i Museum 1893 II 80 ff.

[5] Eksemplet smitter: Ingemann har «stenen — *hende*» i Landsbybörnene IV kpt. 16. I det hele har vore digtere og fortællere, lige ned til Brøndsted («*skoven* — *hun*»: Fædrenes synd s. 30) og Maglekilde-Petersen (*kål* og *pose* — *hun*) her fundet sig en yndlingsplet at gå i vandet på.

Forf. er lidt flot med udråbstegn. Så længe *sagn* udtaltes som *navn*, *havn* (og dette er Abrahamsens mening), var Grundtvig lige så berettiget til at skrive *savn* (s. 95, i det 16de hundredår «saffn»), som vi er det til at skrive *gavn* (tidligere «gaffn, gafn») for *gagn*. Når Baggesen f. e. i Kalundborgkrønneken har *tredde* (s. 125; det åndende *d* fordoblet for at betegne selvlydens korthed), så er han lovlig undskyldt: han har næppe nogen sinde hørt andet i Korsør eller Slagelse og næppe uden undtagelsesvis i København; endnu bruges denne form dag ud og dag ind af mangfoldige (ligesom *smede* for *smedje*), selv om de pligtskyldigst skriver tredje eller tredie. Overgangen mangler ikke sidestykker, og formen uden *j* ligger til grund for alle vore dialektformer lige indtil den indfødte københavnske almues *treje*[1].

S. 123 anføres et udsagn af Rahbek (Om d. danske stil 1802 s. 31), hvorefter det relative *der* «gærne giver stilen et usædvanligt og ligesom fremmed udseende». Forfatteren har overset, at Rahbek efter *der* indskyder «eller *hvilken*», hvortil det nærmest følgende slutter sig; og hvor uheldig end hele forbindelsen er, har den nedsættende dom (der først strøges i fjærde udgave ved A. E. Boye) uden tvivl været møntet paa dette *hvilken*, der endnu i dagligt omgangssprog i det höjeste giver stivstikkerrolle som fornem gæst. Heller ikke i sprogarterne er det nåt længer end til det overgangstrin fra spörgende til henførende stedord[2], der afspejler sig i følgende formler: jeg er tilfreds, *hvilket* (veggeð) [det så er]; jeg kan komme, *hvilken dag* (veggen daw) *det skal være; i hvilket som (er)*, den sidste brugt af Kristian Winther 1854 (*i* er det gamle *æ*, *e*).

I et tillæg giver forfatteren en, i al sin korthed (s. 140—55), fyldestgörende udsigt over «danske dialekter». Den udtale af *mand*, der side 142 nævnes som vendelbosk og lålandsk, har jeg hørt på Fyn (jf. Rasks retskrivningsl. s. 45) og Ærø; noget, jeg her kun bemærker for at gribe lejligheden til en selvrettelse. De betænkeligheder, jeg i Arkiv XI 56 f. nærede ved at betragte skråstregen over *a* i *manhæleght* i håndskriftet af den gamle hedebyske bylov som længdetegn, er bortfaldne, efter at jeg har set de af Boberg i Arkiv XII 338 f. samlede eksempler.

F. Dyrlund.

[1] Jf. Årb. f. nord. oldk. 1885 s. 288 og Arkiv XII 366. Bemældte almue har *j* for *d* i *gade* og mange andre ord.
[2] Jf. Mikkelsen Dansk sproglære § 105 tillæg og s. 339 anm. 1.

M. Tullii Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Rec. *C. F. W. Mueller*. Partis III. vol. I. continens: epistularum ad familiares quae dicuntur libros XVI, ep. ad Q. fratrem l. III, Q. Ciceronis de petitione ad M. fratrem epistulam, eiusdem versus quosdam de signis XII. Lipsiae 1896, Teubner. LXXXVIII + 578 pp.

Inter editores epistularum Ciceronis nuper Baiter et Wesenberg, his annis Mendelssohn et Mueller summam laudem sunt consecuti. et in his quidem epistulis — aliter enim res se habet in altero syntagmate, in quo paullo longius a Baiteri ratione Wesenberg discedit — in his igitur viam quam et direxerat ille et munierat secutus Wesenberg ad emendandas has epistulas multum ipse profecit. nunc vero, aucta copia et instrumento critico, Mendelssohn cum in aliis rebus tum in aestimatione et usu codicum praeclara consecutus est, Mueller et huius inventis usus est et sua ac propria attulit multa.

Quoniam igitur ad Wesenbergii editionem editio Muelleri in bibliotheca Teubneriana accessit vel potius ei successit, primum quaeritur quid intersit inter has editiones. quod cum non liceat hic exquirere singillatim, pauca attingam brevissime. multa sunt quae Wesenberg aliive editores vel mutent vel damnent, Mueller integra relinquat. et pluribus quidem locis haud immerito. ep. VII. 1. 4 Baiter et Wesenberg scribunt: *his ego tamen diebus [ludis scaenicis]*, Mendelssohn et Mueller *ludis scaenicis* retinent idque iure. ep. VII. 16. 1 Baiter et Wesenberg recepta Schotti coniectura scribunt: *nunc vero in hibernis intectus mihi videris; itaque te commoveri non curas*; in libris est *iniectus* quod in suam sedem restitutum a Mendelssohne retinuit Mueller. utrum sit verum dubium est; sed quoniam aliquid licentiae conceditur sermoni cotidiano, forsitan iam Ciceronis aetate ita dici potuerit ut Apuleius *iniectus aliqua re* (met. 2. 28; 8. 27), i. e. amictus. denique quae vel minus eleganter dici visa erant vel minus usitate, ea Baiter et Wesenberg — more multorum veterum criticorum — saepius sustulerunt quam hi editores recentissimi, quod tamen saepius Wesenberg quam Baiter. velut in Ser. Sulpicii ep. IV. 5. 5 *subiace* traditum est libris MR et in eiusdem ep. IV. 12. 2 *familiare* (abl. sing.) M (-*em* GR); ea retinentur a Baitero Mendelssohne Muellero; Wesenberg substituit Cratandrina *subiice*, *familiari*. — Iam vero his editoribus novissimis Muellero et Mendelssohni — quamquam is minus utilitatis quam et licuit et par fuit ex ea re percepit — res fuit in statu eo meliore quod subsidia critica nova nec ea parvi pretii his proximis temporibus accesserant. ut ep. IX. 1. 2 Mueller ex cod. D scribit *videor sperare debere . . . ea quae impendeant me facile laturum* quod immerito spernens Mendelssohn satis habet ὀβελίζειν corruptum Medicei †*turum*; Baiter autem et Wesenberg ex M²

transiturum, quod neque quidquam habet auctoritatis et per se minus est probabile. sed haec hactenus.

De codicibus Mueller scribit praef. p. 1 se «Mendelssohnii iudicio fere adsentiri, nisi quod cum de omnium codicum fide et auctoritate tum de Medicei paulo secus existimet.» quod igitur primum dicit «de omnium codicum fide et auctoritate», multis locis recepit eas vel lectiones veterum editionum (ς) vel coniecturas recentiorum quibus non receptis Mendelssohn aut — id quod fit saepius — corruptelam obelo notat aut — quod rarius — rem in medio relinquit. ut ep. VII. 32. 1 *addubitavi an* Madvig, Mueller: *a. num* M, Mendelss; ep. VIII. 14. 2 *scripsi me in annum pacem non videre* Mueller: . . . . *annum* . . . . *Ω*, †*annum* Mend; IX. 7. 2 *nihil adhuc scimus* ς, Mueller: . . . . *sosmus* . . . *Ω*, . . . †*sosmus* . . . . Mend. VIII. 4. 2 *Servaeum designatum tr. pl. in cuius locum C. Curio petit* Orellius, Mueller; quo loco Mueller, ut est in corrigendo cautus ac modestus, hoc correxit, illud *petit* noluit cum Wesenbergio mutare in *petiit*; cf. ep. VIII. 9. 1 *interpellat* Mueller c. codd.: *interpellavit* Wes. sed longum est haec enumerare. denique homo mira iudicii subtilitate, singulari latinitatis scientia, nihil fere mutat nisi necessitate quadam compulsus et satis probabiliter. quamquam hoc ipso in genere locus est interdum aut dubitationi aut dissensioni. in Dolabellae quidem epistula IX. 9. 2 quod a Cratandro sumpsit Mueller *illud a te peto* tam est incertum quam id quod est in libris *illud te peto*. nam inde ab illa aetate sermonis vulgaris licentiae ita loqui concessum esse nec facile neget quisquam nec affirmet (v. ea quae disp. Schmalz ZfG 35. 133). ep. IX. 16. 3 extr *effugere autem si velim nonnullorum acute aut facete dictorum opinionem, fama ingenii mihi est abicienda* libri: . . . . *sit abicienda* Mue; quo tamen loco, quantum video, *est* retineri potest.

De Mediceo autem libro quod se «paulo secus existimare» in praef. dicere Muellerum videbamus, cum illi libro Mendelssohn et Mueller fidem praebeant praecipuam tum ea laus est Muelleri quod non est is Medicei cultor cui prae hoc libro ceteri omnes plane sordeant. ep. VIII. 8. 8 *qui praetores fuerunt neque in provincia cum imperio fuerunt* G, Mueller: . . . . *in provinciam* . . . . Mendelss., non satis probabiliter. ep. VII. 3. 5 *Rhodum aut Mytilenas me contulissem* R, Mue: *me* om. MG, *Rhod. [me]* . . . . Mend. sed haec satis sunt. sunt tamen quaedam in hoc genere aut dubia aut minus veri similia. ep. VII. 1. 2 *decessisse* G,R, Mue: *decesse* M, Mend. VII. 1. 6 *praetermisisse* G, R, Mue: *praetermisse* M, Mend., qui melius et his locis et aliis egit quod minus tritae declinationis memoriam a librariis paene oblitteratam servavit. cui memoriae vereor ne iniuriam faciat Mueller cum talia eicit et pro iis scribit communia. Madvig quidem fin. II. 3. 10 etsi dubitanter de

hac re disputat, tamen hoc vere si Cicero ullis huius generis usus sit formis verborum, id factum esse multo saepius quam pro numero eorum locorum quibus hodie exstent. quodsi in oratione pro Marcello § 12 iure videtur Mueller abiecisse *remisti*, quod est in Teg., tamen epistularis sermo est in alia causa. neque enim facile concesseris Muellero id genus in poetarum scriptis ita versatum esse ut a sermone vulgari esset alienum. Mendelssohn autem dum huius rei memoriam vel iis locis ubi vana est aut incerta consectatur, interdum in contrarium vitium delapsus est. ut in Caelii ep. VIII. 16. 1 scribit *perscripsti* et *praedixe*, cum sit in M prave *perscripsi*, *praedixi*. his igitur locis Mueller iure suo cum A (i. e. Mediceo alterius syntagmatis) *perscripsisti, praedixisse*. E contrario fit — sed raro — ut auctoritatem Medicei a Mendelssohne spretam servet Mueller. ita ep. VIII. 4. 2 *videtur illud perquam venuste cecidisse . . . . ut Curio . . . . ratione et insidiis usus videretur in evitandis iis consiliis qui se intenderunt adversarios in eius tribunatum* M, R, Mueller: . . . . *consiliis qui* (omisso *iis*) G, Mendelss. quod est in G, id videtur esse probabilius, illud autem inusitate *iis consiliis qui*. nam quae quasi huius generis exempla afferuntur a Muellero, ut Ennii verba *ea libertas est qui firmum pectus gestitat,* ea exempla sunt sententiarum generalium (qui = si quis), hoc autem loco notantur personae certae. illud autem si scriptum est a Caelio *consiliis qui* pro *consiliis eorum qui* minus ab usu remotum est. similiter Cicero off. I. 24 *sunt autem privata nulla natura sed aut vetere occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt:* i. e. *ut eorum qui quondam in vac. ven.*

Cum notantur obelo a Muellero verba libris tradita, eius rei iusta causa solet subesse. quamquam sunt in hoc genere quae nescio an damnaverit morosius. Caelii epistula VIII. 9. 1 habet haec in codicibus scripta de Hirro: *bonum civem ludit et contra Caesarem sententias dicit, exspectationem corripit, Curionem prorsus Curionem non mediocriter obiurgatus ac repulsa se mutavit.* Mueller posterius *Curionem* delet scribitque: *Curionem prorsus [Curionem] non mediocriter obiurgat, totus hac repulsa se mutavit.* quod scribit *totus hac,* optime ille quidem, sed minus apte continuat *prorsus non mediocriter*, nam *prorsus non mediocriter* idem erit ac si quis dicat *nullo modo mediocriter* vel *minime mediocriter*. quod autem Madvig delet prius *Curionem* scribitque *[Curionem] prorsus Curionem non mediocriter obiurgat: sic repulsa se m.*, non satis intellegitur quid sibi velit tali loco illud *prorsus*. nam *prorsus* in affirmativis sententiis, nisi comprehendendi vim habet, ad verbi alicuius vim intendendam atque cum emphasi ostendendam solet pertinere. apud Ciceronem cum adiectivis et verbis et adverbiis: *prorsus divina*, *prorsus adsentior*, *prorsus isto modo*, *prorsus una vivere*, *prorsus ita ut*; cotidiani sermonis consuetudine etiam cum substantivis: Plau-

tus As. 748 (741 Uss) *tu poeta's prorsus ad eam rem unicus.* quamobrem scribendum est fortasse *Curionem prorsus ut 'curionem'.* posterius enim *curionem* non proprium est nomen sed significat h. l. generatim eum qui impeditione curarum et timoris ita distineatur ut cunctetur cum celeriter facto opus sit. nam coniuncta sunt *cura et angor* Cic. de fato 1. 49; *cura et timor* de div. 1. 115; *cura continebatur* Cic. Verr. 3. 3 i. e. impediebatur, cf. etiam Cic. Phil. 7. 1 *animus aberrat a sententia suspensus curis.* atque ex proximis verbis *exspectationem corripit* (i. e. cunctationem obiurgat) apparet hoc loco ita compellari eum qui cum certo consilio uti debeat *distrahatur eius in deliberando animus adferatque ancipitem curam cogitandi*, ut ait Cicero de off. 1. 9. nihil attinet quaerere usitatene ita dictus sit *curio*, siquidem est hoc loco *ὁμώνυμον κατ' ἐτυμολογίαν πεποιημένον* similiter ac Dionysius ille latebras murium *μυστήρια* nominabat, v. Blass IMA I² 190 sq. et per eundem lusum sed in aliam rem deflexa vi vocabuli «*curionem* agnum Plautus pro macro posuit quasi cura macruisset» (Festus Paulli 42 Th). Plautus Aul. 560 (553 Uss). huic generi coniunctae sunt ridiculae illae nominum interpretationes. ut Plaut. Curc. 414 sq. *qui Summanu's? fac sciam. quia vestimenta summano.* Bacch. 284 (281 Uss) *quom mi ipsum nomen eius Archidemides clamaret dempturum esse siquid crederem.* sed ne multa: universus locus ille ep. VIII. 9. 1 fortasse legendus sic: *Post repulsam vero risus facit: civem bonum ludit et contra Caesarem sententias dicit, exspectationem corripit, Curionem prorsus ut 'curionem' non mediocriter obiurgat: totus hac repulsa se mutavit.*

Adnotationibus huius voluminis ut ceterorum editionis suae suppeditantur a Muellero et studio rei criticae et historiae sermonis latini copiae amplae atque perutiles.

Cum in hoc volumine innumerabilia essent memoratu digna, pauca attuli ex ea parte operis quae continetur libris VII, VIII, IX. nihil amplius addo, nisi hoc unum dico praeclaras huius editionis virtutes legenti in dies magis eminere atque extare.

Lundae, a. d. XIV. Kal. Nov.

C. M. Zander.

L. Gurlitt, Zur Überlieferungsgeschichte von Ciceros Epistularum libri XVI. (Ex XXII. supplem. Ann. phil.). Lipsiae 1896, Teubner. P. 509—54.

Gurlitt cum alia tum haec disputat fuisse olim quattuor codices Laurishamenses epistularum Ciceronis. ab uno eorum L II, qui contineret libros epist. ad. fam. IX—XVI, descriptos esse et cod. D (Palat. 598) et eum codicem unde descripti sint codices F (Erfurtensis) et H (Harleianus 2682). quae si vere disputantur a Gurlittio — quo dmihi quidem videtur — cognatio horum non sic comparata est simpliciter HDF, ut apud Mendelssohnem, sed potius sic [1]) D, [2]) HF. qua re paullo augetur dignitas et auctoritas codicis D. item illud videtur esse verum M^c (i. e. correctiones in M saec. X—XII factas) in libris I—VIII saepe consentire cum GR (Harleiano 2773 et Parisino 17812), in IX—XVI cum DHF. scd haec omnia non magni momenti sunt ad ipsam epistularum recensionem et manebit editio Mendelssohnis in suis fundamentis et in suo dignitatis gradu firmiter collocata (cf. Gurlitt ipse p. 547 in.). quae autem de Cratandrina editione disputantur a Gurlittio digna sunt quae legantur illa quidem sed nondum ad liquidum perducta.

Lundae.

C. M. Z.

Annotationes criticae in Truculentum Plauti.

Scripsit **Christianus Mikkelsen.**

Prologi initium hoc est:

Perpáruam partem póstulat Plautús loci
De uóstris magnis átque amoenis moénibus,
Athénas quo sine árchitectis cónferat.
Quid núnc? daturin éstis an non? — Ádnuont.
Melior me quidem uobis me á*bi*aturum síne mora.
Quid sí de uostro quíppiam orem? — Ábnuont.
Eu hércle in uobis résident mores prístini,
Ad dénegandum ut céleri lingua utámini.

Spengelius u. 5 sic refingere conatur:

Credo équidem uobis me áblaturum síne mora.

Assentitur Ussingius, nisi quod *a uobis* scribendum esse censet. Leo edidit:

Scio rém quidem urbis me áblaturum síne mora.

Errarunt hi omnes meo quidem iudicio, quod coniecturam editionis principis *ablaturum* retinuerunt; neque enim *auferre* pro *accipiendo* dici potest, nisi qui accipit simul abit. Quare dubitari uix potest, quin *adlaturum* recte coniecerit Saracenus, receperit Schoellius. Quod autem hic initio uersus scripsit *Meo ore aio equidem*, eiecto *uobis* uocabulo minime suspecto, uix Latinum, certe non Plautinum est. Ne id quidem, quod coniecit Geppertus, *Minor equidem* probari potest, quoniam *minari* non simpliciter pro *pollicendo* dicitur. Scripsit fortasse Plautus:

Aio équidem uobis me ádlaturum síne mora.

Versus 10 sq. paruis mendis sublatis in codicibus sic scripti sunt:

Athénis *tracto ita ut* hoc est proscénium,
Tantísper dum transígimus hanc comoédiam.

Ad sententiam reficiendam critici superiores alii alia tentauerunt, in uoce *tracto* tantum emendanda desudantes, Ussingius intellexit, cum comparationi hic locus non esset, etiam uocabula *ita ut* corrupta esse, quare edidit:

Athénis translatum húc hoc est proscénium.

Equidem puto, propius a scriptura codicum abesse:

Athénis **transportátum** hoc est proscénium.

Exitum prologi (u. 20 sq.) foedissime uitiatum codex B sic exhibet neque multo aliter ceteri:

Quid múlta? *Stuic superet* múliere
Hiscum anima ad eum habenti erce teritur.

Quae sententia in uocabulis corruptis lateat, indicare uidentur uersus 17 sq. prologi Trinummi:

Sed de árgumento ne éxspectetis fábulae,
Senés, qui huc uenient, í rem uobis áperient.

Quare non male coniecit W. Wagnerus:

Quid múlta? Si **quid súperest** de ista múliere,
Hic, quí amat, arguméntum ad narrandum écce adest.

In priore tamen uersu magis ***ea de*** quam *de ista* excidisse puto, cfr. u. 18: *ea se peperisse puerum simulat militi.* Quae restant, ego uestigia librorum pressius legens sic refinxerim:

Hic, quí **eam amat, apériet, quod relínquitur.**

In extremo prologo et Schoellius et Leo duas lacunas statuerunt, alteram ante u. 18 Kiesslingio, alteram post u. 21 Wolffio auctore, utramque sine iusta causa. Nam quod dicitur argumentum non satis esse explicatum et utique necesse esse omnes tres Phronesii amatores in prologo

commemoratos fuisse, non magis in prologis Asinariae et Trinummi explicantur argumenta, et quae hic desideratur actoris prologi abeuntis sollemnis spectatorum allocutio *Valete*, etiam in prologo Aululariae deest (de Menaechmorum prologo res dubia est).

Diniarchus adulescens mores meretricum describens haec loquitur (uu. 35 sqq.):

Quasi ín piscinam réte qui iaculúm parat —
Quando ábiit rete péssum, adducit líneam;
Si iníerit rete píscis, ne effugiát cauet;
Dum húc, dum illuc réte uortit, ímpedit
Piscís usque adeo, dónicum eduxít foras —
Itidémst amator.

Iure Palmerium scriptura codicum *in piscinam rete parat* offendit, quare pro *parat* scribendum esse *datat* coniecit. At ne hoc quidem *in piscinam rete datare* Latinum est. Melius Ussingius, si scriptura mutanda sit, *iacit* scribi oportere censet. Sed meo quidem iudicio *parat* sanum est, *in piscinam* uitiatum, pro quo una littera deleta scribendum est *in piscina*. Neque enim hoc loco agitur, quid faciat piscator, quo temporis momento rete in piscinam iaciat, sed quo modo rete, cum pessum abierit, tractet.

Paulo infra Diniarchus (uu. 51 sq.):

Iteca in aédibus lenóniis:
Prius quam únum dederis, céntum quae poscát parat.

Uersum lacunosum Schoellius deleuit, Ussingius sic mutauit: *Ita nihil omnino in aedibus linquet suis* (sc. amator), quod hoc loco non de lenone agi dicerent. Uerum *aedes lenonias* idem esse atque *aedes meretricias* ex Menaechm. 539: *abire ab his locis lenoniis* apparet, qua in fabula leno nullas partes agit. Lacunam bene sic suppleuit Spengelius:

Itást amica in aédibus lenóniis.

Aegre enim desideratur, unde subiectum uerbi *parat* audiatur.

Pergit ita Diniarchus (uu. 53 sqq.):

Aut périit aurum aút conscissast pállula
Aut émpta ancilla aut áliquod uasum argénteum
Aut uásum ahenum áliquod aut *electus laptiles*
Aut ármariola Graéca aut — aliquid sémper est,
Quod *petra* debeátque amans scortó suo.

In *laptiles* Buechelerus intellexit latere *lapis*. Uidetur autem *laptiles* ex *lapis est* uitiatum esse, quorum uocabulorum posterius e fine proximi uersus, ubi in codicibus deest, huc irrepsisse suspicor. Verum quod idem uir doctissimus scripturam codicis B *electus* scripturae ceterorum *lectus* praetulit, non assentior; exstat enim *lectus* et Bacch. 969 et Pseud. 1152. — Iam uero *pereat*, in editione principe e *petra* mutatum, iure a criticis damnatur. Nam non modo *perierit* scriptum oportuit, sed ipsum uerbum aptum non est, quoniam e rebus a Diniarcho commemoratis aurum solum periit. Ne *praestet* quidem, quod coniecit Buechelerus, quadrat; melius *optet* Ussingius edidit, equidem ***egeat*** uel ***careat*** praetulerim, de quibus uerbis cum accusatiuo coniunctis conferantur Menaechm. 122: *nec quicquam eges*, Curc. 136: *Quia id quod amo careo,* Ter. Eun. 223: *Tandem non ego illam caream, si sit opus, uel totum triduom?*

Sequuntur haec (uu. 58 sqq.):

Atque haéc celamus dámna nos indústria,
Quom rém fidemque, nósque nosmet pérdimus,
Ne quí parentis neú cognati séntiant.
Quos quóm celamus sí faximus cónscios,
Qui nóstrae aetati témpestiuo témperent.
Unne anteparta démus postpartóribus,
Et mínus damnosorum hóminum quam nunc súnt siet.

Pro uocabulo corrupto *Unne* (B) uel *unde* (C et D) Schoellius, cum Aulul. 470 sqq. coll. duplicem apodosin requiri uidisset, prius *et,* postea *una* scribendum esse coniecit. Scriptum fuisse apparet:

Una ét anteparta démus postpartóribus.

Cfr. Cic. diuinat. in Caecil. init.: *si mei consilii causam rationemque cognouerit, una et id quod facio probabit et in hac causa profecto neminem praeponendum mihi esse actorem putabit.* De syllaba prima uocabuli *anteparta* correpta conferri possunt u. 340 (senar. iamb.): *Post factum plector*, *quia antepartum perdidi* et Epidic. 140 (septenar. troch.): *Tu quidem antehac aliis solebas dare consilia mutua.*

Mox Diniarchus immensam copiam lenonum et scortorum commemorans sic loquitur (uu. 68 sqq.):

> Nam núsquam alibi si súnt, circum argentárias
> Scorta ét lenones *quasi sedent* cotídie,
> Ea nímiast ratio; quíppe qui certó scio
> Ibi plús scortorum ésse iam quam pónderum.

Buechelerus, intellecto comparationem quae in uocabulo *quasi* inest sententiae repugnare, *qui sedent* coniecit, ita ut *qui* ad *ea ratio* (id est *eorum numerus*) referatur. Paulo propius tamen a scriptura librorum abest ***qui assident.*** Cfr. Rud. 521: *Qui apud carbones assident.* Neque obstat praepositio *circum*, quae hoc loco idem fere atque *ad* uel *apud* significat («omkring ved»).

Aliquanto infra sunt hi uersus (76 sqq.):

> Postrémo *id* magno populo *in mulier* hóminibus
> Re plácida atque otiósa uictis hóstibus
> Amáre oportet ómnes qui quod dént habent.

Schoellius *mulierem inclutam* scribens corruptum *mulier* reliquit, genuinum *hominibus* deleuit. Mire enim putat *omnes* necessario obiectum uerbi amandi esse eamque ob rem subiectum desiderat. Ussingius cum Baehrensio *id* in *ut*, cum Bergkio *in mulier* in *innumeris* mutauit, ipse *in* post *magno* inseruit. Ita tria uitia in hoc uersu statuit; duobus contentus esse debuit. Apparet enim *in*, quod in B post *populo*, in C et D post *magno* est, ut in archetypo in margine aut inter uersus adscriptum fuisse uideatur, a librario,

cum animaduertisset se errore *id* pro *in* scripsisse, additum esse (cfr. Schoell. ed. mai. praef. p. XVI). Hinc sequitur, ut iure Camerarius suspicatus sit, *mulier* ex *multis* uitiatum esse. Scribendum est igitur:

Postrémo in magno pópulo multis hóminibus.

Quod dicit Schoellius *multis hominibus* languidissimum additamentum esse ad *in magno populo*, eodem iure dicere poterat in proximo uersu *uictis hostibus* languidissime ad *re placida et otiosa* additum esse. Affluit talibus abundantiis sermo Plautinus.

Diniarchus haec (uu. 95 sq.):

Nam ego Lémno aduenio Athénas nudius tértius,
Legátus quo hinc cum público imperió fui.

Geppertus *aduenio* in *adueni* recte mutauit. Ussingius praesens tempus defendit, coll. Terent. Hecyr. 458: *Aduenio modo*, Adelph. 289: *Modo dolores occipiunt*, Heaut. 53: *haec inter nos nuper notitia admodumst.* Sed omnibus his locis aduerbium incertum tempus significat; ubi certum tempus indicatur, perfectum scriptum est, ut Mil. 441: *Quae heri Athenis Ephesum adueni uesperi;* Afran. apud Charisium p. 185 P.: *Nudius tertius tute aduenisti.*

Astaphium ancilla Phronesii meretricis ex aedibus exiens ceteras ancillas intro manentes, ut adulescentes aduenientes caueant, sic hortatur (uu. 106 sqq.):

Oenús eorum aliqui ióculum amicae usque óggerit, dum ílli agant.
Sin uídent quempiam se adséruare, *obludeant*, qui custodem óblectent.
Per ióculum et ludum dé nostro saepe *aedunt* quod *far*torés faciunt.

Obludeant in editione principe in *obludunt* mutatum est. Sed *obludere* Plautinum utique non est, quare Ussingius *obiectant* edidit. Leo *obludiant* coniecit, coll. Poen. 1232: *At tu hercle adludiato* et Stich. 383: *Quando adbibero,*

adludiabo. At ne *obludiare* quidem usquam exstat. Sine dubio scriptum fuit ***adludiant.*** — In proximo uersu Spengelius *de nostro saepe rapiunt, quod lepido ore faciunt* edidit, sed Plautus sententiam relatiuam tam inscite certe non adiunxit; simpliciter scripsisset: *de nostro saepe lepido ore rapiunt.* Schoellius autem *de nostro specimen edunt, quod factores faciunt* coniecit, de lusu pilae ab hoc loco prorsus alieno cogitans. Nihilo felicius edidit Leo: *obludiant qui custodem oblectent Per ioculum et ludum; de nostro saepe edunt: quod fartores faciunt* (scilicet saginam). Scribendum esse apparet:

Per ióculum et ludum dé nostro saepe **ídem** quod **rap**torés faciunt.

Astaphium dicit, ut praedones res hominum per uim rapiant, sic adulescentes supellectilem meretricum per ludum furari. In posteriore syllaba uocis, quae est *idem*, positio neglecta est.

Diniarchus et Astaphium ita inter se colloquuntur (uu. 174 sqq.):

Astaphium.

I intro. Haúd alienus tú quidem es. Nam ecástor neminem hódie
Mage amát corde atque animó suo, si quídem habes fundum atque aédis.

Diniarchus.

In mélle sunt linguaé sitae uostrae átque orationes,
Facta átque corda in félle sunt sita átque acerbo acéto.
Eo língua dicta dúlcia datis, córde amara fá*citis.*

Versum 178 Guyetus sine iusta causa deleuit, neque tamen is uersus mendo carere uidetur. Nam quoniam dictis dulcibus amara facta opponenda sunt, *facitis* (A) uel *factis* (BCD) in ***facta*** mutandum esse suspicor. Quod si fit, quem ad modum uocabula *lingua dicta* uocabulis *linguae atque orationes*, sic uocabula *corde facta* uocabulis *facta et corda* respondent.

Post abitum Diniarchi Astaphium secum de eo cum alia tum haec loquitur (uu. 211 sq.):

Huic hómini amanti méa era apud nos néniam dixit dé bonis.
Nam fúndi et aedis óbligatae súnt ob amoris praédium.

Versus causa Muellerus *neniam* ante *mea era* transposuit, quod opus non est, si *neniam* duabus syllabis legitur, qua de re inspiciantur quae ad u. 556 dicam. — *Amoris praedium* Spengelius amoris obligationem male interpretatur, nam neque praedium idem est atque obligatio, neque fundi et aedes pignori dantur pro amoris obligatione, sed pro ipso amore. Schoellius assentiente Leone *amoris* nomen proprium esse uult, sed quid *Amoris praedium* sit non patet. Ussingius *obligatae sunt Amori praedium* edidit; at fundi et aedes non Amori obligantur, sed iis, qui pecuniam mutuam dant, neque *praedium* appositum ferri potest. Equidem *ob amoris praedium* uerum esse ratus sic explico, ut Astaphium pro *ob amorem* cum irrisione *ob amoris praedium* dicat, quasi amor praedium («fast ejendom») et non res uana sit. Genetiuus igitur definitiuus est.

Stratullax seruus in Astaphium inuehitur, quod fores domini sui pultauerit. Tum haec sequuntur (uu. 259 sqq.):

Astaphium.

Cómprime, sis, eiram.

Stratullax.

Éam quidem hercle tú, quae solita's, cómprime,
Ímpudens, quae pér ridiculum rústico suadés stuprum.

Astaphium.

Eíram dixi, *sut de*cepisti, démpsisti unam lítteram.

Sic in A scriptum est, in BCD *ut esse cepisti.* Muellerus ad sententiam bene coniecit *ut tu accepisti.* Sed quoniam *eiram dixi*, non *eiram ego dixi* praecedit, *tu* melius abest. Deinde vestigia Palatinorum magis ad *ut excepisti* quam ad *ut accepisti* ducunt.

Paulo infra Stratullax et Astaphium sic inter se colloquuntur (uu. 267 sqq.):

Stratullax.

Áduenisti huc te óstentatum cum éxornatis óssibus,
Quía tibi insuaso ínfecisti própudiosa pállulam?

Astaphium.

Núnc places, quom míhi inclementer dícis.

Stratullax.

Quid hoc quod té rogo?

Nunc places ironice interpretantur. At omnem ironiam ab hoc loco alienam esse apparet. Sine dubio *Nunc* ex ***Non*** ortum est. Cfr. Mercat. 454: Charinus *Vin me tecum illo ire?* Demipho *Nolo.* Charinus *Non places.* Similiter *nunc* pro *non* scriptum est Asin. 551 sq.: *Edepol uirtutes qui tuas nunc possis collaudare, Sicut ego possim, quae domi duellique male fecisti,* ubi Gertzius *non* reposuit; Capt. 864: *Nunc tu mihi places,* quod Acidalius *non* reposito iure putat Hegionem dicere; Curc. 242: *Nunc dum salsura sat bonast,* ubi idem *Nondum* reposuit.

Diniarchus impatiens Phronesium usque lauantem exspectandi exit et Astaphium sic alloquitur (uu. 326 sq.):

Sed óbsecro hercle, Astáphium, i intro ac núntia
Me adésse, ut properet *suaue*, iam ut satis láuerit.

In *suaue* aduerbium *naue* latere suspicatus est Schoellius, ego magis puto scriptum fuisse:

Me adésse, ut properet **laútum**, iam ut satis láuerit.

Cfr. Sallust. orat. Licin. ad pleb. § 16: *Ultro licentiam in uos auctum atque adiutum properatis.*

Sequuntur hi uersus (328 sq.):

Astaphium.

Licet.

Diniarchus.

Aúdin etiam?

Astaphium.

Quíd uis?

Diniarchus.

Di me pérduint,
Qui té reuocaui. Nón tibi dicebam, í modo.

Quoniam re uera Diniarchus Astaphium reuocauit, ille dicere non potest, se eam non esse allocutum. Quare Leo sic interpunxit: *Non tibi dicebam «i» modo*? Sed haud scio an quaestio non satis apta sit. Equidem magis puto Plautum scripsisse: ***Nam** tibi dicebam: «I modo»*.

Tum Astaphium Diniarchum sic increpat (uu. 330 sq.):

Quid *iam* me reuocabas, ímprobe nihilíque homo,
Qui tibi mille pássum peperistí moram?

Quoniam prioris uersus initium syllaba abundat, posterioris syllabam requirit, facile sic emendatur:

Quid mé reuocabas, ímprobe nihilíque homo,
Qui **iám** tibi mille pássum peperistí moram?

Veri simile est, librarium, qui archetypum scripsit, cum animaduertisset se in posteriore uersu uocabulum *iam* incuria omisisse, similibus initiis uersuum *Quid* et *Qui* deceptum, *iam* in priore uersu posuisse.

Aliquanto infra Diniarchus et Phronesium, quae lauatione confecta exiit, hoc modo inter se colloquuntur (uu. 375 sqq.):

Diniarchus.

Iam laúta's?

Phronesium.

Lauta míhi quidem atque oculís meis.
Num tíbi sordere uídeor?

Diniarchus.

Non pol míhi quidem.
Verúm tempestas, *memini*, quondám fuit,
Quom intér nos sordebámus alter de áltero.

In A *memini* non exstat, sed post *quondam* legitur *dum uiuixi*, quod ex *dum uixi* uitiatum esse uidetur atque ad *quondam* adscriptum. Leo *memini* retinuit collato Tibul. I,

3, 26; conferre etiam potuit Propert. IV, 2, 27: «Arma tuli quondam et, memini, laudabar in illis» et Ouid. Metam. V, 585: «Lassa reuertebar, memini, Stymphalide silua». Ad uersum supplendum *etiam* ante *fuit* suppleuit; sed quid id sibi uelit, non intellego. Fortasse *memini* uitiatum est ex ***mel meum***, cfr. 523, ubi *mel meum* in libris in *me imme inmeum* et similia mutatum est.

Aliquanto post Phronesium haec Diniarcho (uu. 402 sq.):

Quid múlta uerba fáciam? Tonstricém Suram
Nouísti nostram, *quem erga aedem sese* habet.

Buggius *quae mercede sese alit* coniecit. Sed uix opus est a scriptura tradita tantum discedere, neque enim dubito, quin dici potuerit *quae **mercedem a sese habet***, id est, quae mercedem sua opera accipit.

Phronesium his uerbis Diniarchum certiorem facit, se sollemne puerperarum sacrum facere uelle (uu. 420 sq.):

Quin his hódie sacruficáre pro pueró uolo,
Quintó die quod fíeri oportet.

Sine dubio Spengelius recte suspicatus est, uocabulum *Quin* ex initio proximi uersus praeceptum esse. Sed quod pro *his* coniecturam editionis principis *dis* recepit, non assentior, quoniam non omnibus dis, sed Lucinae soli sacrificare uelle Phronesium ex u. 471 apparet: *Date mihi huc stactam atque ignem in aram ut uenerem Lucinam meam.* Scriptum fuisse uidetur ***Hic***, id est in ara, quae ante aedes est, insp. u. 471 supra laudatus et cfr. Ussing. ad Aulul. 598.

Stratophanes miles adueniens haec loquitur (uu. 479 sqq.):

Scío ego multos mémorauisse mílites mendácium:
Ét Homeronida ét *post illam illi* memorarí potis,
Qui ét conuicti et cóndemnati fálsis de pugnís sient.

Saracenus *postilla* emendauit; Camerarius *mille* coniecit, Spengelius *multi*, quod equidem praefero coll. Asin. 553: *memorari multa possunt.*

Paulo infra Phronesium et Astaphium ita inter se colloquuntur (uu. 494 sq.):

Phronesium.
Víde, quis loquitur tám propinque.

Astaphium.
Míles, mea Phronésium,
Tíbi adest Stratophanés. Nunc tibi opust, aégram ut te adsimulés.

Phronesium.
Tace.

Sequitur uersus sic in B neque multo aliter in C et D scriptus:

Cui adhuc ego tu mala meam emonet ruria me mal ficio uincer est.

Spengelius coniecit:

Scío ego hoc. Tu malum mé monitura's, mé maleficio uínceres?

Sed *uinceres,* quod etiam Leo probauit, Latinum non est; in talibus exclamationibus praesens coniunctiuus necessarius est. Schoellius edidit:

Stratophanes.
Quíd hoc negotist?

Phronesium.
Málam monerulam égo malficio uíncerem?

Intellexit, prima uerba militis esse, Phronesium cubantem intuentis, atque ea optime emendauit; sed *uincerem,* ut alia taceam, non magis quam *uinceres* placet. Ussingius edidit:

Símulo; ne me móne; te **rerin mé maleficio uíncere?**

quo exitus uersus inde a *rerin* ualde probabiliter refictus est. Nisi fallor, scripsit Plautus:

Málam mones. Rerin mé maleficio uíncere?

Subiectum infinitiui omissum est, ut apud Plautum saepe fit, et duo uocabula iambica *Malam mones* proceleusmaticum faciunt.

Stratophani, num Phronesium pepererit roganti, Astaphium respondet (uu. 500 sqq.):

Péperit puerum nímium lepidum.

Stratophanes.

Ehem, écquid mei similést?

Astaphium.

Rogas?

Quíne ubi natúst machaeram et clúpeum poscebát sibi?

Stratophanes.

Méus est; scio iam de árgumentis. Nímium quidem similést, papae.

In u. 502 Bothio auctore plerique editores *Nimium quidem similest* Astaphio dederunt, uix recte, nam etiam in Terent. Eunuch. 416 *papae* in fine sententiae positum est: *Pulcherrume hercle dictum et sapienter, papae.*

Mox Phronesium, ubi sit Astaphium, his uerbis rogat (u. 508):

Úbi illa obsecróst, quae me hic relíquit? *eabse abisti.*

Exitum uitiatum Ussingius sic refinxit: *ubi ea se abstulit?* collato Rud. 1019, sed *quo*, non *ubi* scriptum oportuit. Melius Buechelerus *quid ea a me abstitit?* coniecit. Propius tamen a scriptura codicum hoc erit:

Úbi illa obsecróst, quae me hic relíquit **et eapse** ábstitit?

Stratophanes Phronesio duas ancillas, quas ex Syria adduxit, donat (uu. 528 sq.):

Hís te dono.

Phronesium.

Paénitetne té, quot ancillás alam,
Quín etiam insuper adducas, quaé mihi comedínt cibum?

Lacuna posterioris uersus sic facillime expletur:

Quín etiam insuper **hás** adducas, quaé mihi comedínt cibum?

Sequuntur hi uersus (530 sqq.):

Stratophanes.

Hóc quidem hercle ingrátumst donum. Cédo tu mi istam [puere] pérulam.
Méa uoluptas, ádtuli eccam pállulam ex Phrygiá tibi;
Téne tibi.

Phronesium.

Hocine mi ób labores tántos tantillúm dari.

Stratophanes.

Périi hercle ego misér: iam mi auro cóntra constat filius.
Etiamnum mali pendit, addit purpuram exarat tibi
Attuli tua sponte amoenas; téne tibi, uoluptás mea.

Uersus 534 sq. miserrime corruptos ut emendarent, uiri docti studio non pepercerunt; sed conatus eorum commemorare ideo omitto, quod meo iudicio omnes a uero longe aberrarunt. In editione principe *mali* iam recte in *nihili* mutatum est. Initium uersus prioris hoc igitur fuit: *Etiamnum nihili pendit. Addit purpuram.* Haec autem ut Stratophanes dicat, fieri non potest, sed duo additamenta esse apparet. Prioris ad u. 532 adscripti sententia haec est: Etiam nunc Phronesium dona militis nihili pendit; posterioris haec: Miles purpuram addit. Hinc sequitur, ut Stratophanes Phronesio non modo pallam, sed etiam purpuram det (cfr. u. 936: *At ego pallam et purpuram*), atque ut hoc donum in iis quae sequuntur commemoratum fuerit. Haec, emendatione egregia Scaligeri *ex Sarra* recepta, sic scripta fuisse censeo:

Éx Sarra tibi áttuli amoena; téne tibi, uoluptás mea.

Uocabula *tua sponte* (B) uel *tuas ponto* (C et D) Plauti non sunt; fortasse ad posterius additamentum pertinent, ita ut initio scriptum fuerit: *Addit purpuram sua sponte.*

Cuamus seruus Diniarchi cum aliis seruis, ea quae Diniarchus Phronesio dono mittit portantibus, aduenit et secum de domino bonis se euertente haec loquitur (uu. 549 sqq.):

Nam hóc qui sciám, ne quis íd quaerat éx me,
Domíst, qui facít improbé facta amátor
Qui bóna sua pro stércore habet foras iubet *feri*.
Metuít pulicés, ni intus múndissimúm sit.
Púras esse síbi uolt aedes, dómi quidquid habet uérritur ἔξω.

U. 551 sic scriptum fuisse pro certo habeo:

Qui bóna sua pro stércore habet, fóras iubet **euérri**.

Cfr. Varr. L. L. VI, 32 Muell. *eo die ex aede Vestae stercus euerritur*. Versus constat, nam posterior syllaba uocabuli *foras* corripitur.

Sequuntur haec (uu. 554 sqq.):

Quándo quidem ipsus pérditum se it, sécreto hercle equidem illum ádiutabo,
Néque mea quidem ópera umquam hilo mínus propere quam póte peribit.
Nám iam de hoc obsónio de mina úna deminuí modo
Quínque nummos: míhi detraxi pártem Herculáneam.
Nam hóc adsimilest, quási de fluuio quí aquam deriuát sibi;
Nísi deriuetúr, tamen ea aqua ómnis abeat ín mare.
Nam hóc in mare abit mísereque perit síne bona omni grátia.

In u. 556 critici uersus causa uaria tentauerunt, sed scriptura codicum recte se habet, modo *obsonio* tribus syllabis legatur. Nam non modo in anapaesticis, ut dicit Christius (Metr. § 41), sed etiam in trochaicis *i* uocalem in consonantem mutatam cum terminationibus coalescere posse ex his locis intellegitur: Aul. 179: Megadorus *Ain tu te ualere?* Euclio *Pol ego haud a pecunia perbene,* 241: *Idem quando illaec occasio periit, post sero cupit*, 764: *Magnast res, quam ego tecum otiose, si otiumst, cupio loqui*, Cist. 351 (526 Schoell.): *Et equidem hercle nisi pedatu tertio omnis efflixero.* Cfr. ad u. 211. — Particulam *nam* in u. 560 Schoellius in *tam* mutauit, non sine aliqua ueri similitudine, eo magis quod in iis quae praecedunt eadem particula bis scripta est. Re tamen accuratius examinata *nam* retinendum iudico. Primo *nam* (u. 556) causa prioris sententiae simpliciter affertur. Alterum

nam (u. 558) ad sententiam auditam huiuscemodi fere refertur: Neque ille, etiamsi ego nihil surripiam, fortunas suas conseruet. Sic enim persaepe apud Plautum *nam* positum est, ut Amph. 41, ubi auditur: Hoc satis dictum est; Men. 84, ubi auditur: Neque fieri non potest, quin fugiant; ibid. 524, ubi auditur: Immo armillas Erotium accepit (nam *Nam pol hoc una dedi* idem est atque *Nam illas una cum hoc dedi*); Merc. 915, ubi auditur: Te non introducam; Poen. 848, ubi auditur: Neque id mirumst; Truc. 95, ubi auditur: Nihil scio; cfr. quae congesserunt Brixius ad Trin. 61 et Ussingius ad Asin. 122. Tertio *nam* indicatur, cur Cuamus fluuii imagine usus sit. Sensus enim uerborum hic est: Nam hoc perit, quod Dinarchus Phronesio dono mittit. Sed simplex sententiarum connexus eo obscuratus est, quod ipsa imago (*in mare abit*) in eam sententiam transiit, qua ueritas imaginis conuincitur. De *nam* non multo post alterum *nam* posito cfr. Amph. 34 sq., Men. 82 sqq., Pseud. 795 sq., Truc. 66 sqq.

Paulo infra Cuamus haec loquitur (uu. 563 sqq.):

Meretrícem ego item esse reór, mare ut est;
Quod dés deuorát nec datís umquam abúndat;
Hoc saltem seruat *mecum* illi subes*te* apparet.
Dés quantumuis, núsquam apparet néque datori néque acceptrici.

V. 565 corruptum critici alii alio modo emendare conati sunt, Ussingius unus uncis seclusit, quia sententia cum proximo pugnare ei uidebatur. Immo uero cum illo congruit. Nam mendis sublatis scriptum fuisse uidetur: *Hoc* ***salum*** *seruat* ***nec quod*** *illi subest apparet,* quae uerba ad priorem uersum explicandum in margine adscripta fuerunt ideoque delenda sunt.

Cuamus Phronesium sic alloquitur (u. 573):

Érus meus, ocellús tuos *atte me* férre me haec iussít tibi.

In C et D *atte* scriptum est, unde *ad te* in editione principe factum est. Sed *ad te* propter *tibi* ferri non potest. Plautus fortasse scripsit: *Erus meus, ocellus tuos* ***autem***.

Cuamo, quis sit Stratophanes, roganti Phronesium sic respondet (uu. 589 sqq.):

Non nosti, óbsecro,
Mílitem, hic apúd me qui erat? Huíus pater pueri íllic est.
Vsque adiectaculem iussit alii mansi auscultaui obseruaui quemper nam.

Quae post u. 590 in libris scripta sunt, Buechelerus sic refinxit:

Vsque ad noctem ego íllum **iussi abíre**, non abiít tamen,
Mánsit: an istinc aúscultauit, óbseruauit quémpiam?

At Phronesium nusquam Stratophanem *ad noctem abire* iussit. Equidem coniectura Kochii ***quam rem agam*** recepta sic emendandum esse censeo:

Iám dierectum iússi abire **máximam in malám crucem**;
Vsque mansit: aúscultauit, óbseruauit, quám rem agam.

Quae in codicibus est turba, inde orta esse uidetur, quod prior uersus, errore omissus ideoque in margine uel inter uersus adscriptus, postea uitiatus est, uocabulis partim transpositis, uelut *culem* (id est *crucem*) post *adiecta* (id est *iam dierectum*), partim omissis (*maximam in malam*).

Phronesio, se Diniarchi dona magni facere, nihili Stratophanis dicenti, hic sic respondet (uu. 609 sq.):

Tum pól ego et donis príuatus sum et périi.

Phronesium.

Plane istúc est.

Cuamus.

Quíd nunc ergo hic *odies sees confessus* omnibus *teus*?

In C et D *odiosees* scriptum est. Spengelius edidit:

Quíd nunc ergo odió's **confectis** ómnibus rebús **tuis**?

Brixius coniecit:

Quíd nunc ergo hic és **odiosus** nóbis, confessús reus?

Odiosus sine dubio uerum est, sed miles reus non est. Plautum scripsisse censeo:

Quíd nunc ergo hic ódiosu's conféctis omnibús tuis.

Versus diaeresi caret. De *omnibus tuis* conferatur u. 315: *Blandimentis, oramentis, ceteris meretriciis.*

Mox Stratophanes minatur, se Cuamum necaturum esse (uu. 617 sqq.):

Iam égo te hic offatím conficiam. Óccidi ted óptumumst.

Cuamus.

Cáptiost: istám machaeram lóngiorem habes quam haéc meast.
Séd uerum me síne dum petere, sí quidem belligerándumst tecum.

Stratophanes.

Ábi domum.

Cuamus.

Ego tecúm, bellator, árbitrum aequom *céperim.*

Quid sibi uelit coniunctiuus *ceperim,* nescio (cfr. Maduig. opusc. ed. II. 480 not.). Scriptum fuisse mihi persuadeo *cepero.* Cfr. etiam Cas. 888: *Nunc ego tecum aequom arbitrum extra considium captauero.*

Stratophanes aegre ferens, quod a Phronesio exclusus sit, hoc secum loquitur (uu. 630 sq.):

Num quíppiam *auarum ut a mores* múlierum?
Postquám filiolum péperit, animos sústulit.

Buechelerus et Ussingius coniecerunt:

Num quíppiam aura mútat mores múlierum?

sensu ei contrario, qui requiritur. Schoellius edidit:

Num quíppiam animum uórtam ad mores múlierum?

quod dicere non potest is, qui modo *Quantillo mi opere,* inquit, *nunc persuaderi potest, ut ego his suffringam talos totis aedibus,* mox *Ego faxo dicat me in diebus pauculis crudum uirum esse.* Multo melius antea coniecerat Buechelerus:

Num quíppiamst ita uárium ut mores múlierum?

Unum tamen praeterea mutandum est; nam in *at mores* (B) uel *ad mores* (C) uel *admores* (D) aperte latet *amores*.

Strabax adulescens rure adueniens narrat, cum iussu patris mane rus profectus esset, hominem, qui oues Tarentinas de patre mercatus esset, ad uillam uenisse, ut ei argentum solueret. Tum hi sequuntur uersus (643 sqq.):

Homó cruminam síbi de collo détrahit;
Minás uiginti mí dat; accipió lubens,
Condo ín cruminam. Ille abiit ego *perpera minas*
Ouis ín crumina hác in urbem détuli.

Exitum uitiosum u. 645 Spengelius emendare conatus est *pera minas* scribendo, quod recepit Schoellius. At primum *pera* ante *in crumina hac* offendit. Deinde *ouis* ad *minas* «epexegetice» addi non potuit, nam si *minas* scripsisset Plautus, *ouis* non addidisset. Equidem pro certo habeo, uocabulum *minas* ad uerba *ouis in crumina hac* explicanda a librario additum esse, *perpera* autem ex *propere* ortum, quam coniecturam iam exhibet codex Lipsiensis. Constat hic uersus:

Condo ín cruminam. Ílle abiit, egó propere.

Hiatur enim post *cruminam*.

Stratullax seruus truculentus ex aedibus eri exit erilem filium quaerens et Astaphium alloquitur (uu. 663 sqq.):

Nimió minus saeuos iám sum, Astaphium, quám fui.
Iam nón sum truculéntus, noli métuere.

Astaphium.

Quid uís?

Stratullax.

Qui tuam expecto*r* osculéntiam.

Astaphium.

Dic *incipera* mihi, quíd tibi et quo uís modo.

Stratullax.

Nouos ómnis mores hábeo, ueteres pérdidi.
Vel amáre possum uél iam scortum dúcere.

Ad initium u. 664 supplendum ego *pol* post *non* inseruerim. — In u. 665 Stratullacem significare se amore Astaphii uti uelle apparet, quare probatis coniecturis Spengelii *quin* et editionis principis *expecto* nihil mutandum esse censeo:

Quin tuam expécto — osculéntiam.

Stratullax orationem sic orditur, quasi dicturus sit: *Quin tuam expecto truculentiam,* sed pro truculentia *παρὰ προσδοκίαν* nouum uocabulum ad illius similitudinem ex osculo deriuatum fingit. Hiatur et post *tuam* et ante *osculentiam.* — In proximo uersu pro corrupto *incipera* in editione principe *impera* scriptum est, quod receperunt et Spengelius et Schoellius et Leo, ferri posse recte negauit Ussingius. Equidem puto sic emendandum esse:

Dic **ímpigre** mihi, quíd tibi et quo uís modo.

Astaphium, quae cauillationem Stratullacis non satis intellegit, sed tamen suspicatur, eum secum habere uelle, hortatur, ut sine mora dicat, quid et quo modo uelit.

Aliquanto post Astaphium, quae intro abiit, rursus exit et Phronesium, quae intus est, monet, ut Strabacem exinaniat (uu. 705 sqq.):

Ego ínterim hic *restiti tricis* praesidébo,
Istíc dum sic fáciat domum ád te exagógam,
Nec quémquam interim ístoc ad uós, qui sit ódio,
Intró mittam. Tú perge, ut lúbet, ludere ístunc.

Schoellius *praestrigiis*, Ussingius *tricis tuis* coniecit, quorum neutrum admodum placet. Scripsit sine dubio Plautus:

Ego ínterim hic **rébus tuís** praesidébo.

Hiatur inter *interim* et *hic*.

Astaphium Diniarcho, molestusne sit, interroganti respondet: Nunc, inquit, magis quam fuisti, atque sic pergit (uu. 706 sq.):

Sed óbsecro, da mi óperam, ut narrem quaé uolam.

Diniarchus.

Nám quid est? Núm mea réfert?

Astaphium.

Non musset.

Quod Spengelius probantibus Ussingio et Leone uitiatum *musset* in *mussito* mutauit, ego non assentior. Nam Astaphium postquam Diniarchum rogauit, ut sibi aliquid narrare gestienti operam daret, perfrigide persequitur: *Non mussito.* Scriptum fuit, nisi fallor: *Non mussitas?* Astaphium enim Diniarchum uituperat, quod orationem suam interruperit, cfr. u. 716: *Eloquar, sed tu taceto.* De *non mussitas?* eadem ui atque *mussita* posito cfr. *non taces?* Amph. 693, Asin. 922 all.

Paulo post Astaphium de Strabace sic loquitur (uu. 717 sq.):

Sólus summam habet híc apud nos. Núnc is nobis fúndus est.
Animó bono male rém gerit.

Diniarchus.

Perii hércle ego item . . . .

V. 718, qui septenarius iambicus fuisse uidetur, sic suppleuerim:

Perii hércle ego item **ut Stratóphanes.**

Cfr. u. 722: Diniarchus *Non ego nunc intro ad uos mittar?* Astaphium *Quidum quam miles magis?*

Diniarchus ab Astaphio certior factus, Strabacem una cum Phronesio sua dona comedere, sic exclamat (uu. 731 sqq.):

Méane ut inimicí mei
Bóna istic comedint? Mórtuom hercle mé quam ut id patiar máuelim.

Astaphium.

Stultus quid est aperire.

Diniarchus.

Quíd iam?

Astaphium.

Quia pol máuelim
Míhi inimicos ínuidere quám me inimicís meis.

Ussingius coniecit *Stultumst inuidia perire,* ego malim:

Stúltus **es, qui id éxperiare.**

Diniarcho minanti, se riualem cum amica cenare prohibiturum, Astaphium dissuadet, ne id facere conetur.

Post abitum Astaphii Diniarchus, quod intromissus non sit iratus, se conuicio ante aedes facto et nomine eius delato meretricem ulturum esse profitetur. Deinde sic persequitur (uu. 758 sq.):

Núgae sunt: si stímulos pugnis caédis, manibus plús dolet.
Dé nihilo nihil ést irasci, quaé te non floccí facit.

In u. 759 *de nihilo* ita uulgo explicatur, ut sit idem atque *nulla de causa* (cfr. Curc. 477), sed non frustra Ussingius dubitat. Qui enim sensus in hoc inest: Inutile est nulla de causa ei irasci, quae te non flocci facit? Iusta, opinor, causa Diniarcho est Phronesio irascendi. Plautum scripsisse suspicor: *De nihili nihil est irasci,* id est, stultum est irasci de illa, quae nihili est. Nam *nihili* non modo pro adiectiuo substantiuis attribuitur, sed etiam sine substantiuo ponitur, ut Mil. 1401: *nondum nihili factus*, Pseud. 240: *sine sim nihili,* 1104: *Nihili est autem, qui officium facere immemor est, nisi est admonitus*: Asin. 469: *Impure, nihili, non uides irasci*, Cas. 221: *Eho tu, nihili, cana culex,* 227: *Unde is, nihili?*; Asin. 850: *Madidum, nihili, incontinentem,* Cas. 538: *Nunc ego illum nihili, decrepitum, meum uirum ueniat uelim.* De praepositione *de* eadem fere ui atque *propter* posita insp. Ussing. ad Cas. 394 (addatur Cic. Cat. mai. VI, 18: *Carthagini . . . bellum denuntio, de qua uereri non ante desinam quam illam excisam esse cognouero*).

Callicles senex quaestione de duabus ancillis, sua et Phronesii, habita comperit puerum, quem filia sua ex Diniarcho pepererit, a Phronesio suppositum esse. Tum suam ancillam sic alloquitur (uu. 802 sqq.):

Tú bona ei custós fuisti.

Ancilla.

Plús potest, qui plús ualet.
Vír erat, plus ualébat; uicit, quód petebat ábstulit.

Callicles.

Ét tibi quidem hércle idem áttulit magnúm malum.

In medio postremi uersus syllaba deest. Nisi fallor, scriptum fuit: *ille idem*. *Ille* inter *hercle* et *idem* facile excidere potuit.

Phronesium ab ancilla sua edocta, suppositionem pueri patefactam esse, ex aedibus exit haec secum loquens (uu. 846 sq.):

Nám mihi diuidiaést, tonstricem meám *sicut multam male*
Ea dixit meum Díniarchi púerum inuentum fílium.

Buggius intellexit in posteriore uersu *edixe et* scriptum fuisse et obiectum uerbi *edixe* in priore uersu fuisse, sed quod emendationem Camerarii *sic mulcatam* ueram ratus uersum inter 846 et 847 intercidisse putauit, Ussingius iure contra dicit. Hic *quae simulabam* coniecit, ad sententiam recte opinor. Propius tamen ad uestigia librorum acceditur, si sic emendatur:

Nám mihi diuidiaést, tonstricem meám **simulationém** mal**am**
Édixe, et cett.

Simulationem in *sicut multam, malam edixe et* in *male ea dixit* mutatum est. De uocabulo *simulationem* in quinque syllabas contracto uideantur, quae ad u. 556 congessi.

Diniarchus Phronesium ex aedibus exisse conspicatus hoc secum loquitur (u. 848):

Vbi it audiuit quamquam penes est mea ómnis res et líberi.

Gruterus *Lubet adire* emendauit. Pistoris *quam* incuria bis scriptum esse coniecit; magis puto Plautum scripsisse:

Lúbet adire **hanc**, quám penes est mea ómnis res et líberi.

Phronesium haec Diniarcho (uu. 855 sqq.):

Scío equidem sponsám tibi esse et fílium ex sponsá tua,
Ét tibi uxorém ducendam *iam* ésse alibi iam animúm tuom,
Et quasi pro dérelicta sís habiturus; séd tamen
Cógitato, mús pusillus quám sit sapiens béstia,
Aétatem qui nón cubili uni úmquam committít suam,
Quía, si unum ostium óbsideatur, áliud perfugiúm *gerit.*

In u. 856 prius *iam* delendum esse uidit Leo, ***et*** ante *esse* excidisse ego suspicor. In proximo uersu, recepta emendatione Lambini *ut me* pro *et*, omnia bene se habent, modo sententia ab *ut* incipiens pro consecutiua atque *quasi* pro *prope* accipiatur. In u. 860 *gerit* ex *caret* uitiatum esse Buggius censet. Tamen haud scio an magis scripserit Plautus:

Quía, si unum ostium óbsideatur, áliud perfugium **ópus erit.**
Coniunctiuus *obsideatur* potentialis est.

Paulo post Diniarchus Phronesium ualere iubet (uu. 869 sq.):

Béne uale, Phronésium.

Phronesium.

Iam mé tuom oculum nón uocas.

Diniarchus.

Íd quoque interim *futatim* nómen commemorábitur.
Futatim nihil est; ex ***mussatim*** uitiatum esse suspicor.

Astaphium eram sic alloquitur (uu. 880 sqq.):

Páter adest puerí. Sino eumpse adíre huc?

Phronesium.

Sine, si is ést modo,
Sineum ipse adíre, ut coepit, ád me recta sí ten*ent.*
Né istum ecastor hódie *hastis* cónfectum falláciis.

In initio medii uersus Leo responsum Astaphii *Ipsus est* excidisse putat. Sed responso opus non est, quoniam Phronesium ipsa Stratophanem aduenientem uidet. Sic scriptum fuisse suspicor:

Sine, si is ést modo,
Síc eumpse adíre, ut coepit, ád me recta, sí tenes.

Si tenes eadem ui dictum est atque *si quid uelim intellegis*, cfr. Trin. 781: *Tenes iam?* — In postremo uersu *hastis* ex ***faciam*** ortum esse fere pro certo habeo. Cfr. Rud. 790: *Ego te hodie faxo recte acceptum.*

Stratophanes rediens sic secum loquitur (uu. 883 sq.):

Égo minam auri féro supplicium *dámnis* ad amicám meam.
Vt illud acceptúm sit, prius quod pérdidi, hoc addam ínsuper.

Damnis Plautus certe non scripsit, nam longe alia ratio est u. 940: *Stultus atque insanus damnis certant* (Bacch. 64 sq. *Penetrem me huiusmodi in palaestram, ubi damnis desudascitur, Vbi pro disco damnum capiam, pro cursura dedecus* Britzlmayrius pro *damnis* scriptum fuisse *donis* intellexit). Ne *damnas* quidem, quod substitui uoluit Dousa, probari potest, quoniam hoc uocabulum semper cum infinitiuo coniungitur. Sententiae aptissimum mihi uidetur ***damnosam.***

Stratophanes Phronesium et Astaphium sic alloquitur (uu. 886 sqq.):

Quíd hic uos agitis?

Phronesium.
Né me adpella.

Stratophanes.
Nimius eui sic.

Astaphium.
Pótin ut mihi moléstus ne sis?

Stratophanes.
Écquid, Astaphium, lítiumst?

Astaphium.
Mérito ecastor tíbi suscenset.

Phronesium.
Legon atque ne isti etiám parum

Mále uolo.

Versum 886 Leo sic suppleuit: Phr. *Ne me adpella, quaeso.* Str. *Aha, nimium saeuiter*, coll. Trin. 1060: *Ah, nimium, Stasime, saeuiter* all., equidem nihil inter *adpella* et *nimium* excidisse, sed finem uersus aliter emendandum esse censeo: *Nimium saeuiter* ***facis***. — In u. 888 Camerarius *Egone? atque isti etiam*, Acidalius *Egone isti? atqui etiam parum* coniecit, sed interrogationem *Egone?* recte improbauit Seyffertus. Scripsit sine dubio Plautus: ***Atque ego ne*** *isti etiam parum.* De *ego ne* insp. Ussingius ad Asin. 875.

Phronesium, enumeratis omnibus quae puerulo opus sunt, orationem sic absoluit (u. 898):

Nón enim possunt mílitares púeri *et auio* ecdúcier.

Neque Spengelii coniectura *ut catuli* neque Schoellii *ut auis* aptae esse uidentur. Melius *milio* uel *glande* Leo coniecit. Propius tamen ab *et auio* est ***nauco***, quod etiam propter uim uerbi ceteris coniecturis praefero, etsi certum exemplum ablatiui huius uocabuli non exstat (cfr. Fest. 166 Muell.).

Phronesium, quam Stratophanes minam offert, his uerbis accipit (u. 900):

Cédo, quamquam parúmst.

Stratophanes.

Ad omnae manuc istic poste.

Phronesium.

Parumst.

Camerarius *Addam minam adhuc istic postea*, Ussingius *Addam minam alteram istoc post* coniecit. Constat uersus, si scribas:

Addam minam **ístuc posteá.**

Stratophani, quomodo fieri possit, ut Phronesium Strabacem uirum rusticum amet, roganti illa hoc respondet (uu. 921 sq.):

Vénitne in mentem tíbi quod uerbum in cáuea dixit hístrio?
Ómnes homines ád suom quaestum cállent *et* fastídiunt.

Quoniam *callent* et *fastidiunt* sic coniungi non possunt, Bothius *callent nec fastidiunt*, Ussingius *qui ad suom quaestum callent*, *nihil fastidiunt* coniecit. Sed non nisi una littera mutata opus esse suspicor. Sententiae enim satisfacere hoc mihi uidetur:

Ómnes homines ád suom quaestum cállente**s** fastídiunt,

quae uerba sic interpretor: Omnes homines fastidiunt, dum ad suom quaestum callent, id est fastidiunt, si in rem suam esse putant, si minus, non fastidiunt.

Strabax militi ab amica repudiato sic irridet (u. 927):

Málam rem *is et magna* magno opere sérua tibi uiáticum.

Acidalius *In malam rem i et magnam* coniecit; sed *in* opus non esse ex Ter. Eun. 536: *Malam rem hinc ibis?* intellegitur. Equidem sic scriptum fuisse conicio:

Málam rem **magnam i ét** magno opere sérua tibi uiáticum.

Cfr. *malam rem magnam* Bacch. 1141, Pseud. 235 et 774, Trin. 1045. Hiatur ante *et*. Vocabulum *magnam* incuria omissum librarius alieno loco posuit.

Sequuntur haec (uu. 928 sqq.):

Stratophanes.

Quíd isti debes?

Phronesium.

Tría.

Stratophanes.

Quae tria nam?

Phronesium.

Vnguénta, noctem, sáuium.

. . . .

Pár pari respóndet.

Stratophanes.

Verum núnc saltem, si . . . . amas,

Dá tu mihi de tuís deliciis [sum], quícquid est, pausíllulum.

Phronesium.

Quíd id amabost, quód dem? *dictum super feri.*

Stratophanes.

Capas dicit auaui consultam istuc mihi homo.

Strabax.

Cáue faxis. Volnús tibi *iam*, quoí sunt dentis férrei.

Stratophanes.

Vólgo ad se omnis íntro mittit. Ábstine istac tú manum.

Strabax.

Iam hércle cum magnó malo tu uápula, uir strénuos.

In u. 929 uerba *Par pari respondet*, quibus laudatur Phronesium, quod militi clare responderit (cfr. Merc. 621 et Pers. 224), non huius esse, sed **Strabacis** apparet. Inter *si* et *me* excidisse censeo *tu me*, quae uocabula in proximum uersum irrepsisse et in *sum* mutata esse uidentur. — In u. 931 Palmerius in *feri* latere *feres* optime coniecit. Scriptum fuisse uidetur:

Dic **tu míhi. Quod supererít** feres.

Versui 932 sic medendum esse suspicor:

Cápiam de te sáuia atque cónsulam istic mihí **bene**.

V. 933 facile sic emendatur:

Cáue faxis. Volnús tibi **fac**iam, quoí sunt dentes férrei.

Strabax fortasse rastrum, instrumentum uiro rustico aptissimum, manu tenet. — In u. 634 uerba *Abstine istac tu manum* **Strabacis**, non Stratophanis esse suspicor. His enim uerbis meo iudicio militem brachium corpori Phronesii circumdantem aggreditur; quoniam is nihilo minus inceptum persequitur, ille se riualem mulcaturum esse minatur.

Phronesium Strabacem et Stratophanem intro ad se uocat (u. 948):

Í intro, amabo, *et* tu uergo *a* mecum tu eris mecúm quidem.

Studemundus coniecit:

Í intro, amabo, tu érgo mecum; *crás* tu eris mecúm quidem.

Sed *cras* non quadrat, quoniam ex iis, quae sequuntur, intellegitur Phronesium simul ambos amantes ad se inuitasse. Scripsit sine dubio Plautus cum hiatu in diaeresi:

Ī intro, amabo, tu érgo mecum; **ét** tu eris mecúm quidem.

Vocabulum *et* ante posterius *tu* positum ante prius irrepsit.

In exitu fabulae Phronesium spectatores sic alloquitur (uu. 955 sqq.):

Méamque ut rem uideó bene gestam, uóstram rursum béne geram.
Romabo si quís animatust fácere, faciat út sciam.
Véneris causa applaúdite; eius haec ín tutelast fábula.

Buechelerus in *Romabo* latere *rem bonam* coniecit; ***rem*** uerum esse censeo, *bonam* non item. Scriptum fuisse uidetur:

Rém **mecum** si quís animatust fácere, faciat út sciam.

Meretrix, si quis spectatorum rem amatoriam secum facere uelit, ut se certiorem faciat hortatur.

Ad Herodotum.

IX 98 in. *Οἱ δὲ Ἕλληνες . . . ἤχθοντο ὡς ἐκπεφευγότων ἀπορίῃ τε εἴχοντο ὅ τι ποιέωσι, εἴτε ἀπαλλάσσωνται ὀπίσω εἴτε καταπλέωσι ἐπ' Ἑλλησπόντου.*] Apparet Graecos apud Samum stationem habentes, si ad Hellespontum versus navigaturi fuerint, non ad continentis oram, sed praeter oram navigare debuisse. Scribendum igitur, ni fallor, *παραπλέωσι.*

IX 101. *τὸ μὲν γὰρ ἐν Πλαταιῇσι πρωὶ ἔτι τῆς ἡμέρης ἐγίνετο, τὸ δὲ ἐν Μυκάλῃ περὶ δείλην.*] Aegre, opinor, substantivo quopiam caremus, cum non *τὰ*, sed *τὸ* scriptum sit. Sed fortasse ante *πρωὶ* verbum *τρῶμα* excidit; cf. supra (cap. 100) *τοῦ τε ἐν Πλαταιῇσι καὶ τοῦ ἐν Μυκάλῃ μέλλοντος ἔσεσθαι τρώματος.*

Carolus Hude.

Om sproget i 'Vejleder for pilgrimme'.

Af V. Boberg.

Den lille, på dansk forfattede 'Vejleder for pilgrimme' foreligger i et håndskrift fra slutningen af det 15. århundrede, men må være en afskrift af en ældre original, hvis affattelsestid udgiveren, M. Lorenzen, sætter til tidligst efter år 1384 (se fortalen s. LXXIII ff.); dog antager han, at den i ethvert tilfælde er yngre end 1400 og formodenlig endogså först bleven til ved midten af det 15. århundrede. Sproget er rent dansk, svagt farvet af en eller anden dialekt, som det ikke er lykkedes udgiveren at bestemme. Ved en nærmere granskning af skrivemåden har jeg fundet et par ejendommeligheder ved denne, der efter min viden ikke tidligere er blevet påagtede.

I. Der skælnes skarpt imellem *th* og *t*. *th* skrives ikke alene i pronomener og adverbier, hvor vi nu har *d*: *thettæ, thee, thigh*, *thæthen*, *thoc* osv., men også ellers hvor det svarer til isl. *þ*: *thredie*, *three*, *thidhende, thorn, thoo* 'toede', *thusendæ* osv.; dærimod *t*, hvor isl. har *t*: *tidh, taghe, twiggæ*, *too* '2', *timæ, talæ, tabet, træ* osv. Der findes ganskevist en halv snes undtagelser (213 *tu* 'du', 219 *tre*, 224 *tree*, 219 *ting*, 222 *twngh*, 224 *tys* 'dets' — 215 bis *thidh* 'tid', 216 *thiidh*, 222 *thiid*, 220 *thaghæ*), men de må sikkert skyldes afskriveren, og de vejer desuden ikke nær op mod de hundreder af tilfælde, hvor reglen overholdes. Man må altså antage, at forfatteren endnu har adskilt *þ* og *t* i udtalen. Overgangen *th* > *t* sættes ellers til midten af det 14. århundrede eller tidligere (Noreen i Pauls Grundriss der germ. philol. I 485 § 159).

II. De to, efter deres oprindelse forskællige *d*-lyde sondres i skriften. Oprindeligt *ð* efter en vokal betegnes ved *dh*, undertiden også ved *th*: *tidh*, *stoodh*, *stædh, floodh, bloodh*, *baadh* (bad), *gudhs*, *sidhen*, *stadhen*, *bedhe*, *nedhær*, *fadher*, *signedhe*, *begynnedhe*, *skedhe* (skete), *thedhe; døøth*, *døthæ*, *thæthen* osv. Ligeså efter *r*: *iordhen, oordh, færdhes, inbirdheghe* (indbyrdes), *hyrdhenæ, nordhen*, *førdhæ* (førte), *høørdhe* (hørte) osv.; kun i ordet *werskyld* (216) er *ð* tabt som følge af konsonantophobningen. Det af *t* opståede *d* efter en vokal skrives dærimod gennemgående *d*, i udlyd undertiden *t*: *ad, aad* (både 'ad' og 'at'), *skud, huad, sad*, *aad*, *for actet heed*, *skind heed*

(skyndsomhed): *vden*, *yderstœ*, *œde*, *flyder*, *føder* (fødder), *heder* (hedder), *drodning*, *wadn*, *nœdwordh*; *skut* (skud), *lat* (lad!), *grœt* osv. At der også hær findes undtagelser, hvor det oprindelige forhold er forstyrret (f. eks. 210 *grœdhœ*, *ladhe*, 218 *foodh*, 212 *gwd*, 213 *død*, 210 *oord*, 222 *hard* osv.), er ikke til at undre sig over; deres antal er imidlertid forholdsvis ringe (c. 50) i sammenligning med de mange hundreder af tilfælde, hvor reglen er gennemført; de er naturligvis ligesom ovenfor at forklare ved unöjagtighed fra afskriverens side. Der kan dærfor ingen tvivl være om, at forfatteren har udtalt de to *d*-lyd forskællig, nemlig som spirantisk *ð*, hvor det svarede til isl. *ð*, men som eksplosivt *d*, hvor isl. havde *t*. Det samme er som bekendt tilfældet i skrifter fra en noget ældre tid, f. eks. i AM 187 (fra sidste halvdel af det 14. århundrede) og i skråen for knudsgildet i Flensborg (hs. fra slutningen af det 15. årh., men afskrevet efter en ældre original; se fortalen til Såbys udgave af AM 187 s. XIII). Sædvanlig antager man, at det eksplosive *d* (< *t*) blev spirantisk allerede henimod midten af det 14. århundrede (Noreen i Pauls Grundriss I 485 § 162 b). I VfP er *ð* mellem to vokaler kun tabt i *siœn* (204) 'siden' (adv.), *til siar* (210), *til siœr* (217, 224), *til siœ* (217), der formodenlig betyder 'til siden', altså efter *i*, en stilling, i hvilken også rigssproget undertiden har mistet *ð* (*tiere, bie, svie* osv.); ved siden dæraf findes der dog også former med *dh*, f. eks. 211 *sydhe* (subst.), *sidhen* (adv.), 219 *sidhe*, 218 *bidhœ* 'bie', ligesom *dh* er bevaret i *scudhe* (219) 'skue'. I adskillige fremmede ord har VfP ligesom nu eksplosivt *d*: *Magdalene, Herodis, Cedron, Jordan* el. *Jorden, spidalskœ, Nicodemus*, også *predikedhe* (formodenlig med tonen på 2. stavelse, jf. Mandevilles rejse 14 o.o. *predikkœdœ*). Oprindeligt *dd* skrives snart *d*(*d*), snart *dh*: 210 *nødœ* 'nødte' (indikativ), 211 *wider* 'udvidet', 212, 221, 222 *føød*, 220 *føder* 'født', 222 *gleddes* 'glædede sig', *bedes* 'udbad sig'; 214 *bredhen, brœdhen* 'bredde-n', 221, 224 *widhe* 'vidde', 220 *fødher* 'født', 221 *fødhe* 'fødte' (ind.)[1]. Hvorledes *dd* har udviklet sig i dansk, er endnu uklart.

Et lignende forhold som ved *d* findes ikke ved *g*. Oprindeligt spirantisk *g* er enten tabt eller blevet til *j* eller *w*; det af

---

[1] Udgiveren har s. 212 fejlagtig rettet håndskriftets *mødœr* (præs.) til *mødœ* (præter.) istædetfor *møtœ* el. *møttœ*; for isl. *tt* har VfP overalt *t, tt*: *swetes*, *thrœtes*, *bytœ*, *møttœ* osv.

k opståede *g* udtrykkes ved *g* og *gh* iflæng, såat det sikkert er blevet udtalt spirantisk ligesom nu. Endelig skrives der for oprindeligt *p* mellem to vokaler *b (løber, obet)*, i udlyd og foran konsonant mest *p*: *skendskap, diupt, skipdher* osv.

Hele dette forhold stemmer med den af Såby anf skr. s. XIV fremsatte anskuelse, at forandringen af *k, t, p* er begyndt med *k*, som dærfor i VfP allerede står på sit nuværende standpunkt, dærnæst har grebet *t*, der i VfP endnu viser sig i overgangsstadiet, og endelig også *p*, som hær endnu ikke frembyder noget tegn på spirantisk natur.

III. Der göres forskæl mellem *ll nn* og *ld nd*: *fulleleghe, fulkomme, kallæs, quinner, in, brøøn* (brønd), *sønnæn* (sønden), *annen* (pron.), *man* (mand), *kunnæ* (præt.), *kungiordhe, innæn, span, ewinnelygh* osv., men *giælde, holde, wilde, skulde, siælden, skyld, land, strand, oond* (ond), *hand* (hånd), *bunde* (bandt), *endedhe, ottende, thusendæ, fiændæ, hauendes, wende* (vendte), *sende* (sendte), *send* (sendt), *steendæ* (stenede) osv. Mellem *n* og *r* findes indskudt et *d* i *andræ, mindre, sønder, synder* (syd). Heller ikke uoprindeligt *ll nn* skrives nogensinde med *d*: *tol* (told), *wille* (præs.), *swen, skullæ* (el. *skulæ*) osv. 210, 212 *gyldenæ* må være lånt af mnt. *gulden. anuordhet* (212, for *and-*) kan have mistet sit *d* på grund af konsonantophobningen. Den eneste virkelige undtagelse er *yndermeræ* (217, men 212 *innermeræ*) 'længere inde', der må være indført af afskriveren. Overgangen *ld, nd* > *ll, nn* antages sædvanlig at falde allerede i det 14. århundrede (Noreen i Pauls Grundriss I 486 § 165 a og b).

At opr. *t* og *ð* i dette skrift er behandlet forskællig, er ganske naturligt, da det samme som bekendt endnu den dag idag er tilfældet i de fleste danske dialekter. Mere underligt er det i et så sent skrift at træffe det eksplosive *d* i indlyd, skönt det ellers på denne tid er gået over til *ð*, samt forskællen mellem *th* : *t, ll* : *ld, nn* : *nd*. Ett af to må dærfor være tilfældet: enten falder originalens affattelse noget tidligere end af udgiveren er antaget (midten af det 15. århundrede), eller også er de hær omtalte lydovergange i forf.s dialekt först indtrådte senere end på de fleste andre punkter af landet.

København, september 1896.

Mindre meddelelser.

Pali-Miscellanea.

Af

Dines Andersen.

III. Dandha.

Jāt. III 141, 2 læses: *Yo dandhakāle tarati taranīye ca dandhati* . . . (den som forhaster sig, hvor man bør gaa langsomt til Værks, men nøler, hvor man bør skynde sig . . .). Betydningen af *dandha-* (langsom) synes klart at fremgaa af Sammenhængen, og hermed stemmer ogsaa Kommentarens Ord: *dandhakāle* — *tesam tesam kammānam sanikam kattabbakāle*, jfr. det ovenfor (II) om *sanikam* anførte. Med Hensyn til Ordets Etymologi kunde der være Grund til at tvivle. Fausbøll (og Weber) henfører dette Ord (Z. d. m. G. Bd. 14 p. 48.) til sskr. **tandra* (jfr. √ *tandr*, subst. *tandrī*, *tandrā*), som maatte betyde «dorsk, sløv, træt». Den usædvanlige Form egner sig saa meget mere til at vække Tvivl, som man paa Pāli ogsaa har den regelmæssig ventede Form i *tandī* og *a-tandito* (se Childers), af hvilke sidstnævnte ogsaa findes Jāt. IV 401, 24 (= *an-alaso*), III 402, 9. og V 121, 11. Alligevel synes Betydningerne af *dandha* i det hele at tyde paa Forbindelse med *tandra* (efter Fausbølls Anskuelse som en dialektisk Form). Saaledes forklares Jāt. III 438, 20 *lahum* = *a-dandham* (let). Betydningen «langsom» har man Jāt. III 140, 15 *dandha-gamana*. Forbindelsen *dandha-parakkama* sættes Jāt. III 140, 21 = *garu-viriya*, V 158, 5 = *manda-gamana*. Ellers betyder det ofte «sløv, daarlig begavet, dum», f. Ex. III 231, 9. I 116, 11. 447, 13; *dandhatā* (Dumhed) I 147, 2. og III 133, 21.

IV. Datta, dattu.

Ved Undersøgelsen af *dandha* er jeg bleven opmærksom paa flere dermed synonyme Adjectiver, der ikke findes hos Childers. Saaledes Jāt. VI 192, 13 *datto* = *dandho*, *lālako* (Birmansk Læsem. *dammito*, *bālako*), altsaa = «dum». Samme Ord forekommer ogsaa VI 194, 9. og MN I 383, 22 (synonymt med *um-*

matto), medens *datto* Jāt. IV 478, 27 af Trenckner opfattes som Egennavn. Det er aabenbart i nær Slægt med *dattu*, som Childers anfører fra Abhidhāna 721 (*bālo*, *dattu*, *jalo*, *mūlho*, *mando*, *aviññū*, *bāliso*). *Datto* sættes af Trenckner med stor Sandsynlighed = sskr. *dṛpta* (taabelig, dum), og hvis man kan stole paa Formen *dattu*, synes denne altsaa at vise tilbage til *dṛptṛ*. Trenckners Iagttagelser ang. dette Ord turde gøre Fordring paa ikke at gaa tabt for Almenheden: *dattu* forekommer nemlig kun 3 Steder i Jāt. i V 240, 1. IV 338, 13. og 339, 14., og kun i Forbindelsen *dānaṃ dattupaññattaṃ*, hvilket af Komm. til sidstnævnte Sted forklares: *dānaṃ lālakehi paññattaṃ* (jfr. Childers under paññāpeti). Trenckner formoder, at *dattupaññattaṃ* er en Fejl for *datt'-upaññātaṃ* (udtænkt af Taaber), hvilket stemmer med Sammenhængen. Paa denne Maade fik man altsaa kun tilbage adj. *datto* = *dṛpta*. Jeg for min Del vilde foretrække at lade Textens *upaññattaṃ* blive staaende og lade Fejlen udelukkende komme paa Kommentarens Regning, saa at vi vilde faa Part. af caus. *upaññāpeti* (men vel med samme Betydning som simplex?).

V. Dappita, ditta.

Som *datto* svarer til sskr. *dṛpta*, saaledes svarer *dappito* til *darpita*. Ved nærmere Undersøgelse af de af Trenckner samlede Citater til dette Ord finder jeg det flere Steder i Kommentaren anvendt til Forklaring af *ditto*. Dette Ord (jfr. Childers), der svarer til sskr. *dīpta* (straalende), synes at være sammenblandet med *dṛpta*: saaledes Jāt. V 232, 21 *ditto va nadati* (som en der er «gal»), Komm. *ditto* = *dappito*. Andre Steder synes det blot at have Betydningen «stolt, overmodig» VI 91, 5 (*ditto* = *dappito*), II 432, 33 (*dappena ditto*), atter andre Steder gengives det ved *gabbito* (stolt) III 256, 24. 264, 10. V 19, 10., eller ved *satho* (= *çatha*, falsk) VI, 114, 27. I det mindste paa det sidste Sted er *ditto* vel = *dīpta* («blændende».)

VI. Lāḷa, lāḷaka.

I Kommentaren til Jāt. VI 192, 13 og IV 339, 14 findes som ovenfor (III—IV) nævnt adj. *lālako* (el. *lāḷako*) som synonymt med *dandho* og *datto* (dum). Det forekommer dog ogsaa enkelte Steder i Texten, f. Ex. I 205, 23. 447, 7. IV 210, 10. IV 343, 13. Den birmanske Recension har her i Reglen andre Udtryk, som *bālako*. Den kortere Form *lālo* (el. *lāḷo*) findes

I 447, 12. II 264, 2. VI 360, 19., samt i Komm. IV 33, 27, hvor Ordet *elamūga* (dum som en Ged) forklares = *lāla-mukho vata gāmadārako viya bālo vata.* Det forekommer ogsaa i Egennavnet *Lāludāyi* I 124, 1. Angaaende Ordets Etymologi tror jeg, at det maa sættes i Forbindelse med Verbet *lāleti* Jāt. I 362, 21: *hatthapāde lālento* [dinglende med Arme og Ben (som en drukken)]. *lālo* betyder vel altsaa egentlig «ravende», eller maaske «stammende, lallende». Jfr. Westerg. Rad. under *la*d, Dhātup. 19, 53 og Pāli-Formerne i *lalamānā* Jāt. II 121, 23 [Rouse, Transl. = ravishing(?), snarere = puella lasciva.], *lalitadārako* II 194, 3, samt Wilson, Sanskrit Dict. under *la*d og *lalita.*

Rhodiernes svalevise[1].

Ved Niels Møller.

Se svaler sig svinger
med sorteblå rygge,
med bugen den hvide,
og høstdage blide
og trygge de bringer.

Giv hid af dit hus
lidt brød eller tærter
og kringler og kager
og vin i vort krus,
og ost eller ærter
ej heller vi vrager.

Så lad os få, eller skal vi gå?
Gir du, så bukker vi; ellers, så mukker vi:
så tar vi på armen både døren og karmen,
så tar vi din kvinde, som sidder der inde,
hun er kun lille og let at bære;
men giv til vort gilde, så gir det dig ære.
Luk op for svalerne, op med døren!
Vi er ikke gamle folk, vi er bare små børn.

[1] *Εἶδος δέ τι τοῦ ἀγείρειν χελιδονίζειν Ῥόδιοι καλοῦσιν, ὃ γίνεται τῷ Βοηδρομιῶνι μηνί κτλ.* historieskriveren Theognis hos Athenaeus VIII 360 b.

Anmeldelser.

Furtwängler, Intermezzi, kunstgeschichtliche Studien. 1896.

Denne luxuriøst udstyrede Bog er en Slags Fortsættelse af Forfatterens «Meisterwerke der griechischen Plastik».

Den første Afhandling meddeler i 4 fortrinlige Fotografier, tagne fra forskjellige Sider, et smukt og interessant Broncehoved i Hertugen af Devonshires Samling. Det er lidt over naturlig Størrelse og forestiller uden Tvivl en Apollon. Dets Lighed med Apollon i Gavlen i Olympia og andre beslægtede Monumenter berettiger Forfatteren til at hensætte det til Tiden kort før Midten af det 5. Aarh. f. Chr.

Den 2. Afhandling «Der Torso Medici und der Parthenon» bevæger sig paa det samme Omraade som Størstedelen af «Meisterwerke». Forf. har havt Leilighed til nærmere at undersøge den kolossale Athenatorso i Palais des beaux arts, og er kommen til det Resultat, at den ikke er, som man antog, af carrarisk, men af pentelisk Marmor, og at det ikke er en Kopi, men et græsk Originalarbeide. Ja, han finder Eiendommeligheder i Arbeidsmaaden, som ellers, efter hans Sigende, kun findes i et eneste antikt Værk, nemlig Gavlgrupperne paa Parthenon. Da nu Figuren efter sin Størrelse og sin hele Stilling særlig kunde egne sig til at være Midtfiguren i en Gavlgruppe, slutter han, at det har været Hovedfiguren i Parthenons østlige Gavl, den af Zeus' Hoved nylig udsprungne Athena. Han fremsætter derfor en ny Rekonstruktion af denne Komposition, hvor Athena staar i Midten, paa den ene Side af hende Hephæstos, paa den anden Poseidon, derefter Zeus og Hera thronende, og saa fremdeles andre Guder. Betænkeligt er det rigtignok, at Faderen, Zeus, saa bliver mindre end Barnet, og Furtwänglers Bemærkning, at det jo er hende og ikke Zeus, der er Hovedpersonen, strander derpaa, at hele Situationen derved bliver uforstaaelig. Men helt ude af Charakteren er det, for ikke at nævne andre Ting, naar han giver den nyfødte Gudinde en Offerskaal i Haanden og stiller hende foran et Alter (S. 30). Vi kunne forstaa Philostrat (Imag. 2,25) som lader Athenienserne og Rhodierne offre til hende; men den mægtige Krigsgudinde, som blænder Alle ved sin pludselige Fremkomst, kan ikke i samme Øieblik være en gammel Bedstemoder, der lyksaliggjør sine Børn med sine Gaver. F. støtter sin Rekonstruktion ved de af Sauer (Mittheil. d. arch. Inst. Athen. Abth. 1891) omhyggelig optegnede Standspor paa Gavlens Grundflade, Spor, som vel kunde umuliggjøre hans Hypothese, hvis de fandtes at stride derimod, men som ere altfor ubestemte til at benyttes som positivt Bevis for

hvilke Figurer der have staaet der. Og naar han finder (S. 24), at «die Annahme, dass ein Römer gerade die neugeborene Athena des Ostgiebels, ein stolzes Wahrzeichen der Stadt, geraubt habe, ist eine ganz unbedenkliche», ville vistnok de Fleste være af en modsat Mening. Det var ikke som Trofæer, at Romerne røvede Kunstværker, men som Kostbarheder, og hvor rovlysten endog en Romer kunde være, selv om det var Kejser Nero selv, vilde han dog næppe anvende alt det Arbeide og den Tid, der krævedes til at nedtage en saa kolossal Figur fra en saadan Høide, især da det ikke gjaldt om at erhverve et Museumsstykke, men en Prydelse til et Palads, hvortil mange andre Kunstværker egnede sig bedre. Og saa skulde Pausanias, hvor han omtaler denne Gavlgruppe, ikke have nævnt, at Midtfiguren fattedes! Nei lad os være glade ved de uvurderlige Rester af denne Gruppe, som Lord Elgin bragte til London, og ikke forstyrre vore Forestillinger om Phidias' Kunst ved, efter en uhjemlet Hypothese, at indblande en fremmed Figur, som hvor storstilet den end kan være i Kompositionen, dog sikkert staar langt tilbage for hine vidunderlige Værker.

Langt større Værd har den følgende Afhandling. Den behandler det smukke Friserelief i München, hvor Poseidon og Amphitrite kjøre hen over Havet i et stort Følge af Tritoner og Nereider. Man vidste, at der i sin Tid havde existeret en Pendant dertil, men vidste ikke, hvor den var bleven af. Det er lykkets F. at finde den i Louvre. Den forestiller en Ofring. Paa den ene Side af Alteret staar Præsten og modtager de reglementerede Offerdyr, Oxen, Vædderen og Svinet (suovetaurilia); paa den anden Feltherren som foranstalter Ofringen. Yderst til venstre sidder en skrivende Mand; hvad han optegner, veed jeg ikke; F. mener, det er de Veteraner, som efter det endte Felttog skulle afskediges med Honneur. Begge Friserne høre utvivlsomt sammen, og naar man tidligere i Almindelighed betragtede Münchenerfrisen som et græsk Arbeide, nødes man nu til at henføre den til Rom. Af Kostumet slutter F., som allerede tidligere Saglio, at Offerscenen maa høre til Republikens Slutning, og med Hensyn til Havgudernes Tog havde allerede Brunn henledt Opmærksomheden paa det Neptunstempel, som Cn. Domitius Ahenobarbus, cos. 32 f. Chr., opførte «in circo Flaminio», og hvori han opstillede Skopas' berømte store Gruppe af Havguddomme (Plin. H. N. 36, 26), et Tempel, hvoraf Søilerester skulle være fundne ved Via de' Specchi og Palazzo S. Croce, hvor disse Relieffer tidligere fandtes. Brunn mente, det havde været Templets Frise; F. viser, at dette er umuligt; Maalene passe ikke. Det har heller ikke, som Brunn mente, været en uafbrudt fortløbende Række; de to yderste Stykker, til høire og venstre, ere kun tilkittede med Gips. Disse have en Længde af 1,74 m. Fjerner man dem, bliver det store Midtstykke tilbage, 5,79 m.

langt ligesom Pariserfrisen, og ligesom denne ved Enderne afsluttet af Pilastre. De have aabenbart hørt til det Alter, der stod foran Templet, ligesom foran det saakaldte Quirinustempel ved Forum i Pompeii. De tre Sider have været smykkede med Havguddommene, den fjerde, som jeg efter Analogien fra Pompeii vilde kalde Forsiden og ikke som F. Bagsiden, med Feltherrens Ofring.

Den sidste Afhandling handler om Adam-Klissi. For faa Aar siden var dette Navn ganske ukjendt; nu er det paa Veie til at blive et af Archæologiens berømte Navne, især efter at F. har proklameret, at vi her have «die ältesten Darstellungen von Germanen». Monumentet ligger i det, tidligere til Bulgarien, nu til Rumænien hørende Dobrudsja, d. e. paa den store øde Halvø, der fremkommer ved at Donaufloden inden sit Udløb i det Sorte Hav gjør en stor Bugt imod Nord. I den sydligste Del af denne Halvø, imellem Tsjernavoda og Kystendsje (Oldtidens Tomi), hvor den lige Afstand fra Donau til det Sorte Hav kun er omtrent 15 Mile, finder man betydelige Rester af en romersk Grænsevold, og c. 4 Mil S. f. Tsjernavoda sees de mægtige Rester af dette Monument, som Befolkningen kalder Adamklissi, d. e. Menneskekirken, paa Grund af de talrige Menneskefigurer i Relief, der høre dertil. Den nuværende Bestyrer af Museet i Bukarest, Tocilesco, har i Aarene 1882—90 foretaget de fornødne Udgravninger, og understøttet af Prof. Benndorff og Architekt Niemann i Wien udgav han i 1895 et anseligt Værk herover, som bekostedes af en Rigmand i Wien. Hr. Dumba. Efter Niemanns Rekonstruktion, som i alle sine Hovedtræk synes sikker, bestaar Monumentet af en massiv Cylinder, 30 Meter i Gjennemsnit og $7^1/_2$ m. høi. Denne hviler paa 7 Trin; det nederste er i Gjennemsnit 38,62 m. Murkjernen er beklædt med svære Kvadersten, og smykkede for oven af en bred Frise, bestaaende af 54 Krigs- eller Soldaterbilleder, som adskilles ved brede, riflede Pilastre, saa at det Hele faar en vis Lighed med Metoper og Triglyfer. Cylinderen kranses for oven af en Række Tinder, 40 i Tal; paa hver af disse er afbildet en bagbunden Barbar. Indenfor Tindekransen dækkes Cylinderen af et ikke synderlig høit skjældækket Tag, paa hvis Midte en sexsidig Basis, der bærer en over 10 Meter høi Tropæ. Hele Monumentets Høide har været 32 Meter. Det er altsaa et mægtigt Seirsmonument, en Tropæ. Ligesom August reiste et saadant i Søalperne ovenover Monaco, Tropæum Alpium (Plin. H. N. 3, 136 f. Mommsen, Monum. Ancyran. p. 132), nu La Turbie, finde vi her et lignende udenfor Alpernes yderste østlige Ende. Man har hidtil ment, at dette var et Minde om Trajans Erobring af Dacien; Grænsevolden har man kaldt Vallum Trajani og den lille By, der laa ved Monumentet, Tropæum Trajani. F. paastaar nu, at den kun hed Tropæum, og naar Indbyggerne, der i Almindelighed kaldes Tropæenses, i

en enkelt Indskrift, fra Aar 115, benævnes Traianenses Tropæenses, skal det første Navn være et senere Tillæg; thi Monumentet skal være meget ældre. Han mener, at det stammer fra den Krig, som M. Licinius Crassus Aar 29 f. Chr. førte imod Dakerne (maaske rettere Geterne) og de germaniske Bastarner, som da bleve kastede tilbage over Donau, medens de S. for Floden boende Möser bleve fuldstændig indlemmede i Romerriget. Kun da, mener han, staar Tropæen paa sin Plads. Skulde den forevige Trajans Erobring af Landet imellem Donau og Alperne, maatte den have staaet langt nordligere. Han støtter endvidere sin Paastand paa Kostumet, der ikke er ganske det samme som paa Trajanssøilens Relieffer, men synes bedre at passe til Augusts Tid. De afbildede Barbarer skulle altsaa ikke være Daker, men efter deres forskjellige Dagt dels Geter, dels Bastarner, et Folk der efter Strabos Sigende var af germanisk Stamme. Disse sidste kjender han paa det eiendommelige Haarsæt, som Tacitus omtaler hos Sveverne, idet Haaret er samlet i en Knude over det høire Øre. Hvad endelig angaar den store Indskrift, som med fuld Sikkerhed lader sig supplere saaledes: Marti Ultori Imp. Cæsar Divi Nervae f. Nerva Traianus Aug. Germ. Dacicus Pont. Max. Trib. Pot. XIII Imp. VI Cos. V P. P. etc. (d. e. A. 109), da paastaar han, at den ikke har hørt til dette Monument. Han har Ret i at den ikke, som Niemann har gjort, kan anbringes paa den sexsidige Basis lige under Tropæen; den er for lang, og Niemann nødes til at sætte den ene Halvdel paa den nordlige, og den anden paa den sydlige Side, hvilket er umuligt; men der er aldeles intet i Veien for at anbringe den paa den store Cylinder, der er Bygningens egentlige Kjerne; dertil passer dens Form og der var dens naturlige Plads, hvor den var læselig for Alle. Trods Alt, hvad F. har anført, forekommer denne Indskrift mig at veie saa stærkt, at jeg ikke vover at frakjende Trajan Monumentet. Jeg skal endnu kun tilføie, at de Mønter fra Tomi, hvorpaa denne Tropæ er afbildet, netop ere fra Trajans Tid, og at de kunsthistoriske Grunde, F. anfører, heller ikke ere holdbare. Vi indrømme, at disse provinsielle Relieffer staa betydelig under de fortræffelige Skulpturer paa Trajanssøilen i Rom, men man vil ikke kunne nægte, at de staa lige saa langt over Reliefferne paa Augusts Triumfbue i Susa.

Bogen slutter med en Exkurs om det sydrussiske Guldfund, som i afvigte Foraar blev erhvervet af Louvre for 250,000 francs. F. paastaar, at det er et Falskneri. Hovedstykket er en Guldhjelm, af Form som en Bispehue, dekoreret dels med homeriske Scener, dels med Jagtscener. Midt paa Hjelmen imellem begge Afdelinger findes denne Indskrift: *Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ὁ Ὀλβιοπολειτῶν βασιλέα μέγαν καὶ ἀνείκητον Σαιταφάρνην.* Det antages nu for at være en Gave eller Tribut fra Olbia til den skythiske Konge Saitaphernes, om hvem vi af den bekjendte

Protogenes-Indskrift (Dittenberger S. I. G. n. 248) vide, at de maatte forsone ham med Gaver hver Gang han viste sig. Men en Indskrift som den anførte kunde jo dog kun staa paa en Basis for en Statue af Kongen; paa en Gave til ham maatte Navnet nødvendig sættes i Dativ. F. paaviser, hvorledes Kunstneren stadig har benyttet de tidligere kjendte Guldfund og Sølvfund fra Krim, men naar han fjerner sig fra disse Forbilleder, bliver Alt fuldstændig moderne, baade i Opfattelsen og i Udførelsen. Saaledes i Hovedforestillingen, Patrokles' Ligbaal, hvor Achilles anraaber Vindene om at hjælpe ham med Branden: Achilles er en over al Maade extravagant Theaterfigur, og Vindene ere, som i Renaissancetidens Billeder, smaa pludskjæbede Børn, ikke som i Oldtiden unge Mænd. Jeg tror derfor, vi maa give F. Ret i hans Paastand.

J. L. Ussing.

Richard Loewe, Die Reste der Germanen am schwarzen Meere. Halle 1896, Niemeyer. XII + 270 S.

Et overmaade grundigt og dygtigt Arbejde med vigtige nye Kendsgærninger, vigtige ogsaa særlig for os Danske. — Det omhandler: 1. Lilleasiatiske Germaner. 2. Kaukasusgermaner. 3. Tvivlsomme kaspiske Germaner. 4. Krimgoter. 5. Moesogoter.

1, 3 og 5 kan forbigaas; Hovedinteressen har 2 og 4.

A. *Kaukasusgermaner*. De falder atter i

a) *Eudusianer*; — eneste Omtale (fremdragen af Vassiljevski) i en anonym Periplus Ponti Eux.[1]: *Ἀπὸ οὖν Σινδικοῦ λιμένος* (= Anapa) *ἕως Πάγρας λιμένος* (= Gelendschik) — *νῦν δὲ οἰκοῦσιν Εὐδουσιανοὶ λεγόμενοι, τῇ Γοτθικῇ καὶ Ταυρικῇ χρώμενοι γλώττῃ* (ɔ: Gotisk og specielt den tauriske Dialekt). (Sammesteds nævner Prokop et Distrikt *Εὔλυσία,* aabenbart en Skriveeller Læsefejl for Eudusia, Eudysia).

b) ‚*Tetraxiter*'; ved det kimmeriske Bosporus i Taman, Atschuk og Temruk (ligeoverfor Kertsch-Halvøen paa Krimsiden). Nævnes her første Gang af Prokop som *Γότθοι οἱ Τετραξῖται καλούμενοι —, οὐ πολλοὶ ὄντες.* Dog har de vel fyldt Halvøen Taman helt ud, ti deres Kontingent til de uturguriske Hunner talte 2000 Mand, kun 1000 mindre end Krimgoternes Styrke, skønt de sidste besad et betydelig større Omraade. Loewe paa-

[1] Fragm. hist. Graec. ed. Müller, V 182.

viser det ugrundede i den mærkværdige Opfattelse, der aldeles vilkaarlig har identificeret Tetraxiterne med Krimgoterne. Allerede Navnet identificerer Tetraxiterne med de senere optrædende *tamanitiske* Goter: det skal nemlig, saa underlig det lyder, være det samme, og ikke have noget med græsk *τετρα* at gøre (Vassiljevski's Hypothese). Taman kaldes paa Græsk *Ταμάταρχα, (τὰ) Μέτραχα*, russ. *T(ь)mutarakan* (ital. *Matrega*, mlat. *Matrica*, Matercha). Af et haardt klingende **Τμετραξῖται* bliver et folkeetymologisk tilstudset *Τετραξῖται* let begribeligt. Efter Prokop IV, 4 p. 474 havde Tetraxiterne tidligere boet paa Krim, d. v. s. netop paa Kertsch-Halvøen ligeoverfor Taman. Han omtaler her deres Kamp med de uturguriske Hunner.

Hermed er i Virkeligheden Tetraxiterne ude af Historien; deres Historie er fra nu af kun deres *Beherskeres* Historie Som saadanne afløser hinanden Uturgurer, Chazarer, Russer (11te Aarh.), Kumaner, Tscherkesser, Tatarer, Mongoler, Genuesere, St. Georgsbanken i Genua, Tyrker (1484) og endelig Russer igen (1778). Efter den russiske Erobring udvandrer Tamaniterne med Tatarer og Tscherkesser til Kubans venstre Bred, om Anapa (det gamle Eudusia). 1791 ødelægger Russerne ogsaa det, og dermed er den sidste Rest af Tetraxiterne ude af Verden. — ‚Gotherne‘ nævnes kun lejlighedsvis. I det russiske Igorkvad hedder det (efter Russernes Nederlag mod Kumanerne i Taman 1185): «Og se! skønne Goterpiger hævede deres Sang ved Kysten af det blaa Hav. Klingende med russisk Guld besynger de Bus' Tider og stiller Scharokans Hævn.» (Bus og Scharokan er kumanske Navne; Goterne staar altsaa paa Kumanernes Side). — Medens Beherskerne vexlede, beholdt Tetraxiterne til egentlige Naboer (og Under-Herskere) stadig Tscherkesserne og trængtes stadig tilbage af dem. Konstantin Porfyrogennetos (10de Aarh.) skelner endnu udtrykkelig *Tamatarcha* fra *Zichien* (= *Tscherkessien*) og nævner som Grænseflod *Ukruch* (kan kun være *Kuban*). Men ved nogle ungarske Munkes Besøg 1236 hedder det slet og ret: «venerunt in terram, quae vocatur *Sichia,* in civitatem, quae Matrica vocatur. Quorum dux et populi se Christianos dicunt, habent litteras et sacerdotes Graecos.»

Det ‚gotiske‘ Navn forekommer sidste Gang under den tyrkiske Erobring. Tamans Fyrste (en Ætling af en Genueser Dim. de Guizolfi, som havde arvet Herredømmet ved Giftermaal med Arvefyrstinde Bichachanim 1419) — skriver 1482 til Direktörerne for Georgsbanken, at han, fordreven fra Borgen, fører Guerillakrig mod Tyrkerne paa det aabne Land, hvor han imidlertid har ondt ved at holde sig, fordi hans «segnori gotici» æder ham alting op. Og han maa staa sig godt med dem, ellers faar han dem til Fjender. Derfor trænger han til 1000 Dukater.

Hermed er det lille Folks *Navn* gaaet samme Vej som dets *Historie.* Ikke saa med *Sproget.* Det vegeterede videre endnu

i overraskende lang Tid, efterat Folket i alt andet var blevet fremmed for sin Oprindelse, og dets germanske Charakter vakte fra Tid til anden tyske Rejsendes Opmærksomhed. Allerede i det 11te Aarh. er en dunkel Efterretning derom naaet til Tyskland; den gengives i Tegernsee's Klosterhistorie og i Annosangen, hvor det hedder (i Anl. af Bairernes antagne Oprindelse fra Armenien):

Man sagit, daz dâr in halvin noch sîn
Die dir Diutschin sprechen
Ingegin Indiâ vili verro.

De tyske Humanister i det 16de Aarh., navnlig Melanchthon og hans Kreds (Peucer og Torquatus) interesserede sig levende for disse forladte Brødre. Men først i det 18de Aarh. erholder vi en virkelig udtrykkelig Stadfæstelse af et germansk Sprogs Existens. Det er den paafaldende og ofte nok in absurdum reducerede Notits hos Büsching (Erdbeschr. III, 97):

«auch auf der asiatischen Seite des Schwarzen Meeres wohnet ein heidnisches Volk, ohne besonderen Namen, dessen Sprache mit der deutschen verwandt ist, (. . . bey welchem die christliche Lehre wieder untergegangen). Der gelehrte und erfahrene Jesuit Mondorf, von welchem ich diese merkwürdige Nachricht habe, hat einen Rudersclaven von dieser Nation, den er auf einer türkischen Galeere angetroffen, getaufet und von demselben erfahren, dass ihr ganzer Gottesdienst in der Verehrung eines uralten Baumes bestehe.»

Loewe rehabiliterer Mondorfs angrebne Troværdighed. Han henviser til de ungarske Munkes Udsagn (1236), der ikke skelnede Taman fra Tscherkesserlandet, og erklærede om dux et populus, at de, tiltrods for deres græske Præster og Ritus, blot ,*kalder sig*' kristne. Det samme stadfæstes af Friesemann og for Tscherkesserne overhovedet af Polakken Broniovius (1579), der kendte Forholdene af Selvsyn.

Men naar Tetraxiterne delte Tscherkessernes Navnekristendom, saa ligger det lige for Haanden, at de ogsaa delte deres virkelige Religion. Og det er netop til den Dag idag, — trods den muhamedanske Fernis, der nu har afløst den kristne, — Trædyrkelsen.

Naar Galejslavens Folk kun dyrkede eet eneste Træ, saa betyder det sagtens, at det paa den Tid (ɔ: mel. 1730 og 1759) kun har haft een Bey og dannet eet eneste Husforbund, medens det paa Prokops Tid stillede 2000 vaabenføre Mand. Det havde glemt sit eget Navn. — Derved forstaar man godt, at det forbigaas i alle Rejseværker om Kaukasus fra det 18de Aarh. Et Tilfælde har reddet os et Glimt af Tetraxit-Folket paa det sidste Trin før dets Uddøen. Havde et Interview som hint fundet Sted maaske blot en 30—40 Aar senere, havde ingen anet, at det

Sprog, den tscherkessisktalende Galejslave havde seet bæres til Graven med hans Forældre, var et *germansk*.

B. *Krimgermaner*.

Deres Historie begynder med de bekendte Vikingetog fra Krim efter Midten af d. 3. Aarh. e. Chr. De drog ud paa 500 Skibe (Synkellos), lod sig hurtig omvende, d. v. s. til Katholicismen, altsaa ikke ved Vulfila. I det nikæiske Koncil (325) deltager ogsaa en gotisk Bisp fra Bosporos (Theophilus). Krim maatte underkaste sig Ermanarik, derpaa Hunnerne og endelig Byzanz (under Justinian); ‚Goternes' Land *Doros* el. *Dory* stillede efter Prokop under deres egen Fyrste en Landstorm paa 3000 Mand mod de nordlige Barbarer. Af disse afløser hinanden som forbigaaende Betrængere Chazarer, Petscheneger, Russer, Kumaner. Først Tatarerne og Genueserne gør helt Ende paa Forbindelsen med Byzanz; hvad de levner af Fyrstendømmet Gotien er fra nu af (siden 1223) tributpligtigt til Tatarkhanen. Ja, Goterfyrsten forbinder sig endog gentagne Gange med Tyrker, Bulgarer og Serber mod Byzanz. Derimod stod Goterne stadig paa venlig Fod med Trapezunt, hvorfra der skete en stærk Indvandring (den krimgræske Dialekt er trapezuntisk). — 1475 gør Tyrkerne helt Ende paa Gotiens politiske Tilværelse. Den stærke Fæstning Mankup el. Theodoro faldt først efter forbitret Modstand, og i den Fyrst Saichos (russ. Isaiko) med sin Broder og Blomsten af Folkets Adel. Som kirkelig Metropol vedblev Gotien at bestaa endnu et Par Aarhundreder. Men det gik stadig ned ad Bakke. Det var Tilfældet med hele Ærkebispedømmet Krim, hvad man kan iagttage paa Dioecesernes stadige Smelten sammen: Kaffa og Fula er det allerede 1631, 1666 slaas Amaseia til, 1678 følger Gotien. Grunden var vel mest muhamedansk Fanatisme, hvorover Metropoliten af Gotien 1635 klager til Zaren. De kristne maatte holde Gudstjeneste i Huler. Særlig galt blev det 1774, da det tyrkiske Omraade paa Krim gik over til Tatarkhanen, og denne tillige erklæredes for autonom. 1778 udbad derfor Krims kristne sig af Katharina den store Optagelse i russisk Undersaatsforhold, og grundede nord for det asovske Hav Mariupol med 20 Landbygder. Deres Metropolit Ignatios beholdt endnu Titelen: ‚M. af Gotien og Kaffa', men med hans Død $^{16}/_{2}$ 1786 ophørte den.

Det krimgotiske Sprogs Tilværelse og germanske Charakter er betydelig mere bekendt end det tetraxitiskes. Ellers gik det paa samme Maade, blot at det her var Tatarisk (og Tyrkisk) istedenfor Tscherkessisk, der greb om sig (ved Siden af Græsk). Allerede i det 13de Aarh. iagttager Georgios Pachymeres, hvorledes Alaner, Tscherkesser, Goter og Russer tatariseres i Sæder, Klæder og Sprog. Da Hovedkilden til vor krimgotiske Viden, Busbeck (mel. 1560 og 1562), traf to Mænd fra Krim, var det ikke af *Goten*, han øste denne Viden, ti *han* var i den Grad græciseret,

at han havde glemt sit eget Modersmaal. Det var *Grækeren*, der beherskede baade Gotisk og Tatarisk. Gotisk taltes kun i Hjemmet; i Handel og Vandel brugtes Græsk eller Tatarisk. Hvor sammensmeltede Goterne dengang var, fremgaar af, at deres Landstorm, paa Prokops Tid 3000 Mand, nu kun talte 800 (Slyngekastere, som stilledes til Khanen). Man begriber vel, at en Ikketysker, som Polakken Broniovius, der berejste Krim faa Aar efter (1578), trods ivrig Søgen ingen Goter kunde finde. Derimod paastaar endnu hele hundrede Aar derefter (1685, hos Peringskøld) Rumæneren Nic. Spathariu, Tolk hos Zaren, at 300 Bygder, af gotisk Herkomst, taler et eget teutonisk Sprog. Hvad Spathariu siger om 300 Bygder, er sikkert en grov Vildfarelse; Distriktet Mankup tæller kun 75, Sudak kun 19, Kaffa endda kun 2 Bygder; overhovedet har hele Gotien vel aldrig nogensinde talt 300. Men derfor behøver Efterretningen ellers ikke at være falsk, man erindre Mondorfs Konstatering af Gotisk i Taman endnu langt senere (mel. 1730 og 59). Tværtimod tør man rolig fæste Lid dertil. — Det samme er derimod ikke Tilfældet med det sidste Vidnesbyrd om Krimgotisken helt op mod det 19de Aarh., af den polske Ærkebisp Siestrzencevicz (Adelungs Mithridates[2] IV 16), som selv vil have gjort sig forstaaelig for Folk paa Stedet (gennem Plattysk). Det er aabenbart den rene Fantasi. En samtidig Besøger af Krim, Tyskeren Reinegg, benægter bestemt Goternes Existens baade i Fortid og Nutid. Heller ingen af de andre Rejsende efter Spathariu fandt Spor af dem.

Vigtig er den Kendsgerning, at Emigranterne af 1778 (i Mariupol), der paa Grund af deres Tro førte Navnet «Grækere», at de, med Undtagelse af nogle, der virkelig talte Græsk, udelukkende benyttede Tatarisk som Omgangssprog. Derfor maatte Metropoliten indvie den ny Kirke med en Tale paa Tatarisk.

Paa den Tid har altsaa Gotisk været fuldstændig uddødt, ialfald i det yngre Slægtled. Forøvrigt er Krimgoterne ikke egentlig, som almindelig antaget, tatariserede, men turkiserede. (Alene Sydøstkysten, hvor kun det lille Distrikt Kaffa stod direkte under Tyrkerne, er tatariseret.) Dette Forhold fremtræder allerede i Busbecks ‚gotiske‘ Vises osmaniske Sprogform. Alligevel kaldes ogsaa dette Tyrkisk Tatarisk, Folket selv Tatarer.

Legemlig kontrasterer Goternes Efterkommere endnu skarpt mod Krimslettens mongolsk udseende Tatarer. Men en særlig germansk Type (specielt Blondhed) synes ikke mere tilstede; den større Legemsskønhed synes snarere at bære græsk eller osmanisk Præg. En lille, afsondret, blond Befolkning paa Halvøens yderste, utilgængelige Sydvestspids synes med sine «satyragtige»[1] Træk

---

[1] Efter den Rejsende Pallas.

ikke at gaa tilbage til Goterne, men snarere til den førgotiske Urbefolkning, Taurerne.

Skriftstykker paa Krimgotisk existerer ikke. Den eneste kendte Indskrift fra Gotien, af Fyrst Alexios af Theodoro (Mankup), 1427, er paa Græsk. Græske er de Haandskrifter, som fandtes hos Udvandrerne til Mariupol.

Derimod paa en hebraisk Gravskrift ved Parthenit (som Chwolson af palæografiske Grunde har ansat til det 5te Aarh.) et gotisk udseende Navn (Jødernes Navneforraad er som bekendt internationalt):

Harfidil =(?) Harjafridila (Leo Meyer); jfr. med tilsvarende Udfald af *r* og Mellemvokal:

Benike = Berenike (sammestedsfra).

Hos de tetraxitiske(?) Goter (Marserne) nævner Joh. Chrysostomos i et Brev Navnene paa en Munk *Μοδουάριος*, en Bisp *Οὐνίλας*.

Paa det foreliggende Materiale grunder Dr. Loewe sin (af Tomaschek, Die Gothen in Taurien, løst antydede) nye Opfattelse af Maeotisgermanerne: de er *ikke*, som hidtil doceret, *Goter*, men *Eruler*. Han paaviser Betydningsløsheden af den græske Sprogbrug ‚Goter‘ (jfr. fransk ‚Allemand‘ for enhver Tysker). De Vikinger, der plyndrer Kyzikos og Hellas (265 el. 267), kalder Trebellius Pollio ‚Goter’, Synkellos derimod ‚Eruler‘, og Zonaras mægler: «*Αἰρούλοις Σκυθικῷ γένει καὶ Γοτθικῷ* —».

Jordanes hensætter udtrykkelig Erulerne til Maeotis (c. 23). Specielt for Krim har vi ingen direkte Angivelse, en Antydning mulig i et Tilnavn til Bisp Timotheos — *ὁ ἐπίκλην Αἴλουρος*, cognomento Hellurus —, som 452 blev forvist netop didhen, til Cherson. (*Αἴλουρος* kan betyde ‚Eruler‘, men ogsaa ‚Hankat‘.) Men Sandsynligheden, mener Loewe, taler for, at Erulerne, Skipper- og Æventyrerfolket *κατ᾽ ἐξοχήν* var først paa Færde, dannede Avantgarden paa Vejen til Sortehavet.

Langt tungere imidlertid end dette Raisonnement vejer Vassiljevski's nye Fund, ‚periplus'ens‘ Eudusianer, der taler Gotisk (ovenfor S. 136). De kan umulig være andre end Tacitus' Eudoses ved Østersøen (Caesars Edusii), efter Much atter = Widsið's Yter = vore Jyder. Men Jyder og Eruler tager hinanden i Haanden, efter Seelmanns «lichtvolle» Paavisning[1] af det fördanske, erulisk-varnisk-jyske Lag gennem Endelsen -lev (fra Halland og Skaane nøjagtig til Flensborg Fjord, hvor -lev'et hører op og Anglerne begynder). Jyderne og Erulerne støtter nu Loewe med nogle ‚Vandiler‘, der efter Genesios sammen med Geter og forskellige Kaukasusfolk o. a. deltager som Lejetropper i en Usurpators Felttog mod Byzanz (9. Aarh.), efter Loewe = vore Vendelboer.

---

[1] Niederd. Jb. 12.

Endelig med *οἱ Μαρσεῖς οἱ Γότθοι* (Chrysostomos) ved det kimmeriske Bosporos (= Tetraxiterne?) som han ikke henfører til de tyske Marser, Marsinger, men atter til de jyske Vesterhavsfolk, jfr. Plinius' Morimarusa ‚det døde Hav', som Kimbrerne kaldte Havet ved Skagen. *Marsaz er kun en Biform til *marusaz (Much)[1] (jfr. det norske Stammenavn Firðir).

De to sidste Navne er for tvivsomme baade i Overlevering og Identificering til at veje synderlig. Anderledes derimod *Eudusianerne*, et af de faa virkelige og oplysende Fund, der i lange Tider er gjort paa et af den oldgermanske Ethnologis mørkeste Punkter, Urbefolkningen mellem Østersø og Vesterhav.

Rigtignok har Loewe næppe Ret i med Much uden videre at sætte *Eudusierne* = *Yter* = *Jyder*. Som Prof. Møller (ae. Volksep. 88) hævder, kræver det danske *Jyde* et opr. *jeut* (sml. *Yver* m. opr. eu). Endnu mere maa det misbilliges, at Loewe, som til een, hvis blotte Navn maa lukke Munden paa al Kritik, henviser til — W. Seelmann. Her blot en Prøve paa *hans* Bevisførelse: det «*urgermanske*» Waschersleben, som skal betegne Erulernes Sydgrænse, skriver sig fra hverken mer eller mindre end en — dansk Konferentsraad Waschersleben, efter hvis Villa Stedet (dansk «Sosti») er bleven døbt om. Nok sagt, dette med -lev og Erulernes Forbindelse med Varnerne, er, fordi det er blevet sagt for en ti Aar siden, dog den Dag idag, hvad det dengang var: et Postulat. — Men det gør ikke synderligt. Hvad Loewe her har undladt at gaa til Bunds i, lader sig let oprette. Hovedsagen er, at vi gennem Sortehavs-Eudusierne har faaet konstateret en Forbindelse mellem Eudusier og Eruler, hvorved de gensidig oplyser hinanden. Før var man mest tilbøjlig til at hensætte Eudusierne med *Charuderne*, deres Broderfolk hos Caesar og Ptol., til *Hardegau* ved *Harzen*, fordi man der syntes at finde en tvingende Navneidentitet (Befolkningen kaldes i Middelalderen Harudi[2]).

Herved forkastede man Ptolemaeus' egen udtrykkelige Lokalisering af *Kimbrer*, *Charuder* og *Φουνδούσιοι*[3] i *Nørrejylland*. — Denne Opfattelse er nu kuldkastet ved Vassiljevski's Fund. Eudusierne kan umulig have boet ved Harzen; de *er* et Østersøfolk, Naboer til Erulerne. Selv om man nu maa opgive Identificeringen: Jyder — Eudusier, kan naturligvis Eudusierne derfor godt have boet i Jylland. Og virkelig finder et nærmere Eftersyn dér andre Identiteter, der fuldstændig opvejer hint paafaldende Harudi — Charudes og helt rehabiliterer Ptolemaeus, gør ham i dette Tilfælde til den forfulgte Uskyldighed: *Harde-syssel* (norsk: *Hǫrðr*

---

[1] PBB. 17, 208.

[2] = Skovbeboere. Harzen opr. Harteswalt ɔ: Skovskov, smlgn. Spessart = Spechteshart.

[3] Fejllæsning Fu for Eu.

á Jotlandi) og *Himber-syssel*[1] *(Himmerland).* Den ‚kimbriske Chersones' er altsaa intet Fantasifoster af romerske Stuelærdes Hjærne. — Og dette Jylland som Hjemsted for Eudusierne passer atter udmærket som Naboskab til Erulerne, ti det eneste Holdepunkt, vi ellers har for dette mærkelige Folkefærd, er i Virkeligheden Skaane eller de danske Øer, — deri har trods alt Seelmann Ret. Her maa vi tænke os dem efter den bekendte Efterretning hos Jordanes c. 3: Dani qui ex ipsorum (*Scandzae* cultorum) stirpe progressi *Herulos* propriis sedibus expulerunt. Og hvorledes skal vi forstaa Prokops sære Efterretning (Bel. Got. 2, 15) om en Erulerskares Færd fra Donau gennem Slavers, Varners og Danskes Land til *Tule*, i Nærheden af *Gauterne*, naar det ikke netop var en *Hjem*færd? Saa megen Energi sætter man *vel* ind paa at drage fra sit kolde Hjem i Norden for at vinde nye Bopæle i det mere indbydende Syden, men sandelig ikke paa at bytte det Syden, man *er* naaet til, mod en fremmed. nordisk Egn. Selv om Donauerulerne for Øjeblikket var i Knibe (efter et knusende Nederlag mod Langbarderne), — enhver anden Vej maatte staa dem lige saa aaben, og sagtens mangen langt mere indbydende end den, hine valgte. — Overhovedet, kun et Land af Danmarks Beliggenhed og Charakter tillader Vandringsdirektioner og -tendenser af en antipodisk Charakter og i det hele en Udvikling, som vi kender hos Erulerne, Vikingefolket κατ' ἐξοχήν, der fra Østen hærgede det ægæiske Havs, fra Vesten Galliens og Spaniens Kyster. (Smlgn. senere de Danske, der fra Vesten naar frem til Grækenland. mod Øst udbreder sig over Vendens og Samlands Kyster.) En direkte Angivelse af Erulernes Bopæle savner vi fremdeles, men al hin Optræden rundt om i Europa har sat Spor, der synes at pege eetsteds hen; og nu har Loewe i Sortehavs-Eudusierne fundet et nyt, der er værdifuldt, fordi det danner en Vinkel med hine, saa at vi blot behøver at drage Forlængelsen for at finde Toppunktet og det Rum, Vinklen inderst inde spænder over: Jylland—Skaane.

Ja, men er det nu rigtigt med disse «Spor», vil den Læser spørge, der kender noget til det ‚krimgotiske'. ‚For det krimgotiske er jo *ikke nord-* eller *vest*germansk, men virkelig *gotisk*; og altsaa fremdeles, naar der udtrykkelig bemærkes, at Eudusianerne taler *Krim*dialekten, saa kan man heller ikke henføre det mulig nord- eller vestgermanske til dem. Følgelig synes disse ‚Spor' at staa paa svag Grund'.

Utvivlsomt er Krimdialekten en virkelig gotisk Dialekt. Smlgn. Vulf. ē, ō, Sengot. ī, ū, Krimg. i, u, men Nord. Vestgm.

---

[1] k i lat. Cimber spiller ingen Rolle; paa Marius' Tid var den græske Betegnelse ch endnu ikke brugelig. Tilmed hørte Romerne Navnet gennem keltisk Mund. Jfr. *Catualda-Haþuwalda.* — Bemærk ogsaa Nabolandet *Thythe-syssel (Thy) = þeuþj- = Teut(i)on-!*

ā, ō etc.[1] Dette er imidlertid ikke afgørende. Alle disse Overensstemmelser kan være sekundære, i den Forstand at de daterer *efter* Goters og Erulers Opbrud fra Østersøegnene. Spørgsmaalet er, om vi ikke kan finde noget, der ligger bagved. — Men det kan vi netop. Og vel at mærke, dette som kan kaldes Rudimenter, er *ikke gotisk*, men peger i vest- og nordgermansk Retning. Det vigtigste af disse Rudimenter er: Fraværelse af den gotiske Overgang opr. *e* > *i*, *o* (af opr. *u*) > *u*, henholdsvis af Overgangen (opr. og sekundært) *i*, *u* > *ä*, *å* (skrevet *ai*, *au*) foran *r* og *h*. (Allerede fremdraget af Braun, Die letzten Schicksale der Krimgoten, S. Petersb. 1890.) — Smlgn. ogsaa krimg. *kommen*, oldeng. *cuman*, oldn. *koma*, men got. *qiman* (ogsaa oht. *quëman*). — Endelig det vigtige saglige Punkt (Braun): krimg. *broe*, *hus* = vestg. og nordg. *brauð*, *hūs*, men got. *hlaifs*, *razn* (*hus* kun i *guðhus*).

Altsaa endnu et Spor i samme Retning som de tidligere. Vi bemærker, at Modsætningen mellem krimg. *kommen* og oht. *quëman* synes endnu speciellere at pege bort fra Tysk og hen paa den samme snævrere Begrænsning som Stammenavnene, ɔ: indenfor Nordvest- og Nordgermansk. — Vi kan dermed betragte det geografiske Resultat som saa fastslaaet, som det med vore Erkendelsesmidler kan blive.

En anden Sag er det med det sproglige, Spørgsmaalet, til hvilken af Siderne disse Danmarks Urindbyggere, vi nu har fundet ved Sortehavet, oprindelig hørte, til Nord eller Syd? Det er jo nemlig slet ikke afgjort, fordi vi har faaet Eudusierne anbragt i Jylland. Vi veed yderst lidt om Jydernes oprindelige Nationalitet. Kun saa meget veed vi nu (atter gennem Fundet af Eudusierne), at der allerede paa Caesars Tid *har* boet een nordisk Stamme, *Charuderne*, som er identiske med de norske *Hǫrðar*, og da sandsynligvis ogsaa allerede dengang de ligeledes nordiske *Vendelboer*, oldeng. *Wendlas*, identiske med *Vandalerne*, — ti de bo norden for Charuderne. Ogsaa *Kimbrerne*, som bo mellem begge disse nordiske Stammer, har trolig været af nordisk Rod. Mer veed vi derimod ikke, intet om Eudusierne eller andre Stammer sønden for dem og hine. Trods alt, hvad der er fremkommet, har ingen endnu modbevist Muligheden af Anglernes Tilstedeværelse i Angel; de danskes Adoption af Uffe-Vermundsagnet med dets Kamp mod Saxerne ved Eideren taler med stærke Ord *derfor*. Altsaa Eudusierne *kan* have været en anglisk Stamme. Vi kan ikke afgøre det ad historisk Vej; kun Krimgotisken *kunde* hjælpe os. — Dr. Loewe har troet at kunne tolke Svaret; efter ham

[1] Bemærkes bør den Konsekvens, Busbeck viser ved Optegnelsen af de lange Tonstavelser og Tvelydene; aldrig løber den ham tilvante Lydform ham i Pennen. Det viser, at Sievers Dom, Grdr. d. germ. Ph. I, 416, er for stræng.

lyder det: Vestgermansk. Af hans Argumenter finder jeg imidlertid kun eet mere vægtigt: krimgot. *geen* = tysk *gehen*, engl. *to go* overfor den fælles gotisk-nordiske Nydannelse *gaggan* — *ganga* (østn. *gá* er sekundært). Dog er her (som i det strax følgende Rimord *breen*, oht. *brātan*, ndl. *braden [broejen?]*) paafaldende Busbecks *ee* (for venteligt *i* = oht. *gān* eller *ie* = oht. *gēn*). Ogsaa kunde Formen tidligere være optagen af Eudusierne og Erulerne, som Vestgermanernes nærmeste Naboer, ligesom den senere trænger igennem hos Danske og Svenske. Den egentlige Hovedopstilling: lydlovligt Tab af udl. *z* som i Vestgerm., maa jeg bestemt tage Afstand fra, selv om jeg ikke af dets mig utvivlsomme Tilstedeværelse (som *s*, *ś*, jfr. *ies* = jains eller ains, *iel sanum ieltsch sanus* = *hail*, *hails*) omvendt udleder nordisk Nationalitet: her kunde vel nok foreligge Genindsættelse ved gotisk Paavirkning (ligesom omvendt det antagne Tab af z kunde skyldes Analogi, som Tabet af Nominativs s, r i Spansk, Sentgotisk, Nynordisk). Men nogen saa skarp Grænse behøver vi overhovedet ikke at drage: forsaavidt Erulerne har boet i Skaane, har de selvfølgelig været Skandinaver og nøjere udtrykt Danske. Derimod Eudusierne i Jylland har ihvertfald nærmet sig stærkt til Angelsaxerne. Om ‚hvor meget‘ lønner det sig knap at strides. Og desuden, disse og andre Tvivlsmaal, hvoraf jeg ogsaa ellers baade i Dr. Loewes sproglige og ethnologiske Behandling finder nok, kræver, naar de skal drøftes, en Behandling, der gaar ud over en Recensions Ramme. Det fortjener Sagen ellers ogsaa nok paa Grund af sin nu forøgede Betydning. Som Hovedresultat maa vi være Dr. Loewe Tak skyldige for den Berigelse, han har skaffet vor Viden om hine mærkværdige Sortehavs-Germaner og, tør vi nok sige, Danmarks Urindbyggere.

G. Schütte.

Die Grabschrift des *Aberkios*, erklärt von *Albrecht Dieterich*. Leipzig 1896, Teubner. VI + 54 s.

Den gamle sten, der stod etsteds i Frygien med græske bogstaver på, har tidlig sat folks fantasi i bevægelse. En legende fra tiden om Julian, der står at læse i Acta Sanctorum Oct. IX, er den første forklaring vi kender. Den vêd at fortælle, at den Aberkios, om hvis rejse til Rom indskriften beretter, var en biskop i det frygiske Hierapolis, hvem keiser Mark Aurel stævnede til Rom, at han skulde helbrede hans datter. Den uddrevne djævel måtte da til straf bringe biskoppens gravmæle fra Rom til Frygien, og legenden gør sig troværdig ved at meddele dets

indskrift, som forfatteren påstår selv at have optaget. Denne afskrift var det eneste, man indtil den sidste tid kendte til det gamle epitaphium, og den tabte efterhånden sin interesse, da man fra flere sider havde erklæret den for et uægte dokument Så begav det sig imidlertid, at Ramsay i 1883 fandt indskriften selv i gangen til de varme kilder en halv mils vej fra Hieropolis, en længere inde i Frygien liggende by; vel var den slået i to stykker, men det meste af den er dog til at læse, og da sultanen havde vist sin kollega, paven, den opmærksomhed at sende ham det større af disse stykker. sendte Ramsay det andet stykke efter, og de står nu så godt sammenføjede som muligt i Lateranmusæet, betegnede med den meget sigende påskrift: *fragmentum tituli sepulcralis ex Asia advectum, in quo Abercius Hieropol. episc. sæc. II universæ ecclesiæ consensum in unam fidem testatur.*

Såmeget har katholikerne nemlig fået ud af denne indskrift, og det er mænd som Rossi og Duchesne, der står inde for den kirkelige tydnings rigtighed. Ifølge denne fortæller indskriften os følgende (at det er en biskop, som den stammer fra, antager man i kraft af legenden): Aberkios, borger i den udvalgte stad, den hellige hyrdes (ɔ: Kristi) discipel, sendtes af denne til Rom for at se *βασιλειαν* (Rom?) og *βασίλισσαν*, dronningen (menigheden?) med det gyldne klædebon og de gyldne sandaler; der så' han også folket (*λᾶον*) med det strålende segl (*σφραγῖδαν* — ɔ: dåben). Han rejste gennem Syrien, ja kom over Eufrat til Nisibis, og over alt fandt han trosfæller eller følgeskab (*συνοδίτας*). Paulos havde han med sig. Troen (*πίστις*) ledede ham og gav ham bestandig til næring hin mægtige fisk (*ἰχθύς* — i gammelkirkelig symbolik tegnet for Kristus) som den hellige jomfru havde draget op af kilden[1]. Denne gav hun dem bestandig at spise (som sakrament), idet hun gav dem vin blandet med brød[2]. — Altså den hele katolske kristendom i kort sammenhæng, og det ved år 200; — ti det betragtes samtidig som givet, at Aberkiosindskriften er ældre end den med 216 daterede Alexandrosindskrift, der har de samme begyndelses- og slutningslinier. Således står det fast, at det romerske episkopat allerede ved denne tid strakte sin magt over det meste af Asien, såvidt, at en frygisk biskop søger til Rom for at skue den kristne verdens midtpunkt, og at han på sin rejse finder trosfæller ved Eufrat og i

---

[1] *ἐδράξατο ἀπὸ πηγῆς* — ifølge Kraus's forklaring, Roma Sotterranea 248 cfr. 284, 339, enten = undfangede ved Guds nåde (der strømmede som vand fra klippen i ørkenen), eller. da klippen ifølge Paulus var den præexisterende Kristus, så er det fra dennes kilde, hun har grebet Kristus.

[2] Jeg gengiver den katolske tydning således som jeg har kunnet sammenstykke den af Kraus og de protestantiske arbejder, som dels optager den, dels angriber den. Rossi og Duchesne har jeg desværre ikke kunnet få i hænde.

Syrien. Intet under at denne indskrift er blevet de katolske arkæologers helligdom, «de kristelige indskrifters dronning» har de Rossi kaldt den.

Den protestantiske teologie har gennemgående overtaget denne kirkelige forståelse af indskriften, og nogle af dens dygtigste patristikere, Lightfoot og Zahn, fastholder den med iver. ·Kun fjærnes naturligvis de særlig katolske støttepunkter ved den protestantiske interpretation. Den anglikanske Lightfoot kan endnu enes med Duchesne om at *βασιλεια* betyder Rom (*la cité reine*); men det vil Zahn på ingen måde; han læser *βασιλῆ* og *βασίλισσαν*, og forstår derved keiseren og keiserinden, som biskoppen er rejst afsted for at se (på befaling af den gode hyrde!). Ligeledes indskrænkes hos Zahn den hellige jomfrus betydning til den, der tilkommer hende ifølge skriften: at have født Kristus (draget ham fra det oprindelige element, i hvilket han levede før sin menneskevordelse, «mag dabei an die überirdische Welt überhaupt, oder an Gott als den ewigjungen Urquell alles Lebens, oder insbesondere an den heiligen Geist als die Quelle des irdischen Lebens Jesu gedacht werden . . . eine reine Jungfrau' hat ihn erhascht und an das Ufer dieser irdischen Welt gezogen»). Med denne virksomhed må hun nøjes og holde sig pænt i sin relative sætning: og det bliver da atter *πίστις*, der træder frem som subjekt i de næste sætninger, hvor der gives vennerne *ἰχθύς* og vin og brød at spise, ti «als Stifterin des Abendmals konnte doch weder Maria noch die Kirche vernünftiger Weise vorgestellt werden».

Jeg har opholdt mig ved de svageste punkter i denne fortolkning, men skylder dog strax at bemærke, at Zahn med stor grundighed har godtgjort mange af de enkelte udtryks og vendingers oldkristelige karakter. Noget andet er, at indskriften som helhed, læst på kirkelig måde, bliver et overmåde kunstigt og tvungent udtryk for en kristelig bekendelse, og at den ingenlunde giver klart billede af den begivenhed, der her er skildret som Aberkios' store oplevelse. En yngre tysk teolog, Dr. G. Ficker, har følt det utilfredsstillende ved denne hele behandlingsmåde og i en afhandling, som Harnack fremlagde for ham i Berliner Akademiet jan. 1894, søgt at godtgøre indskriftens *hedenske* karakter. Ficker savner utvetydig kristendom i den hele indskrift: «kein einziges Wort findet sich in ihr, das offen und verständlich einen christlichen Charakter trage»; flere udtryk bliver pleonastiske, som f. ex. *βασίλειαν* — *βασίλισσαν* — *λᾶον*, hvilke, (når man ikke vil ty til en udvej som den med keiseren og keiserinden, der sprogligt er mere end betænkelig og reelt temmelig intetsigende), bliver tre udtryk for omtrent det samme og de to af dem særdeles forskruede. Andre udtryk er kristeligt set betænkelige, t. ex. skildringen af Kristus som den «rene» hyrde, med de store øjne der skuer ned overalt, og at han græsser sine

får på bjærge og sletter; det minder snarere om en hedensk hyrde- og solgud, og Ficker foreslår nu at forstå den hele indskrift som et monument fra en af de halvtmystiske og halvtasketiske kultuskrese, hvoraf hedenskabet i oldtidens slutning havde så mange. Guden bliver da den frygiske hyrdegud *Attis*, der var forbundet med Kybele som Adonis med Aštarte, og Aberkios bliver da en Kybelepræst, som i sit æmbeds medfør rejser til Rom, hvor Kybele efter alt at dømme (navnlig kejser Julians 5te tale er her afgørende) må have været dyrket sammen med Zeus som *βασίλισσα* og *βασιλεύς*. Om Attis kan Ficker fremdeles oplyse, at hans syriske paralel «Atargatis' søn» dyrkedes under fiskens symbol, og han mener, at det samme var tilfældet med Attis. Nu fortæller Julian netop om magna mater, at hun havde reddet Attis ud af floden Gallus, i hvilken han var sat ud, havde opfostret og elsket ham. Da magna mater nu ofte skildres som den strængt jomfruelige, kan der være hentydet til denne myte med ordene om den rene jomfru, der drog fisken op af kilden. Nu gælder det i almindelighed om Kybelepræsterne, hvad også Julian fortæller os, at de ikke måtte spise fisk; kun præsterne var denne nydelse forbeholdt, nemlig som offermåltid. Ficker formoder nu, at det er denne særlige skik, der hentydes til med fiskemåltidet, idet indskriften da særlig belærer os om, at Aberkios var rejst gennem Syrien for der at indføre en udvidet fiskespisning, som alle troende kunde tage del i, nemlig når de spiste fisken som symbol på Attis.

Dette er hovedpunkterne i Fickers afhandling, der nu snart fik støtte af Harnack ad anden vej, ti den store kirkehistoriker skrev selv i sine «Texte und Untersuchungen» 1895 en artikel om indskriften, hvori han skarpt kriticerede dens kirkelige karakter.

Men nu bliver Zahn så vred som en tysker; i sit «Neue Kirchliche Zeitschrift» 1895 farer han op mod Ficker og Harnack og undser sig ikke for at adoptere Duchesne's lidet galante udtryk: «Hr. Ficker har villet få sig en latter og forlyste Berlinerakademiet med det samme», — ord, som de Rossi med indignation viste fra sig. Iøvrig er Zahn ingenlunde uden våben mod Ficker, og denne hans artikel er et af de bedste indlæg fra kirkelig side. Med rette kan det nemlig indvendes mod Ficker, at så sindrig hans fortolkning er, gør den dog hverken de kultiske forhold eller den historiske begivenhed synderligt klarere end de kirkelige teologers; falder end udtrykkene mindre kunstlede, så er det dog kun ad omveje, ved en rigelig brug af ordene «hvis» og «såfremt», at han når til de realiteter, som udtrykkene skulde betegne, og man må skænke Zahn sin sympati i hans bestemte kritik af den vage hypotese.

På dette punkt kom imidlertid Dieterich til hjælp med en tydning, han allerede længe havde haft idéen til; hans udmærkede bevandrethed i grænsedistriktet mellem hedenskab og kristendom,

der allerede havde bevidnet sig i hans «Nekyia», forbundet med hans friske blik på tingene, har sat ham i stand til at finde det, hvorefter Ficker havde famlet. Han erklærer for det første (i tilslutning til Zahn) Aberkiosindskriften for noget yngere end Alexandrosindskriften, i hvis formler den på en kluntet måde gør ændringer *ad hoc* og overhovedet passer dårligt ind. Legenden, derimod, hvis historiske kærne (en biskop og hans rejse til Mark Aurel) Zahn holder fast på, forkaster D. aldeles som dokument: den er en dårlig efterligning af Kyriakoslegenden, forbundet med enkelte lokaltraditioner, og har dannet sig som tildigtning til indskriftens rejseberetning.

Også for Dieterich er Attis den hyrde, der er tale om, og det er som hans præst, Aberkios rejser til Rom ved tiden 219—220. På den tid havde Heliogabal just indført dyrkelsen af den universelle solgud, der tilbades under navnet *βασιλεύς* eller *rex*. Særlig betydning fik i denne kultus gudens formæling med den *regina*, den store himmelgudinde, som kejseren lod hente fra Karthago; det prægtige *ἱερὸς γάμος* blev fejret i Rom under stor tilstrømning af repræsentanter for alle beslægtede kulter, til hvilke også Attisdyrkelsen måtte regnes, og brylluppet gentoges ved en årlig fest. Denne Dieterichs formodning stadfæster sig på flere måder. For det første kaldes den himmelske dronning ofte med eftertryk *χρυσοσάνδαλος* (indskriften har *χρυσοπέδιλος*), også tales der om hendes gyldne klædebon som noget særlig betydningsfuldt (og hvor dårligt passer ikke disse prædikater til den kristne menighed!). For det andet ligger det da nær at forstå *λᾶος* ikke som «folk» men som «*sten*», den hellige solsten altså, som førtes med så megen pomp omkring i processionerne[1]. På afbildninger af denne kan man iagttage et ophøjet mærke (ifølge Herodian et billede af solen), der vel bedre kunde kaldes *σφραγὶς λαμπρά* end dåben, ved hvilken prædikatet *λαμπρός* ifølge Harnack ikke har nogen naturlig plads.

Dette er altså den store begivenhed, som Aberkios i sin indskrift vil fortælle, at han har været med til. Hvad rejsens enkeltheder angår, må det først fremhæves, at den *πίστις*, der leder den hellige mand på vejen, er fremkommet ved heling af afbrudte tegn, og allerede Ficker formoder, at der må læses noget andet, navnlig i stedet for *Π*. Dieterich kom ved nøjere eftersyn til et *NH* (sammenskrevne, hvilket ofte findes i indskriften) *ΣΤΙΣ*, uden at ane om *νῆστις* betød nogetsomhelst. Det viste sig ved fortsat forskning at passe fortræffeligt; det er nemlig navnet på en i Empedokles' filosofi og Markions gnosis mægtig vandenes og fiskenes gudinde, hvem den asketiske rejsende knytter sig til; ti hun rækker ham den fastemad, som hans observans byder ham

[1] Således allerede O. Hirschfeld i Sitzungsber. d. Berlin. Akad. 1894. I, 213.

at nøjes med: en ren fisk, fanget og tilberedt af en ubesmittet jomfru. Både fiskespisen og den ejendommelige fangst og tilberedelse påviser D. som ofte forefundet skik i lignende krese. Dertil føjes da vin og brød som led af den kultiske eller sakramentale ernæring. «Nestis hat mich geführt, ich habe Fische gegessen, ich habe Mischtrank und Brod gegessen», det er for Dieterich Aberkios' «Kultbekenntniss».

Fremskridtet fra Ficker til Dieterich er iøjnefaldende. Vi har her en bestemt kultus, en bekendt religiøs begivenhed, som er betydningsfuld nok til at motivere Romerrejsen og til at mindet om denne rejse burde bevares. Og — hvad der særlig gælder i modsætning til den kirkelige tydning — indskriftens beretning er simpel og naturlig tale uden kunstige omskrivninger eller gådefulde antydninger. Kun et punkt lader D. stå hen; det er ordene *Παῦλον ἔχων ἔποχον*, som hverken hvad aflæsning eller oversættelse angår er gode at have at gøre med. Fra kirkelig side er man henrykt over at have Pavlus med på indskriften; men man ved ikke rigtig, hvad man skal stille op med ham. Hvad har Aberkios gjort med Pavlus? Haft hans breve med på vejen, som Lightfoot foreslår? Eller er han blot rejst med Pavlus som forbillede (Zahn)? Dieterich tillader sig at mene, at der har været flere Paul'er end apostlen, og Suidas og Pape mener nok det samme. Ellers er alt forklaret og passer naturligt sammen. Man kunde måske have ønsket at se ordet *γάμος*, da brylluppet just er begivenhedens pointe; men vi må erindre, at indskriften er forfattet metrisk, hvilket jo begrænser udtrykkets fuldstændighed.

Af Zahns indvendinger mod indskriftens hedenskab står enkelte ubesvarede: Z. påstår, at Alexandrosindskriftens slutningslinie: *εἰρήνη παράγουσιν καὶ μνησκομένοις περὶ ἡμῶν* er afgjort kristelig; og er den ældre indskrift kristelig, bliver den yngre parallel det også. Endvidere påviser Z., at efterskriften, hvorefter den, der forstyrrer gravmælets fred, skal straffes med svære bøder til fiskus og kommune, ikke kan være noget bevis for at epitaphiet er hedensk (ɔ: tilhører en statslig anerkendt kultus), da en lignende trusel findes på et bevislig kristeligt gravmæle (Journ. of hell. stud. 1883. p. 400 nr. 18). Men Dieterich henter bevis fra denne slutningstrusel.

Dieterichs bog er ved sit rige og sjældne stof, sin virksomme undersøgelse og sin livlige fremstilling, overordentlig fængslende og lærerig. En indledende fremstilling af tydningens historie vilde have givet klarere begreb om hvor Dieterich begynder og hvori hans glimrende fortjeneste består. Men det kan andre jo skrive bagefter. En lille uorden i Anførelsen af Lightfoot (s. 7 lin. 5) tillader jeg mig at berigtige for deres skyld, som vil efterse denne forfatters bidrag. Der skal stå: The Apostolic Fathers. Part. II. vol. I. 478 ff. (Ed. 2. p. 492 ff.). D. synes at have citeret det på anden hånd, hvilket kan tilgives, når man bor i Marburg.

Det religionshistoriske udbytte, man vinder ved at studere indskriften, er meget rigt. De to tydninger af samme text, af hvilke den mindst rimelige dog altid bliver mulig, viser det udvortes slægtskab mellem datidens hedenskab og kristendom. Det fremgår bestandig klarere af studier som Harnacks på theologisk side og på filologisk Useners, Diels' og Dieterichs, at kristendommens dåd ikke har været at skabe nye kultiske former, men nyt religiøst indhold, og at dette indhold igen ikke på alle punkter har været så væsensforskelligt fra det bestående, som man hidtil har været tilbøjelig til at mene.

Edv. Lehmann.

P. Vergilius Maro's Æneide, episk Digtning i tolv Bøger, oversat af *L. Ove Kiær*. København 1896, Gyldendal. XII + 270 S.

Det er ikke nogen let, eller rettere sagt, ikke nogen behagelig Opgave, der stilles en, når man skal skrive en Anmældelse af den nylig udkomne Oversættelse af Vergils Æneide. Thi der påtrænger sig under Læsningen uvilkårligt så mange Indvendinger, at man let kommer til at overse de gode Sider, der findes ved Bogen. Man glemmer let Fortrinnene for Fejlene, det skønsomme Ordvalg for de enkelte Smagløsheder, man vurderer ikke tilstrækkelig de overvundne Vanskeligheder og man får nemt Udseende af ikke noksom at anerkjende det store Arbejde, den årelange Flid og den delvise Dygtighed, der ligger bag ved. Ikke nogetsteds gjælder måske mere end her Horats' bekjendte Ord:

Discit enim citius meminitque libentius illud
quod quis deridet, quam quod probat et veneratur.

Og hertil kan man vist, som jeg senere skal vise, med større Ret end andetsteds her, hvor Talen er om denne Oversættelse, føje det foregående Vers:

præcipue, quum se numeris commendat et arte.

Sed — quamquam animus refugit — incipiam.

Først vil jeg betragte Bogen som Oversættelse, og dernæst som metrisk Oversættelse. Hvad selve Oversættelsen angår, må den i det hele siges at være god og tilfredsstillende; navnlig forekommer 1ste og 6te Bog mig at være heldig, særlig er Stormen i 1ste Bog godt gjengivet; blandt andet er der det bekjendte *quos ego* træffende oversat ved «Ja jeg skal . . .». Men i et så vidtløftigt Arbejde er det dog naturligt, at der har indsneget sig nogle Fejl, blandt hvilke jeg her vil fremhæve følgende.

I 626, hvor Talen er om Teucer, er det ikke rigtigt at oversætte *volebat* ved «ofte ønskede selv han sig Ætling af Teukrernes Stamme» — det er: «han påstod at være». I I 678 er *mea maxima cura* om Ascanius galt gjengivet ved «det er min største Bekymring», da Meningen jo er: «han er særlig Gjenstand for min Omsorg». I II 17 er *votum* om Træhesten uheldigt oversat ved «et Løfte». II 165 f. er *fatale Palladium* uheldigt gjengivet ved «Pallas's Ulykkesbillede». Værre er det derimod, når i II 52 (*stetit illa tremens*) *illa* er henført til Dyret istedenfor til Lansen. II 491 er *vi patria* uheldigt gjengivet ved «frem går Pyrrhus med Fædrenes Styrke» istedenfor «stærk som sin Fader». Det er også galt, når i IV 95 Ordet *deorum* er udeladt,

når sådanne to ved en List overvinde
Ikkun en eneste Kvinde.

I IV 678 er det næppe rigtigt at opfatte *vocasses* hypothetisk:

Havde Du ladet mig dele din Skæbne,
Skulde den selvsamme Smerte og selvsamme Time os have
Bortrevet begge ved Sværdet.

Vocasses betyder her: «Du burde have kaldet mig» o. s. v. I Stedet IV 376 ff.: *Nunc augur Apollo* o. s. v. træder Ironien ikke — eller i al Fald ikke tilstrækkelig frem i en Oversættelse som denne:

Nu bringer Apollo som Varsler, Oraklet
Hist i det lyciske Land, ja Gudernes Tolk, som jo bliver
Udsendt af Juppiter selv, ham ad Luften en gyselig Ordre.
Det er et Arbejde rigtig for Guderne; sådanne Sager
Ængste de rolige Guder.

Helt misforstået er *videtur* i IV 467; der er Tale om hvad Dido drømmer, men det gjengives således:

man ser hende altid alene
Overladt kun til sig selv samt uden Ledsagelse ofte
Gaa sig en længere Tur i det ensomme Land.

En Smagløshed som i den sidste Linje om den «længere Tur» står desværre ikke helt alene, skjønt det må indrømmes, at Ordvalget gjennemgående er foretaget med stor Skønsomhed.

Et Udtryk som «sporsom» om en Sporhund er just ikke meget almindeligt. Udtryk som «hele Terrainet», «Materiale», «Krise» og «satanisk Rasen» er ikke ganske i Stilen. I I 199 er det forkert at oversætte *deus* ved «Gud» istedenfor «en Gud» eller «en Guddom». Det kan også misforstås, når Dido siger (IV 329): «spøgte i Borgen en lille Æneas». Meget upassende

er i II 540 *ille, satum quo te mentiris, Achilles* oversat: Achilles, hvem Du jo falsk udlægger som Fader. IV 36 lyder ikke smukt i en Oversættelse som:

Derpå i Tårer hun brast og med disse hun vædede Barmen.

Begyndelsen af 2den Bog er heller ikke velklingende:

«Alle nu tav og de sad med opmærksomme Miner og stille».

Hvis blot det sidste Ord var ombyttet med «lytted», vilde det hele have lydt bedre.

Det lyder heller ikke godt, når Ord, som «måské» eller «ikke» er komne på en gal Plads, som f. Ex.:

IV 369: «Har sukket måske han,
Medens jeg græd?»

IV 600: «Kunde jeg bortført ikke ham have?«

VI 118: «og forgjæves
Hekate ikke Dig gav at beherske Avernus' Lunde».

IV 13 f.: «Ak, hvor er tumlet han ikke af Skæbnen».

Dog alle disse Indvendinger angår kun Enkeltheder og fremhæver kun Undtagelser fra det rigtige. Værre bliver det derimod, når vi går over til at betragte Oversættelsen fra den metriske Side og bedømme den som et Digterværk; thi her bliver Fejlene langt mere gjennemgående.

Min Hovedanke mod Oversættelsen er den, at der er benyttet «Enjambement» i èn altfor stor Udstrækning, eller med andre Ord, at Hexameteret altfor ofte ender midt i en Mening og afbrydes på en meget uheldig og forstyrrende Måde. Som Exempler, af hvilke der ikke er ganske få, kan nævnes:

I 14 f. om Karthago:

Rig på Midler, og varmest af samtlige Lande man siger
Elsket af Juno det blev.

IV 12: Jeg tror, og min Tro mig ej skuffer, han stammer
Sikkert fra Guder.

VI 644: Andre i Kordanse slår deres Fødder
Sammen i Takten.

II 394 f.:

Rhipeus gør nu det samme og Dymas og hele den glade ‖ Ungdom;

II 767: Omkring dem er stillet den lange
Række af angstfulde Kvinder.

II 774: Jeg studser, mit Hår sig
Rejser.

II 775: men hun tager
Ordet.

I 46: Men jeg, der kan træde i Himlen
Frem som en Dronning for Guder.

Denne Adskillelse er dog særlig uheldig i følgende fire Tilfælde:

1) Ved en Præposition med dens Styrelse.

II 231:
Han, som har krænket det hellige Egetræsdyr med || Lansen.

VI 500: Deiphobus, mægtige Helt i
Våbnenes Færd.

2) Ved et Ejendomspronomen.

I 670: Ham den føniciske Dido nu holder og sinker med sine
Smigrende Ord.

3) Ved et spørgende Pronomen.

III 337 ff.: Men sig mig nu, hvilke
Vinde og hvad for en Skæbne har styret din Kurs eller hvilken
Gud har nu drevet dig uden dit Vidende her til vor Strandbred?

4) Ved den bestemte Artikel.

I 653 ff.: et Scepter, som båret var fordum af Ilione den
ældste af Priamus' Døtre.

IV 308: den Tanke, at Dido skal dø den
grusomme Død.

En Adskillelse som den, der er anvendt i IV 292 ff.:

«imidlertid vilde
selv han nu finde

og så kommer først efter hele to Vers

Anledning»

må også kaldes meget uheldig. Det er heller ikke rigtigt, når der oftere midt i et Vers begynder en hel ny Tanke eller endog et større nyt Afsnit, f. Ex. IV 304: «Men dog hun —» og IV 351: «Når Natten bedækker —».

Heller ikke kan det siges, at Oversætteren har taget meget Hensyn til Poesiens Fordringer, når han i II 405 ff. helt ødelægger den virkningsfulde Epanalepsis af *lumina* ved at skrive det i samme Linje.

Det hedder der om Kassandra:

«hun vender
Op imod Himlen forgæves de flammende Øjne, ja Øjne.»

Hvad min førnævnte Anke mod «Enjambementet» angår, vil man måske indvende, at sligt ikke blot er uundgåeligt, men også tilladeligt, ja ofte anvendt af selve Homer og Vergil. Hertil vil jeg for det første svare, at jeg ikke vilde have påtalt en sparsom Anvendelse deraf; men i denne Oversættelse er det snarere Regel end Undtagelse. Dernæst må det fremhæves, at det i al Fald i danske Hexametre er meget uheldigt, ja næsten utilstedeligt; det forekommer vist f. Ex. i Wilsters Oversættelse af Homer kun i en rent forsvindende Grad. Det er underligt, at Oversætteren ikke har bemærket, at hvor sligt anvendes på Dansk, bliver det meget nemt parodisk. Ja, mon ikke flere af de ovenfor citerede Prøver på mangen en Læser må gjøre et ligeså komisk Indtryk som det bekjendte Vers i Oehlenschlägers Sancthansaftenspil:

«Cathrina, den tro, den huuslige Pige, som tiente
Før hos en Skrædder, men nu til sidste Skiftetid skifted.»

Vel hører Vergil ikke til de største blandt Digterne, men han er dog i Besiddelse af såmegen poetisk Kraft, at han er for god til at opfattes — parodisk.

M. J. Goldschmidt.

Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung . . . herausgegeben von *Georg Wissowa.* 2. Band. Stuttgart 1896, Metzler.

Indenfor en rimelig Tidsgrænse foreligger nu andet Bind af dette Kæmpeværk complet. Det omfatter paa 2858 Spalter i Lexiconformat Artiklerne Apollon—Barbaroi; dertil 4 Spalter (til 2862) Nachträge und Berichtigungen, hvorom Udgiveren bemærker, at de kun omfatter dem, hvis snarlige Offenliggjørelse Forfatterne eller Redactionen har fundet ønskelig; Resten skal samles i særlige Supplementhefter. Denne Ordning er ikke praktisk, da man saaledes faar 3 Steder at slaa efter paa istedenfor 2; det vil let føre til, at de smaa Berigtigelser ved Enden af de enkelte Bind bliver saa godt som unyttige. For dem, der ejer Bogen, vil det være at anbefale at indføre Berigtigelserne paa vedkommende Sted i Texten (Papiret er godt nok til, at det kan

ske med Blæk), og dette vilde lettes dem, hvis Udgiveren for Fremtiden vilde indskrænke de hvert Bind medgivne Nachträge til Berigtigelser af enkelte Fejl og ganske korte Tilføjelser (en enkelt Henvisning o. l.) og gjemme alle udførligere Tillæg, navnlig alle ny Artikler (hvoraf der i dette Nachtrag er 11!), til Supplementbindet.

Den forudskikkede Liste over Medarbejderne (S. I—IV) omfatter 149 Navne mod 119 i første Bind. Men af disse er 21 betegnede som fratraadte eller snart fratrædende (deraf er 5 døde; siden idetmindste 1 til), og blandt dem er der flere, man vil savne, som Loeschcke (Vasemaleri), Freudenthal (Nyplatonikerne), Gercke (Peripatetikerne), af hvem dette Bind bringer en god Artikel om Aristoteles, Oder (Naturhistorie og Landbrug) og Wilhelm (attiske Archonter; mærkværdigt nok er Artiklen Archontes ikke af ham). Af de 24, der træder til fra 3. Bind, er de fleste vistnok mindre bekjendte Navne — der er endog en Stud. philol. derimellem —, men der er dog ogsaa flere, hvis Tiltræden man kan hilse med Glæde, som Dr. Boll (astronomisk Litteratur), Dr. Kroll (Nyplatonikerne), Prof. Swoboda (græsk Historie og Antikviteter), for blot at nævne et Par. I det hele og store holder de vigtigste og flittigste af de tidligere Medarbejdere trofast ved, og der er saaledes al mulig Garanti for, at de følgende Bind vil hævde den Position, som det første har vundet. Den betegnes maaske bedst ved, at der siden første Binds Offenliggjørelse selv i Specialarbejder jævnligt henvises dertil, et Bevis paa, at der i det er ydet mere end den Oversigt over den philologiske Videnskabs nuværende Standpunkt, som man er berettiget til at forlange af en Encyclopædi.

Ogsaa det foreliggende Bind bringer en Mængde fortrinlige Artikler, som ikke blot resumerer tidligere Undersøgelser, men bringer positivt nyt, om ikke med Hensyn til Stof, saa dog i Totalopfattelse. Exempelvis skal jeg nævne: «Appianus» af E. Schwartz med fortrinlige Kildeundersøgelser, «Archilochos» af Crusius, som giver et godt Billede af dette skabende Geni, den interessanteste Personlighed blandt alle græske Digtere, «Aristophanes» af Kaibel, som indeholder flere ny Synspunkter (med den æsthetiske Vurdering af de enkelte Komedier kan jeg idetmindste ikke altid være enig), «Bäckerei» af Mau, hvoraf man med Forbauselse ser, hvilken nøjagtig Viden om Enkeltheder i de gamles daglige Liv en forstandig og omsigtsfuld Behandling af Monumenter og Forfattersteder i Forening kan tilvejebringe, endelig en Række fortrinlige Artikler af Hultsch: «Apollonios» (fra Perge), «Archimedes», «Arithmetica», «Astronomie», som beror paa en selvstændig Gjennemarbejden af Stoffet, der for de to sidstnævnte Artiklers Vedkommende er ligefrem banebrydende og ogsaa i de to første bringer ny Resultater.

Til disse vil jeg knytte et Par kritiske Bemærkninger.

S. 151, 61 f. fastholder Hultsch sin Forkastelse af Pappos VII 34—35 som uægte uden at tage Hensyn til mine Bemærkninger Studien über Euklid S. 84. Stedet forekommer mig at give god Mening og i enhver Henseende at være i Orden, s. Oversættelsen hos Zeuthen Die Lehre von d. Kegelschnitten S. 509. Jeg benytter Lejligheden til at berigtige min tidligere Opfattelse af Ordene *καὶ μὴ φθάσας ἢ μὴ θελήσας* hos Pappos S. 676, 27. De betyder: og da han (Euklid) ikke havde Tid eller Lyst til . . .; sml. Polyb III 65, 7; V 95, 3. At Apollonios skulde være betegnet som «ungenau in seiner Methode» (S. 151, 64), kan jeg ikke se; Pappos' Ord S. 678, 3 *ἀκριβὴς μέν, οὐκ ἀλαζονικὸς δέ, καθάπερ οὗτος* (Apollonios) kan dog kun betyde, at Euklid i Nøjagtighed ikke staar tilbage for Apollonios, men ikke praler med det, som Apollonios gjør. Den fortræffelige F. Commandino kommer S. 167, 4 f. ikke til sin Ret. Det er i Virkeligheden ham, der har bragt Renaissancens Mathematikere Forstaaelsen af de store græske Mestre; i det mathematiske, hvori bl. a. Halley er ganske afhængig af ham, tager han saa godt som aldrig fejl; noget andet er, at hans Textbehandling tager mere Hensyn til den mathematiske Tydeligheds end til en rationel Textkritiks Fordringer (hvilket forresten i endnu højere Grad gjælder Halley eller rettere hans Kilde, s. Apollonii con. II S. LXXXIV).

S. 530, 10 ff. betvivler Hultsch Rigtigheden af min «Vermutung», at det paa Græsk foreliggende Fragment af Archimedes *περὶ ὀχουμένων* er en Retroversion fra Renaissancen. Han har overset min udførlige Begrundelse deraf i Videnskabernes-Selskabs Oversigter 1884 S. 25 ff., vel sagtens fordi den er paa Dansk. Et afgjørende Bevis foreligger nu i den Randnotits til II S. 369, 14, som jeg har offenliggjort Abhandl. z. Gesch. d. Mathem. V S. 47 efter cod. Ottobon. 1850: *ἑστὰν καταβαντι* ɔ: *ἔστ᾽ ἂν καταβᾶντι,* medens det græske Fragment har *ἕως οὗ καταβαίνωσι.* At Oversættelsen i cod. Ottob. er af Wilhelm fra Moerbek (hans egenhændige Exemplar), burde være omtalt S. 511, 40. At Pave Nicolaus V skulde have faaet et Haandskrift af Archimedes fra Constantinopel (S. 511, 46), er ikke overleveret; al Grund til at antage hans Haandskrift for afvigende er bortfalden ved Opdagelsen af cod. Ottob. (s. Abh. z. Gesch. d. Math. V S. 84). At Tartaglia simpelthen har trykt cod. Ottob. af, og at hans Talen om græske Haandskrifter er den rene Svindel, burde være sagt udtrykkeligt S. 510, 32. Hultsch's Forklaring (S. 511, 63 ff.) af Archimedes II S. 246, 11 er vistnok rigtig; kun kan man komme den overleverede Læsemaade *ἀρχαῖς* endnu nærmere ved at skrive *ἀρχᾷ ἀριθμῶν (ἀρχᾶι ς).* Titlen *᾿Αρχαί* bortfalder altsaa.

Til S. 1077, 29 ff. skal jeg bemærke, at de ældste Ptolemaioshdss. som Betegnelse for Grader, Minuter og Secunder kun

kjender Formen $\overline{\mu\zeta}$ $\overline{\mu\beta}$ $\overline{\mu}$, hvor Tverstregen kun betyder, at det er Tal. Den nuværende Betegnelse ′ for Minuter ″ for Secunder osv. har først ganske sene Haandskrifter, og den kan ikke være oprindelig, da man jo i saa Fald ikke havde behøvet at betegne tomme Pladser med et O (i Hdss. i Reglen tydeligt betegnet som Forkortelse af *οὐδέν*). Tegnet for $^1/_2$ (S. 1078, 5) er i gamle Hdss. L, d. e. et Minuskel η i simplificeret Form. For $^2/_3$ forekommer i Ptolemaioshdss. *Γο* (hos Halma *γο*),. men flere Steder er den oprindelige Form ꝩ bevaret, d. e. *γβ, δύο τρίτα.*

Om Mekanikeren Athenaios' (S. 2034, 50) Levetid kan der dog vist være mere Tvivl, end den bestemte Afvisning af Thiels Undersøgelser (i Nachträge S. 2862) lader formode. De græske Mechanikere venter endnu paa en sammenhængende Bearbejdelse; et Hovedpunkt deri bliver Fastsættelsen af Herons omstridte Levetid, hvoraf bl. a. ogsaa Athenaios' Chronologi afhænger (s. S. 2034, 32 ff.).

En slem Fejl er passeret i E. Wellmanns Artikel «Aristaios» nr. 7, hvor en obscur og temmelig mythisk Pythagoreer er forvexlet med den betydelige Mathematiker Aristaios «den ældre», Euklids ældre Samtidige og nærmeste Forgænger i den højere Geometri. Om hans Værk kan man danne sig en nogenlunde Forestilling, og han kan overhovedet ikke gjøres af med et Par Linier; det bliver nødvendigt, at Hultsch helliger ham en hel Artikel i Supplementbindet.

J. L. Heiberg.

Arthur Schneider, Das alte Rom, Entwickelung seines Grundrisses und Geschichte seiner Bauten auf 12 Karten und 14 Tafeln dargestellt und mit einem Plane der heutigen Stadt so wie einer stadtgeschichtlichen Einleitung (XII trespaltede Sider Text). Leipzig 1896, Teubner. (Tverfolio.)

Dette i enhver Henseende smukt udstyrede Atlas har et tredobbelt Formaal: det vil yde det videnskabelige Arbejde et bekvemt Hjælpemiddel, skaffe Universitetet og Gymnasiet et nyt Undervisningsmateriale og for den dannede Romafarer tjene til Forberedelse til Rejsen, til Vejviser i Rom og til Erindring om den evige Stad. — Det er ikke let at slaa tre Fluer med et Smæk, og det kan ogsaa spores, at det er et noget forskelligartet Publikum, Atlasset henvender sig til. Sine fleste Læsere og Købere vil det vel finde ved Universitetet og Gymnasiet.

Det mest ejendommelige ved dette Atlas er de 12 Kort af Staden Rom i dens fremskridende Udvikling, alle i samme Maalestok med stærkt fremtrædende Terrainangivelse, trykte paa gennemsigtigt Papir. Vil man have et uforstyrret Indtryk af et enkelt Tidsafsnit, lægger man den hvide Bagside af den nuværende Stadplan under vedkommende Kort; vil man derimod sammenligne to paa hinanden følgende Perioder, lægger man det hvide Blad under det sidste af de to Kort; man vil saa samtidig kunne læse paa begge og se, hvilke Bygninger der er komne til eller forsvundne. Ideen er god; skønt det ene Kort aldrig ganske nøjagtig dækker det andet, er den Uklarhed, der derved fremkommer, ikke større, end at man uden Vanskelighed kan anstille Sammenligningen. En Mislighed er det naturligvis, at vi ofte ikke ved, naar den enkelte Bygning opføres eller forsvinder; men det gælder dog væsentlig Bygninger, der spille en underordnet Rolle[1]. Indførelsen af Navnene paa Kortene synes gjort med stor Omhu, Udbyttet af de nyeste Udgravninger og Undersøgelser er saavidt mulig medtaget. Smaafejl kan naturligvis ikke undgaas; Forfatteren har selv gjort opmærksom paa enkelte.

Mod Inddelingen i Tidsafsnit, som den fremtræder paa Kortene, kunde der være mere at indvende. De fire første Kort ([1] *Roma quadrata*, [2] *Septimontium*, [3] *Roma IV regionum*, [4] *Roma Servii regis*) omfatte Kongeperioden, hvorom vi ved saa lidt; de kan kun have Interesse for Videnskabsmanden ex professo; til almindelig Undervisningsbrug vilde et, højst to, Kort være tilstrækkelige. Derimod sammenfattes hele den egentlige Udviklingsperiode fra 510—80 f. Chr. paa ét Kort ([5] *Roma liberae rei publicae tempore I*). Det havde dog vist været heldigt, om vi havde faaet mindst to Kort i Stedet for det ene. Forfatteren har selv været i Tvivl, om han ikke skulde afslutte Kortet ved den anden puniske Krigs Ende[2]. De følgende Kort

[1] *Mons testaceus*, den ejendommelige Høj af Potteskaar Syd for Aventinerbjærget, findes første Gang svagt antydet paa det 9de Kort (14—69 efter Chr.). Da imidlertid de ældste Indskrifter paa Hankene kun gaa tilbage til Aar 140 efter Chr. (O. Richter, Topographie S. 130), har man neppe noget Bevis for, at Ophobningen netop er begyndt hundrede Aar tidligere Jeg skulde snarest tro, at den første Begyndelse gaar meget længere tilbage. Allerede 199 f. Chr. anlagdes den Losseplads (*emporium*), hvor oversøiske Varer, der kom til Rom, udskibedes. I *amphorae* bragtes baade Vin, Olie og Kornvarer. Der vilde snart blive Brug for en Plads, hvor Potteskaar og andet Affald kunde henkastes; hvor lang Tid der behøvedes, for at Opsamlingen dannede en Høj, er det umuligt at sige; men for at Højen skulde naa en Højde af 100 Fod, behøvedes vist Aarhundreder.

[2] Paa Kortet 5 fremtræder første Gang Roms *navalia*; ved Siden af de bekendte *navalia* paa Marsmarken, der holde sig paa de følgende Kort, findes ogsaa *navalia vetera* inden Servius' Murring; de staa kun paa dette Kortblad. Det vilde være interessant at faa at vide, hvorpaa

give betydelig mindre Tidsafsnit ([6] *Roma urbs liberae reipublicae tempore II*, 80—50 a. Chr., [7] *Roma Caesaris tempore*, 50—44 a. Chr., [8] *Roma Caesaris Augusti aetate*, 44 a. Chr. —14 p. Chr., [9] *Roma urbs gentis Juliae—Claudiae aetate* 14—69 p. Chr., [10] *Roma gentis Flaviae tempore* 69—96 p. Chr., [11] *Roma inde a Nerva usque ad Commodum* 96—192 p. Chr., [12] *Roma saeculis III et IV*).

De 14 Tavler give i jævn chronologisk Fremskriden 278 Afbildninger af meget forskellig Art til Oplysning af Roms Topografi og Historie, navnlig Kunsthistorien: Grundplaner[1], antike Bygninger i nuværende Tilstand eller restaurerede, Portrætter, Mønter og andre Kunstgenstande, — Billeder, der findes i mange andre Værker, og Billeder, man første Gang finder her let tilgængelige[2].

Den forklarende Tekst kunde være skreven i et noget jævnere Sprog; den giver mindre topografisk Forklaring end ønskeligt var, men til Gengæld et rigt kunsthistorisk Stof.

I det hele er Schneiders Atlas et Værk, der kan anbefales ethvert Skolebibliothek og Privatmænd, der sysle med Roms Topografi og Kunsthistorie.

Joh. Forchhammer.

Theodor Gomperz, Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie. Erster Band. Leipzig 1893—95. 478 S.

Der foreligger her første Bind af en ny Fremstilling af den græske Filosofis Historie, som vil blive modtaget med Glæde af dem, der interessere sig for det græske Aandsliv eller for Filosofiens Historie eller for begge Dele. Forfatteren er bekendt som en grundig Filolog, hvis Forsken især har været rettet mod antike videnskabelige Værkers Text og Tydning; han har saaledes udgivet nogle af de interessante Bidrag til den græske Filosofis Historie, som findes i de herkulanensiske Papyrusruller.

---

denne Angivelse støtter sig. Skulde der have eksisteret saadanne ældre *navalia*, hvorom Litteraturen tier, er det vel rimeligt, at deres Anlæggelse gaar tilbage til Kongeperioden.

[1] Tavle V giver det romerske Hus i sin Udvikling.

[2] Tavle III 8—9 fremstiller *Magna maters* Tempel paa Palatin (efter Röm. Mitth. 1895), «fra hvis brede Trappe Folket ved Megalesierne lyttede til Plautus' og Terents' Skæmt» (S. VII 2).

Han var en personlig Ven af Stuart Mill, der selv var en stor Beundrer af antik Literatur og antik Tænkning, og han har efter Mill's Død givet en fortrinlig personlig Karakteristik af den berømte engelske Filosof, hvis Værker han har oversat paa Tysk. Den Interesse, han saaledes har vist for moderne Filosofi, maatte lade formode, at hans Interesse for den antike Filosofis Værker ikke blot var den Lærdes og Filologens; men at han maatte have Lyst og Evne til at drøfte selve de Problemer, de gamle Tænkere syslede med, saa at hans Fremstilling kunde have mere end historisk Interesse. Og disse Forventninger blive fuldstændigt bekræftede ved den foreliggende Bog. Desuden viser Forfatteren sig som en livlig og aandfuld Fremstiller, der med stor Kunst formaar at karakterisere de enkelte Personligheder og Retninger og at paavise Sammenhængen og det indbyrdes Forhold mellem deres Bestræbelser.

Filosofiens Historie behandles her i Sammenhæng med de andre Videnskabers og den almindelige Kulturs Historie. I Forordet hedder det: «Dette Værk, i hvilket Forfatteren samler Resultatet af sit Livsarbejde, skal være tilgængeligt for vide Kredse af Dannede. Det Standpunkt, han indtager, er ikke nogen som helst ensidig og exklusiv Skoles Standpunkt. Han bestræber sig for at være retfærdig over for de forskellige antike Tankeretninger, af hvilke enhver har bidraget sin Del til den moderne Aandsdannelses store Bygning; han søger at betragte dem alle uhildet og at bedømme dem med Billighed. Fremstillingen skal gives paa en ikke alt for tarvelig kulturhistorisk Baggrund og kun for saavidt have et subjektivt Præg, som det Væsentlige skal fremhæves saa skarpt som muligt, og det Blivende og Betydningsfulde saa gennemgribende som muligt skal skilles fra det Ligegyldige og Forgængelige. Af Religionens, Literaturens og Enkeltvidenskabernes Historie skal Værket optage saadanne Afsnit, som ere uundværlige til Forstaaelse af den filosofiske Bevægelse, dens Aarsager og dens Virkninger.» — Hvad Forfatteren saaledes har tilstræbt, maa han siges i det Væsentlige at have naat. Man lærer af hans Fremstilling baade det Barnlige og historisk Begrænsede ved de gamle Tænkeres Opfattelse og Problembehandling at kende, og den alvorlige og energiske Maade, paa hvilken de have arbejdet med det Materiale, der stod til deres Raadighed. Idet man ved Forfatterens Haand foretager en Vandring i den græske Tankeverden, føler man sig paa én Gang i en fremmed Verden og i sin egen hjemlige Verden. Paa en mesterlig Maade vises baade den blivende Interesse ved saa mange af de Problemer, de gamle Tænkere syslede med, og det Forgængelige i saa mange af deres Resultater. Og selv naar de have syslet med Problemer, der kun skyldtes urigtige Iagttagelser eller Forudsætninger, kunne vi lære af den Konsekvents, hvormed de gaa frem. Der gives ogsaa i vore Dage illusoriske

Problemer, saa vel som illusoriske Problemløsninger, og det er ikke altid, at de behandles saa dygtigt som de Gamle behandlede dem.

Sammenligner man Gomperz' Bog med Eduard Zellers monumentale Værk «Die Philosophie der Griechen» (som første Gang udkom 1844—52, og som nu, fra 1892 af, udkommer i femte Udgave), viser det sig, at Gomperz har mere Interesse for de enkelte Problemer og de enkelte Personligheder og fastholder den filosofiske Tænknings stadige Vexelvirkning med andre Omraader, medens Zeller har en mere udpræget systematisk Tendents, forener Tankerne i bestemte Rækker og søger at finde den begrebsmæssige Overgang fra det ene færdige Tankesystem til det andet. Modsætningen er som man kunde vente den mellem en Discipel af Hegel og en Discipel af Stuart Mill. Paa en meget smuk Maade har Gomperz baade udtalt den fælles Interesse, der forbinder ham med Zeller, og antydet den Modsætning, der bestaar mellem deres Opfattelse, i de Ord, hvormed han indleder sit Bidrag («Die herkulanische Biographie des Polemon») til det Festskrift, som af Videnskabsmænd fra forskellige Fag overraktes Zeller ved hans 50aarige Doktorjubilæum (1888): «Med Hensyn til Bedømmelsen og Vurderingen af antike Tænkeres Lærdomme hersker der ganske vist endnu mangfoldig Strid og vil fremdeles stedse herske Strid, med mindre Verdensanskuelsernes i Aartusinder frem- og tilbagebølgende Kamp en Gang skulde blive endeligt bilagt. Men paa ét Punkt vide alle vi, hvem de Studier ikke ere fremmede, som De har helliget en saa stor Del af Deres paa Arbejde og Ære saa rige Liv, os ganske enige: i Ærefrygten for den vidunderlige Række af aands- og villieskraftige Mænd, i den inderlige Hjertensglæde, med hvilken vi gennemvandre hint enestaaende Galleri af stolte Karakterhoveder, som kaldes græske Vismænd. Hvor kunde man ogsaa være mere glad over at være Menneske end her?» — Hvis Nogen vilde mene, at en spekulativ Filosof maatte have større Interesse for den græske Filosofis Historie og bedre Betingelser for at forstaa den end en empirisk Filosof, vilde det være en stor Fejltagelse. For Mænd som James Mill og Stuart Mill har Studiet af Platon spillet en ikke ringere Rolle end for Hegel, og i Stuart Mill's Ven og Meningsfælle George Grote har den græske Historie og den græske Filosofi havt en af sine mest nidkære, lærde og selvstændige Dyrkere i vort Aarhundrede. Stuart Mill har med Rette hævdet, at Navn af Platoniker nok saa meget tilkommer den, der anvender Platons Undersøgelsesmaade, den gennemtrængende Analyse og alsidige Dialektik, som den, der blot antager visse af hans spekulative Sætninger. Og naar det gælder historisk Opfattelse og Vurdering, vil aabenbart den, der især har Interesse for Problemer og for Undersøgelsesmetoder, have lettere ved at vise sig uhildet og retfærdig over for de forskellige Retninger end den, der gaar til det histo-

riske Arbejde med den Forudsætning, at en enkelt Tankeretning har afsat et for alle Tider gyldigt Resultat.

Det første Bind, det eneste, der hidtil foreligger af det meget langsomt udkommende Værk, behandler den førsokratiske Filosofi. Efter en særdeles interessant kultur- og religionshistorisk Indledning fremstilles de tre Hovedgrupper, mellem hvilke Forfatteren skelner inden for denne Periode: 1) de gammeljoniske Naturfilosofer (Herakleitos indbefattet) og Pythagoræerne; 2) Overgangen fra Metafysik til positiv Videnskab gennem Xenofanes og Parmenides til Anaxagoras og Empedokles; 3) Oplysningens Tidsalder: Hippokratikerne, Atomisterne og Sofisterne. — Der kunde maaske nok indvendes Noget mod denne Inddeling. Især forekommer det mig, at Hippokratikerne og Atomisterne med større Ret kunde danne Slutningen af Afsnittet om «Overgangen fra Metafysik til positiv Videnskab». De betegne det Punkt, hvor den energiske Eftertanke over typiske Naturfænomener havde ført lige til det Punkt, hvor en experimental og exakt Videnskab kunde tage fat. «I Atomistiken var der,» siger Gomperz (p. 298), «vundet en Afslutning paa flere Aarhundreders Bestræbelser for at løse Stofproblemet. Man skulde have trot, at en Hypotese, som det var beskikket at faa en mere end totusindaarig Existents, ogsaa maatte tilfredsstille de Samtidige og danne Udgangspunktet for øjeblikkelige videre Fremskridt. Men mange Hindringer traadte i Vejen derfor. Hverken Experimenterekunsten eller de matematiske Discipliner vare tilstrækkeligt vidt fremskredne til at kunne hjælpe den frugtbare Spire, der var skjult i Atomistiken, til rask Udfoldelse.» — Gennem den epikuræiske Skole forplantedes som bekendt den atomistiske Teori i den senere Oldtid og paavirkede senere igen (især gennem Lucretius' Læredigt) en Række Renaissancetænkere (især Giordano Bruno og Sebastian Basso), indtil Pierre Gassendi indførte den i den moderne Filosofi og Naturvidenskab. Fra Gassendi lærte Newton den at kende, og han lagde den til Grund ved sine Undersøgelser. I den moderne Kemi indførtes den i vort Aarhundredes Begyndelse af Dalton, og det er nyligt ved hans efterladte Papirer blevet oplyst, at han fik Ideen til sin Atomteori ved Studiet af Newton. Der er saaledes en mærkelig historisk Kontinuitet i denne betydningsfulde Hypoteses Udvikling. Den tilfredsstiller en Tankefornødenhed, der stadigt paa ny — først paa et tarveligt Erfaringsgrundlag, efter Haanden paa et rigt og nøjagtigt gennemarbejdet Grundlag — har gjort sig gældende hos den forskende Bevidsthed. Det er som bekendt ikke blot for den realistiske Tænknings Vedkommende, at en saadan Kontinuitet er til Stede; Platon sætter en idealistisk Tankegang i Bevægelse, der ligeledes drager sig gennem den forskende Bevidstheds Historie. Men denne sidste Tankegangs historiske Udspring vil først Fortsættelsen af Gomperz' Værk skildre. — En lignende Sammenhæng som Atomistikens Historie

frembyder Hippokratismens Historie, som i den nyere Tid faar en ny Epoke, hver Gang den empiriske Medicin søger at hævde sin Selvstændighed over for almindelige teoretiske Synsmaader.

Endnu en Indvending maa gøres mod Gomperz' Inddeling. Den sætter sikkert for skarp en Grænse mellem de gammeljoniske og pythagoræiske Filosofer paa den ene Side, Eleaterne, Anaxagoras og Empedokles paa den anden Side. «Overgangen fra Metafysik til positiv Videnskab» begynder allerede hos de gammeljoniske Filosofer. Den vigtigste Tanke hos disse, nemlig den, at Stoffet hverken opstaar eller forgaar, men stedse kun omsættes i andre Former, denne Sætning, om hvilken — som allerede Aristoteles bemærker — alle de gamle Filosofer vare enige, hvor uenige de end vare i deres specielle Hypoteser, — den er, ikke mindre end Atomteorien, et interessant Berøringspunkt mellem den græske Tænkning og den moderne Naturvidenskab. Gomperz kalder den «det første Stofpostulat». Fra Antagelsen af Stoffets kvantitative Bestaaen maatte, som Gomperz viser (p. 140 kfr p. 204), Overgangen være naturlig til «det andet Stofpostulat», Antagelsen af Stoffets kvalitative Uforanderlighed. Ti naar man fastholdt, at der trods alle sanselige Forandringer hverken bliver mere eller mindre Stof end før, maatte man drage den Konsekvents, at der ingen Overgang fra en Kvalitet til en anden sker i Virkeligheden, skønt det tager sig saaledes ud for Sanserne. Hvad der bliver til eller hører op, kan da kun være bestemte Forbindelser af Elementer, der hvert for sig ere af uforanderlig Beskaffenhed. Under forskellige Former kommer denne Tanke frem hos Parmenides, Anaxagoras og Empedokles, indtil Leukippos og Demokritos fuldende den ved at hævde, at de tilsyneladende Kvalitetsændringer blot ere Forbindelser og Adskillelser af kvalitetsløse Smaadele. — Der er ogsaa paa dette Punkt en saa nøje Sammenhæng i Udviklingen, at der ingen Anledning er til en skarpt gennemført Inddeling. Tilbage staar da kun den Udvej at danne to Grupper, af hvilke den første udgøres af alle «Naturfilosoferne», den anden af «Oplysningens» Mænd, de saa kaldte Sofister.

Inden for det første Afsnit omtaler Gomperz foruden den gammeljoniske og den pythagoræiske Filosofi ogsaa den mystiske og dualistiske Strømning i Mysterierne og i de orfiske Lærdomme, en mærkelig Modsætning til den gammelgræske Livsanskuelse, som vi kende den fra Homer, saa vel som til den joniske Verdensopfattelse, der havde en afgjort monistisk Karakter. Forfatteren søger at paavise, hvorledes Overgangen fra den homeriske Leven i det Nærværende og den joniske Tanke om Enheden i Alt til Hinsidighedslæren og den dualistiske Sjælelære til Dels kunde forklares ved de nye Tidsforhold og ved de nye sociale Lag, der kom op. Dog antager han, at der fra ældre Tid af har været andre religiøse Tendentser til Stede end de, der fremtræder i de

homeriske Digte. Men han er tillige overbevist om, at orientalsk, særligt babylonisk Indflydelse har gjort sig gældende ved hin Strømnings Fremtrængen. «Denne Opfattelse,» siger han (p. 77 f.), «vil sikkert møde heftig Modsigelse, maaske endog bitter Haan hos saare mange Oldtidsforskere, der betragte det som en Nedværdigelse af Hellenerne, naar man lader dem gaa i Skole hos de ældre Kulturnationer og laane Spirerne til deres Viden og Tro fra dem. Men den Sneverhed og det Egensind, der vil sætte Grækernes Folk paa en Isolerskammel og unddrage dem andre, ældre Kulturfolks Indvirkning, kan umuligt hævde sig over for den voxende Vægt af Kendsgerninger, som i stedse større Antal og med stedse større Klarhed komme for Dagen.» Kun ved at antage en orientalsk Paavirkning og en Samvirken af den med de historiske Forhold i selve Grækenland og med gamle græske Traditioner forstaar man den Kendsgerning, at der i det 6. Aarhundrede f. C. stod en «teologisk» og en «fysiologisk» Verdensanskuelse over for hinanden, en Modsætning, der for Grækenlands Vedkommende førte til lignende, dog ikke saa talrige og saa heftige aandelige Konflikter, som de tilsvarende Modsætninger mellem supranaturalistiske og naturalistiske Verdensanskuelser have affødt i Middelalderen og i den nyere Tid. — Denne Sammenligning bringer — i Parentes bemærket — til at tænke paa, hvor løs og ubegrundet den Tale er, som er kommen frem om hvad man har kaldet «Naturvidenskabens Gæld til Kristendommen». Der var sikkert i den græske Religion ingen Hindring for en experimental Videnskabs Udvikling. Gomperz bemærker (p. 331): «Den græske Religion var omdannelig nok til at kunne lempes efter vældige Forandringer i Verdensopfattelsen.» I denne Omstændighed finder Gomperz Forklaringen af, at den græske Tænkning trods sine radikale Resultater ikke førte til saadan praktisk Omvæltning som det 18. Aarhundredes franske Filosofi. Denne Opfattelse er aabenbart historisk langt rigtigere end den overfladiske Antagelse, efter hvilken Polyteismen skulde umuliggøre Naturvidenskab. Hin Tale om «Naturvidenskabens Gæld til Kristendommen» overser desuden, at «Kristendommen» (ɔ: hvad man til de forskellige Tider har kaldt Kristendom) ganske vist har vist sig i høj Grad bøjelig — men først naar der var faldet tilstrækkeligt mange Ofre, og naar Sagen var saa vidt fremskreden, at kun Idiotisme kunde stride imod.

Ved Opfattelsen af Sofisterne slutter Gomperz sig til Grotes Teori (som iøvrigt var forberedt af Hegel og K. Fr. Hermann), i hvilken han ser en historisk Opdagelse af stor Betydning. De store Sofister vare efter hans Opfattelse halvt Professorer, halvt Journalister. Deres Opgave var Fremstilling og Popularisering af Tidens Kundskab for at imødekomme en Trang til Belæring, der var vakt under Kulturens og de sociale Forholds Udvikling i de græske Stater. Det gængse Billede af dem anser han for

meget overdrevet. Platon, hvis Skildring danner Grundlaget for dette Billede[1], taler dog med stor Agtelse, skønt ogsaa med Ironi, om de ældre Sofister, og de værste af de Ting, der i Regelen gaa paa »Sofisternes» fælles Kappe, tillægges i hans Dialoger yngre Brushaner. Til historisk Vurdering af Platons Skildring maa man vel fastholde, at han selv slet ikke har kendt de ældre Sofister personligt. Og da han nu faktisk tillægger Sokrates Lærdomme, denne ikke har og ikke kan have hyldet, ligger det nær at antage, at han har behandlet Gorgias og Protagoras med lignende Frihed. I de Dialoger, i hvilke han især bekæmper «sofistiske» Lærdomme af teoretisk Art, nemlig «Theaitetos» og «Sofisten»[2], er det efter Gomperz' Mening Aristippos og Antisthenes, han har for Øje. I den senere Del af hans Forfattervirksomhed var det de af sokratiske Skoler fremgaaede Eristikere, han bekæmpede. Det var Mænd, der øvede Dialektikens Kunst med Fægterens Færdighed; men netop deri danne de en Modsætning til de ældre «Sofister». Platon ironiserer jo først og fremmest over Gorgias og Protagoras af den Grund, at de kun kunde udvikle deres Ideer i sammenhængende Tale, ikke diskutere dem paa dialektisk Vis.

Sofisterne have, siger Gomperz (p. 340), havt en sørgelig Skæbne — og det af tre Grunde. — For det Første paa Grund af Flertydigheden af Ordet Sofist. Det betød jo eller kom til at betyde dels omtrent det Samme som Filosof, dels en Lærer i almindelig Dannelse, særligt i Retorik, dels endeligt — og det blev den mest populære Betydning — en Mand, der for Vindings Skyld opstiller falske Slutninger og bruger retoriske Kneb. Ofte bleve de, der vare Sofister i Ordets to første Betydninger, uden

---

[1] Mærkeligt nok følger *Efraim Liljeqvist* i sin aandfulde Bog *Antik och Modern Sofistik* (Göteborg Högskolas årsskrift 1896) endnu den gængse Opfattelse og omtaler kun ganske kort Grotes, i den skandinaviske Filologi af Richard Christensen (i hans Doktordisputats: Sofisterne. Kbhvn. 1871) hævdede Opfattelse. I en speciel Studie over Sofistiken burde dog det her liggende historiske Problem indgaaende være drøftet.

[2] *Erland Lagerlöf* (*Om dialogen Sofisten.* Lund 1892. p. 94) bemærker, at der intet Steds i de platoniske Dialoger findes saa skarp en Polemik mod Sofisterne som i denne Dialog, hvor de fremstilles som bevidste Bedragere. Kun i denne Dialog kriticeres deres teoretiske Lærdomme. Lagerlöf slutter sig til Richard Christensens Karakteristik af den forskellige Beskaffenhed, Platons Polemik mod Sofisterne havde til forskellige Tider (Christensen: Sofisterne. p. 261). Om Lagerlöf i det Hele slutter sig til den Groteske Teori, kan ikke ses af hans Udtalelser. Men da han af sproglige og indre Grunde anser «Sofisten» for at høre til Platons seneste Skrifter, maa han vel ogsaa antage, at den er rettet mod «Sofister» fra det 4. Aarhundrede; i hvert Tilfælde var Protagoras da for længe siden død og borte. Ser man sig nu om efter Repræsentanter i det 4. Aarhundrede for de Meninger, Platon bekæmper i denne Dialog, ligger det maaske nærmest med Gomperz at tænke paa Antisthenes og hans Skole.

videre gjorte til Sofister i tredie Betydning. — For det Andet paa Grund af deres Modstander, der var «et Geni og en vældig Skribent, maaske den vældigste Skribent, nogen Tid har frembragt.» «Utvivlsomt har Platon, da han lod sit Vids og sin Ironis Raketter stige til Vejrs, ikke kunnet ane, at hans rige Fantasis og overstrømmende Ungdomsmods luftige Skabninger en Gang skulde blive paaberaabte som historiske Vidner.» — Og for det Tredie, fordi Sofisterne ingen egentlig Skole stiftede, og fordi deres Skrifter gik til Grunde, saa at Kilderne til Kundskab om dem og deres Lærdomme findes i Modstanderes Efterretninger og i nogle faa og korte Fragmenter, som det kan være vanskeligt at fortolke. —

Dersom jeg her skulde give en udtømmende Karakteristik af den foreliggende Bog, maatte jeg ogsaa gaa ind paa de interessante Kapitler, i hvilke Lægekunstens Udvikling og de første Forsøg paa historisk Kritik og paa Historieskrivning omtales. Men hverken Pladsen eller min egen Kompetence tillader dette. Jeg har kun villet henlede Opmærksomheden paa et Værk, i hvilket Lærdom, Kritik og filosofisk Dygtighed ere forenede paa en sjelden Maade ved Behandlingen af et betydningsfuldt Emne.

Gomperz staar nu over for den endnu større Opgave at fremstille den græske Filosofis klassiske Periode, den, der betegnes ved Navnene Sokrates, Platon og Aristoteles. Værkets andet Bind skal omhandle dem. Med stor Spænding og Interesse maa hans Behandling af dette Afsnit imødeses; for Filosofer af Faget vil det blive den mest lærerige Del af Værket. Historien viser, at Vurderingen af de to Afsnit af den græske Filosofis Historie, det førsokratiske og det klassiske, har været underkastet megen Varieren. Platon og Aristoteles fortrængte i Oldtidens Slutning ganske de ældre Skoler; Middelalderen gik ganske i Aristoteles' Ledebaand; Renaissancen var tilbøjelig til at sætte de førsokratiske Naturfilosofer højest, en Tendents, der især fremtræder hos Giordano Bruno og Francis Bacon; Romantiken vendte igen Forholdet om, og med den moderne Realisme og Uvillien mod «Begrebsfilosofien» kom igen en større Sympati for Førsokratikerne, saaledes hos Albert Lange i hans «Geschichte des Materialismus». Det vil nu være interessant at se, hvorledes Forfatteren vil stille sig. Hvad han lejlighedsvis udtaler om Sokrates og Platon, tyder paa, at vi ville faa en lærerig Fremstilling fra en uhildet Forskers Haand.

Harald Høffding.

W. Dörpfeld und *E. Reisch:* Das griechische Theater, Beiträge zur Geschichte des Dionysos-Theaters in Athen und anderer griechischer Theater. Mit XII Tafeln und 99 Abbildungen im Text. Athen 1896. XIV + 396 S.

Dette betydelige Værk holder mere end Undertitlen lover. Det indeholder ikke blot Bidrag til enkelte Theatres Historie, men en Fremstilling af den græske Theaterbygnings Historie i sin Helhed, dens Oprindelse, Udvikling og Overgang til det romerske Theater, saa fyldig, som den kan gives efter de foreliggende Aktstykker. Udgangspunktet er det store Dionysos-Theater i Athen, hvis Udgravning blev begyndt 1862 af Strack; men det var dog først efter at Theatret i Epidauros 1884 havde vist, hvorledes en græsk Scene virkelig saa ud, at Dörpfeld foretog den fuldstændige Undersøgelse af Theatret i Athen, som satte ham i Stand til at skrive hele dets Historie. Hvad der havde vist sig i Epidauros, traadte endnu klarere frem i det lille Theater i Amphiaraet ved Oropos, og stadfæstedes ved en Mængde senere Udgravninger af Theatre rundt om i de helleniske Lande[1], hvorfor D. ogsaa giver Beskrivelser af de vigtigste af disse.

D. begynder med nogle Bemærkninger om de forskjellige Dionysosfester i Attika. Vi skulle hverken indlade os derpaa eller paa det dermed forbundne Spørgsmaal om Lenæets Beliggenhed; vist er det, at den store Dionysosfest, der ikke hører til de ældste, har været feiret til Ære for Dionysos Eleuthereus, hvis Tempel laa SO for Akropolis. D. paaviser der et ældre Tempel, ikke senere end det 6te Aarh., og et yngre betydelig større. Omtrent 11 Metre NO for det gamle Tempel laa den cirkelrunde Danseplads eller Orchestra, hvor de festlige Chordanse opførtes. Man ser endnu to Stykker af det kyklopiske Murværk, som indhegnede denne og støttede den mod SO og SV, hvor Terrainet sænker sig. D. antager, at det hører til Pisistratos' Tid; yngre er det sikkert ikke. Efter Marmor Parium var det i Aaret 534, at Thespis først traadte frem og tiltalte Choret kostumeret som den Heros, om hvem det sang, og derved gjorde det første Skridt til Tragediens Fremkomst. Han har naturligvis ikke staaet paa den Vogn, hvorpaa han kjørte omkring i Landet med sine Apparater; han har havt et Telt, hvor han klædte sig paa, og hvorfra han traadte frem til Choret paa Orchestra. Da Tilskuerne grupperede sig paa Skrænterne NO, N og V for denne, fik Teltet sin Plads paa Sydsiden. Fra det Øieblik, da det blev vedtaget, at Festen skulde gjentages hvert Aar, var det naturligt, at ogsaa dette blev staaende, formodentlig som et Træskur,

[1] Iblandt de S. 6 nævnte Theatre savnes Mantinea, se Bulletin de Correspondance Hellénique XIV (1890) pl. XVII.

σκηνή[1]. Man antager i Almindelighed, og saaledes ogsaa dette Skrifts Forfattere, at det først var henimod Midten af det 5te Aarh., at der existerede en fast σκηνή. Jeg ser ingen Grund til, at den ikke skulde være ældre; der har vistnok tidligere været Brug for den end for faste Siddepladser; i Amphiaraet mangle disse, medens der er en pragtfuldt opført Skenebygning.

I Begyndelsen sad Tilskuerne paa Klippeskrænten eller paa særlig opførte Stilladser, ἴκρια, og det var endnu i Slutningen af det 5te Aarh. ikke anderledes, som vi se af Aristophanes' Thesmophoriazusæ v. 395. Naar der altsaa staar hos Suidas, at Stilladserne styrtede sammen i Aaret 500, og at man derefter byggede Theatret, maa dette «derefter» forstaaes cum grano salis; thi det var næppe før i det 4de Aarh., at man tog fat paa den storartede Theaterbygning, som først blev fuldendt under Lykurgs Finantsforvaltning (338—27). Af denne existerer endnu de nederste Bænkerader, af hvilke den forreste er forsynet med Lænestole til Hædersgjæsterne, samt adskillige Fundamentmure. der efter Materialet og Stenhuggermærkerne maa henhøre til det 4de Aarh. Theatret ligger paa samme Plads som før, men Orchestra er flyttet 14 M. imod N, og tillige gjort lidt mindre. Det er muligt, at Skrænterne dér afgave en hensigtsmæssigere Plads til Anbringelsen af Sæderne; men Hovedgrunden var vel, at der skulde skaffes Plads til Skenebygningen og den lange Søilegang, der skulde opføres bagved den, ud imod Dionysostemplerne og den foran disse liggende Plads. Skenebygningen er en lang, men lidet dyb Sal. Façaden bestaar af et Midtparti, den egentlige σκηνή, og to fremspringende Fløibygninger (παρασκήνια). Den første har samme Længde som Orchestras Diameter, c. 20 M., og ligger 5 M. fra dens Periferi. Fløienes Fremspring er netop lige saa stort, saa at den Linie, der drages imellem deres Forsider, bliver Tangent til Cirkelen. Omkring Paraskenierne og som Følge deraf foran hele Façaden stod en Række doriske Søiler, 16 i Midten og 6 foran hver af Fløiene. Med sit Tilbehør af Architrav, Triglyfer og Gesims beregnes Søilestillingens Høide til 4,09 M. Hvor langt den har staaet fra Muren, vide vi ikke. D. sætter Søilerne paa samme Fundament som Muren umiddelbart foran denne. Man havde i saa Fald snarere anvendt Halvsøiler; jeg kan ikke tro Andet end, at der har været en virkelig Gang bag ved Søilerne ligesom i Templernes Peristyler. Søilernes Fundament maa være borttaget tilligemed disse ved den senere foretagne Forandring. Denne Søilestilling

---

[1] Se Reisch S. 283 ff. Som bekjendt bruges Ordet σκηνή. scena, senere ikke blot om den Bygning, der danner Baggrund for Skuepladsen, men ogsaa om Baggrundsdekorationen og om selve Skuepladsen.

kaldtes *προσκήνιον* som den, der laa foran *σκηνή*[1]. Imellem og over Søilerne kunde der anbringes malede Tæpper eller Træskjærme, som afgav den til det opførte Stykke passende Dekoration. Bagved denne Søilegang har Bygningen hævet sig høiere; der har været et øvre Stokværk saaledes som vi se i Oropos.

Senere, vi vide ikke naar, men i ethvert Tilfælde før Keiser Neros Tid, blev denne Façade ombygget. Paraskenierne bleve rykkede 2 M. tilbage, men, som det synes, smykkede med de samme Søiler som før Proskeniet er maaske rykket et lille Stykke frem, thi det er i 2 Metres Afstand fra Muren, at vi finde det nye, af tidligere benyttede Materialier sammensatte Fundament, hvorpaa Søilerne bleve opstillede. Jeg ser ikke, at man har vundet Andet ved denne Forandring end at Tilgangene til Orchestra imellem Paraskenierne og Tilskuerpladsen (*πάροδοι*) blev bredere. Før vare de paa det smalleste Sted 2,60 M. brede, nu blive de 4,30. Det kan jo være, at dette var nødvendigt ved visse pragtfulde Optog; vist er det, at i alle andre Theatre, selv i det lille ved Oropos, vare de c. 4 M. brede. Fremspringende Paraskenier synes at være aldeles overflødige. Ikkun i Piræeus finde vi dem ligesom i Athen; i Epidauros ere de meget smaa; i Magnesia synes de svagt fremspringende Paraskenier at være forsvundne ved Ombygningen; i alle de andre Theatre, Oropos, Eretria, Sikyon, Mantinea, Megalopolis, Delos, Assos og Pergamon, mangle de aldeles. Men der er et andet Træk, som særlig maa omtales. I de fleste Theatre, hvor Proskeniets Rester ere tydelige, dannes dette af firkantede Piller med Halvsøiler foran, og indenfor Pillen en Rende eller Fals, hvori der kunde anbringes Blindinger af Træ — *πίνακες* kaldes de i Indskrifterne — hvorpaa Baggrundsdekorationen var malet. Saaledes i Epidauros, Oropos, Eretria, Delos, Assos. I Pergamon, hvor den snævre Plads paa den bratte Skrænt ikke tillod Opførelsen af en virkelig Skenebygning, opreiste man svære Bjælker eller Stolper, hvorpaa Dekorationen kunde anbringes under Forestillingen; efter denne kunde det Hele tages bort igjen. I Megalopolis, hvor de eiendommelige Forhold heller ikke tillod Opførelsen af en Skenebygning, anbragte man ved Siden af Proskeniet en Sal af samme Længde som dette, hvorfra en hel Baggrundsdekoration kunde skydes frem foran Søilerne; denne Sal kaldtes, som vi se af Indskrifterne paa Teglstenene, *σκανοθήκη*.

Det var ikke nogen stor Forandring, Theatret i Athen undergik ved den omtalte Ombygning af Façaden; i Hovedsagen

---

[1] Ligesom Scena bruges ogsaa Proscenium om Pladsen foran *σκηνή*, hvor Skuespillerne agerede. In proscenio betyder hos Plautus det Samme som hos os «paa Scenen», og theatrum og proscenium modsættes hinanden som Tilskuerplads og Skueplads, se Reisch S. 295.

er Bygningens Plan og Indretning nu, ligesom i de andre her omtalte Theatre, den samme som før. Dörpfeld har dog ment at burde gjøre en bestemt Adskillelse imellem det 4de Aarhundredes Theater og det senere, som han kalder det hellenistiske; medens man tidligere havde en bevægelig Skene eller Proskenion, fik man nu en fast. Men Proskeniets Søiler stod der jo ogsaa i det 4de Aarh., og ogsaa i den hellenistiske Tid har man dog havt forskjellig Baggrundsdekoration. Det forekommer mig derfor ikke, at der er sket nogen væsentlig Ændring. Jeg ser i dette hellenistiske Theater kun en lille Modifikation af det tidligere. En gjennemgaaende og principiel Forandring undergik Theatret i Athen først i den romerske Keisertid, efter den bevarede Architravindskrift under Keiser Nero. Choret spiller ikke mere den samme Rolle som i gamle Dage, og Orchestra behøver ikke at være saa stort. Den deles i to Dele, ikke ganske lige store, idet Delingslinien ikke gaar igjennem Centrum, men ligger imellem de yderste Siddepladser $8^1/_2$ M. foran Skenemuren. Det saaledes afskaarne Stykke bliver Skuepladsen, hvor Skuespillerne agere (*λογεῖον*, pulpitum, proscenium). Det hæves 1,31 M. over Orchestra, hvormed det kun er forbunden ved en lille Trappe i Midten. Forsiden af denne Forhøining, Hyposkeniet, smykkes med Relieffer og Statuer af knælende Satyrer, som vi desværre kun kjende i en mishandlet Skikkelse fra den 2 eller 3 Aarhundreder senere foretagne Restauration. Skenemuren er bleven betydelig forstærket; den skulde føres op til en større Høide; og Proskeniets Søilegang bliver kun en Søiledekoration foran den, formodentlig saaledes at de 3 store Døre indfattes af et Par Søiler paa Piedestaler, som det nu var almindeligt, og Mellemrummene imellem Dørene smykkes med Statuer. Søilerne ere større end de tidligere; med Tilføielse af Architrav og Frise naar man op til $6^1/_2$ M., og ovenover har Skenebygningen hævet sig, ligesaa pragtfuldt udsmykket, som vi kjende det fra Herculanum, fra flere Theatre i Lilleasien og fra Orange. — Den Tilskuerne nærmestliggende Del af Orchestra blev ikke benyttet til dramatiske Forestillinger, men til musikalske Præstationer, samt til gymnastiske og Gladiatorkampe; naar dette sidste var Tilfældet, blev Marmorgulvet bedækket med et Lag Sand; Orchestra kaldes derfor ogsaa *κονίστρα*. I Athen synes den endog at være benyttet til Naumachier.

Men hvorledes ere nu de antike Dramer, vi kjende, blevne satte i Scene paa disse fra vore saa vidt forskjellige Theatre?

Ved Æschylos og Sophokles bliver den græske Tragedie fuldendt med sit Chor og sine 3 Skuespillere. Den var i høi Grad beregnet paa Effekt, og det ydre Udstyr spillede en væsentlig Rolle. Det berettes, at Sophokles havde indført malet Theaterdekoration, og at Agatharchos havde arbeidet for Æschylos; hvor tidlig dette er sket, vide vi ikke, men Sophokles' første

Optræden sættes jo til 468. Man har bemærket, at der i Æschylos' 3 ældste Stykker ikke er Noget, der forudsætter en Baggrundsdekoration, men de kunne tænkes spillede paa Orchestra uden nogen σκηνή; men i Orestien (458) findes Baggrundsdekorationen tydelig angivet: i Agamemnon og Choephorerne Kongeborgen med sit Tag, hvorpaa Vægteren staar, i Eumeniderne Templerne i Delphi og Athen. Og man ser ikke blot hvad der foregaar udenfor, men ogsaa hvad der sker inde i Husene, dog ikke som hos os ved en Dekorationsforandring, men Døren aabnes, og paa Ruller skydes en Estrade frem. hvorpaa Personerne befinde sig, Ekkyklema[1]. Dette naive Fremstillingsmiddel blev benyttet af Euripides, og Aristophanes gjør som sædvanlig Løier med det; ja i endnu langt senere Tider, hos Polyb og hos Cicero, omtales det under Navnet exostra. Og man gik endnu videre Euripides lod Bellerophontes for Tilskuernes Øine flyve op til Himmelen paa Pegasus, og han lod Guderne synlig stige ned til Jorden for at stifte Fred og bringe Orden i hvad Menneskene havde forstyrret. Hvilket Maskineri man har anvendt dertil, vide vi ikke; men vi se Aristophanes tiltale Maskinmesteren og parodiere Flyvemaskinen i «Freden», og endnu den Dag i Dag tale vi jo om en deus ex machina. Forøvrigt er der i de gamle Dramer selv Intet, der tyder paa Andet end hvad vi efter Monumenterne maatte antage, eller som forudsætter en anden Skueplads end den foran Skenebygningen liggende Orchestra; det er senere Forfattere, der ikke kjendte anden Theaterindretning end den romerske, som have forledt Filologerne til at opstille den Paastand, at Choret sang paa Orchestra, medens Skuespillerne agerede paa en derfra forskjellig, ophøiet Skueplads. At dette er en Umulighed, fordi der er en stadig og umiddelbar Vexelvirkning imellem Choret og Skuespillerne, maa være klart for enhver fordomsfri Læser af de gamle Dramer. Efter at dette for omtrent 12 Aar siden var blevet udtalt af Höpken, er det yderligere blevet bevist, navnlig af Dörpfeld og Wilamowitz. Jeg selv har i det Foredrag, hvormed jeg aabnede det nordiske Filologmøde 1892, gjort opmærksom derpaa og anført nogle af de mest slaaende Bevissteder (se Beretningen S. 15 ff.). Men stadig vedblev Theorien om Skuespillernes ophøiede Stade, særlig støttet paa Vitruv, at have sine Tilhængere, og Gjendrivelsen af denne er en Hovedopgave for Dörpfelds og Reisch's Værk. Men denne Vitruv er, hvad jeg tror tilstrækkelig at have bevist i min ifjor udgivne Afhandling

[1] De gamle Grammatikere ere ikke enige i deres Forklaring af dette Ord. Nogle fremstille det som en Indretning, der dreiede sig om sin Axe, ligesom Kontrolapparaterne ved vore Billetkontorer, og Reisch foretrækker dette S. 235. Det forekommer mig at stemme mindre med Dramatikernes Texter; her er vel en Forvexling med περίακτοι.

om Vitruvs Levetid (Videnskabernes Selskabs Skrifter, 6te Række, 4de Bind) ikke, som han udgiver sig for, en Arkitekt fra Keiser Augusts Tid, men en langt senere Forfatter, hvis Bog væsentlig er et Udtog af Varro. Det kommer nu an paa, hvor samvittighedsfuldt dette Udtog er gjort, og om det ikke af og til er forvansket ved Tilsætninger og Misforstaaelser.

Det er i 5te Bogs 6te og 7de Kapitel, at Vitruv omhandler det romerske og det græske Theater. Hans Beskrivelse af det første er i det Hele upaaklagelig og stemmer ret godt med Monumenterne[1]; han skriver her om hvad han kjendte; det græske Theater derimod skildrer han paa anden Haand. I begge Beskrivelser følger han den samme Orden og gjør Skridt for Skridt opmærksom paa Afvigelserne. Saaledes hedder det Cap. 6, 3 om det romerske Theater: «ita latius factum fuerit pulpitum (d. e. Skuepladsen) quam Græcorum, quod omnes artifices in scena dant operam, in orchestra autem senatorum sunt sedibus loca designata»; i Cap. 7, 3 om det græske Theater: «ita ampliorem habent orchestram Græci et scenam recessiorem, minoreque latitudine pulpitum, quod λογεῖον Græci appellant ideo quod eo tragici et comici auctores in scena peragunt, reliqui autem artifices suas per orchestram præstant actiones, itaque ex eo scenici et thymelici græce separatim nominantur». Naar man af dette Sted, hvis Slutning forøvrigt sandsynligvis tilhører Vitruv og ikke Varro, har udledet, at Choret spillede paa Orchestra og Skuespillerne paa logeum, er dette uberettiget; thi thymelici er ikke at forstaa om Choret i Dramaet, men om Sangere og Musikere, der optraadte med lyriske Præstationer. Men i § 4 har Vitruv gjort sig skyldig i en grov Misforstaaelse[2]. Det hedder i Cap. 6 om det romerske Theater: «eius pulpiti altitudo sit ne plus pedum V, uti qui in orchestra sederint, spectare possint omnium agentium gestus»; i Cap. 7 om det græske: «eius logei altitudo non minus debet esse pedum decem, non plus duodecim». Vitruvs Kilde har ikke angivet Skuepladsens (logei) Høide, men Høiden af Proskeniet eller den foran Skenebygningen staaende Søilegang. Dermed stemmer det angivne Maal 10—12 Fod nogenlunde. Efter Dörpfelds Maalinger er Proskeniet i Epidauros 3,53 M., d. e. henimod 11 F. høit, i Sikyon formodentlig ligesaa, i Me-

---

[1] I Cap. 6, 7: «gradus spectaculorum, ubi subsellia componantur, ne minus alti sint palmo, ne plus pede et digitis sex», er palmo aabenbart en Skrivfeil i Stedet for palmipede.

[2] Feiltagelsen var naturligvis klar for Dörpfeld (S. 164). Grunden til Misforstaaelsen viser sig, naar man kjender Vitruvs Forhold til hans Kilde. I denne stod altitudo proscenii, og dette Ord var taget i sin oprindelige Betydning om Søilegangen foran σκηνή; men Vitruv har forstaaet det, som det var almindeligt hos Romerne, om Skuepladsen, pulpitum eller λογεῖον, og har omskrevet det med det græske Ord, som han lige i Forveien havde benyttet og forklaret.

galopolis vistnok lidt mere, i Eretria og paa Delos 3 M., d. e. 9 F. 1½ T., i Athen 4,09, altsaa over 12 F., i det lille Theater ved Oropos kun 2,51, d. e. ikke fuldt 8 F. Det er nu Taget af dette Proskenium, som man har antaget for det *λογεῖον*, hvor Skuespillerne agerede[1]. Som om det kunde være muligt ikke blot for dem, der sad i Orchestra, men selv for dem, der sad paa Hæderspladserne i forreste Række af Theatret, at faa et taaleligt Syn paa hvad der foregik paa en Skueplads af den Høide. Umuligheden er tydelig paavist af D. i de geometriske Tegninger S. 355 f. Dertil kommer endnu, at denne Skueplads kun fik en Bredde af 2—3 Metre. Paa en saa smal Plads og med en ikke ganske ringe Dybde foran sig skulde Skuespillerne med Maske og Kothurne have udført de mest lidenskabelige Roller. D. vil i det Høieste gaa ind paa, at den kunde kaldes *θεολογεῖον* (Pollux) og at Guderne, naar de viste sig i Slutningen af Tragedierne, kunde have taget Plads der (smlgn. Reliefvasen S. 335). Dette er ikke umuligt; men saa almindelige vare disse Gudeaabenbarelser dog ikke, at et i Theaterarchitekturen aldeles nødvendigt Led kunde benævnes derefter. Ikke fuldt saa urimelig synes en anden Antagelse, som bl. A. hyldes af Alb. Müller, at der i den bageste Del af Orchestra eller bag ved denne som Skueplads skulde være opreist en ikke altfor høi Estrade af Træ, som kunde borttages, naar den ikke behøvedes. Men ogsaa dette ophæver jo den nødvendige Forbindelse imellem Choret og Skuespillerne[2], og et Gulv, der ikke laa i samme Niveau som Proskeniets Søiler, men stødte til dem, saaledes at det afskar et Stykke af Skafterne, maa kaldes en architektonisk Umulighed. Her savnes ogsaa ethvert Tilhold i Litteraturen og Monumenterne. Naar Gardener har ment, at Terrainforholdene i Theatret i Megalopolis nødvendiggjorde Antagelsen af et saadant Pulpitum (Excavations at Megalopolis p. 87), har Dörpfelds Rekonstruktion vist, at dette ikke er Tilfældet, og Forholdet er maaske endda endnu simplere end D. fremstiller det. En over Orchestra hævet Skueplads er ikke at paavise før i det romerske Theater.

Endnu et Spørgsmaal staar tilbage, der er behandlet af D. og R. med samme Dygtighed som de andre: er dette romerske Theater en simpel og ligefrem Udvikling af det græske Theater paa Grund af de forandrede Forhold, eller have ogsaa andre

---

[1] Saaledes endnu Bethe i hans Prolegomena zur Geschichte des Theaters im Alterthum (1896), S. 259 ff.

[2] Selv med den af Christ og senere af Bethe (Prolegom. S. 211 ff.) foreslaaede Modifikation maa denne Anskuelse forkastes. Man maa ikke glemme, at de gamle Dramatikere stillede større Fordringer til Tilskuernes Fantasi end de nulevende; særlig Aristophanes' Løier bør ikke tages bogstavelig.

Faktorer været medvirkende? Naar det Sidste ikke findes usandsynligt, kommer det af, at der er bevaret en Del nederitaliske Vaser med Afbildninger af raa Farcer, Mimer eller, som man synes korrektere at kalde dem, Phlyaker. Det er Fjælebodsstykker, der ikke opførtes paa store regelmæssige Theatre, men paa Markedspladser (compita) i Italien, hvor Folkemængden stod paa jævn Grund og Skuespillerne derfor fandt det hensigtsmæssigt at optræde paa en lav Forhøining. Denne viser sig som opført af raat, uhøvlet Tømmerværk; men undertiden har man anvendt mere Omhu derpaa, og smykket Forsiden ud imod Publikum med en tarvelig Dekoration. En lille midt paa Forsiden anbragt Trappe muliggjør af og til en Kommunikation imellem Tilskuerpladsen og Fjæleboden. Her have vi saa omtrent det romerske Pulpitum, som Vitruv beskriver det og som vi se det for vore Øine i det store Theater i Pompeii og i mange andre Theatre i hele den romerske Verden.

J. L. Ussing.

Chr. Thomsen, Glossarium til niende Sang af Odysseen, særlig for IV. Klasse. Kbhvn. 1897, Gyldendal. 50 S.

Den foreliggende lille Bog har Anm. modtaget med Glæde. Det forekommer ham at være ønskeligt, at Disciplene fritages for at anskaffe græsk Ordbog indtil V. Kl.; men at skrive alt op paa den store Tavle i IV. Kl., kræver Tid, og skønt Anm. i en Aarrække har gjort det baade for Xenofons og Homers Vedkommende med 4 ugentlige Timer, erkender han dog, at denne Metode baade kræver megen Energi, og at der gaar nyttig Tid til Spilde. Han byder derfor et Hjælpemiddel som det foreliggende Velkommen i vor Skolelitteratur, men tilføjer straks, at det burde have været billigere, hvilket kunde være opnaaet ved mere sammentrængt Tryk (for Overskuelighedens Skyld ødsles der med Papir, uden at der opnaas noget væsentligt), ved større Kortfattethed og ved mindre hyppige Gentagelser; Begyndere kunne jo dog, selv med det omhyggeligste Glossarium, ikke undvære Lærerens Gennemgang.

Da Anm. har faaet Pennen i Haanden, beder han om Tilladelse til at bringe en Sag frem, som ikke er uden Forbindelse med Fremkomsten af den lille Bog, som nærmest har fremkaldt disse Linier.

Anm. savner i vort Skoleapparat billige Hjælpemidler for Disciplene til Forstaaelse af flere af de paa Skolens øverste Trin almindelig læste Forfattere, sluttende sig til de billige tyske Tekst-

udgaver. Vi have ganske vist gode danske Udgaver med Fortolkninger til en Del af disse Forfattere (dog meget lidt til Livius f. Eks.); men for saa vidt disse omfatte mere end et enkelt mindre Skrift, ere de saa dyre, at man ikke tør paalægge sine Disciple at købe dem, naar man da (som man bør være, og som Anm. erkender at være) er besjælet af en levende Ømhed over Forældres Pengepunge. Disse Udgaver burde for større Skrifters Vedkommende alle have været delte i Hæfter, indeholdende 1, højst 2 Bøger eller Sange (man læser dog nødig mere end 1 eller 2 Bøger af Ciceros Disputationes Tusculanæ f. Eks.). Men allerhelst skulde man, naar Udgiveren da ikke selv er en Kritiker, der er i Stand til at give Teksten i en væsentlig forbedret Skikkelse, have kortfattede Fortolkninger, der ikke indeholdt mere, end en Discipel paa det nævnte Trin i vore Skoler absolut behøvede til en saadan Forstaaelse af Skriftet, som man kan forlange i Skolen. Saadanne kortfattede Fortolkninger findes næsten ikke i vor Skolelitteratur, og Følgen deraf er, at man enten (navnlig i Latin) til Skade for Udviklingen af de unges Dømmekraft og med Spild af den kostbare Tid bliver nødt til at gennemgaa Forfattere, som aldrig burde gennemgaas, eller maa lade sig nøje med en halv Forstaaelse ved den daglige Overhøring. En delvis Gennemgang af vanskelige Steder vil vise sig at kræve næsten lige saa megen Tid som en sammenhængende Oversættelse og har for Anm. i det mindste noget formløst, uskønt, utilfredsstillende.

Anm. vilde ønske, at en Kreds af Lærere i de klassiske Sprog paa Skolens øverste Trin vilde forene sig om at tilvejebringe et saadant billigt Apparat. Samlingen maatte omfatte saadanne Skrifter, som ikke foreligge i billige danske Udgaver, og Prisen maatte sættes saa lavt, at man kunde paalægge sine Disciple at købe Hæfterne. Vanskeligheden vilde vel her blive at faa saadanne Smaahæfter trykte; men naar alle Lærere ere enige om, for saa vidt de ville læse vedkommende Skrifter, at lade deres Disciple bruge dem, maa en Forlægger dog vel kunne findes.

Som et Forbillede henvises til Overlærer J. P. Bangs Fortolkning af Iliadens 12 første Sange, der ganske vist burde have været delt i 2 eller 3 Hæfter, men ikke synes at blive brugt nær saa meget i vore Skoler, som den fortjener.

Randers lærde Skole d. 24. Jan. 1897.

H. Gemzøe.

W. M. Lindsay, An Introduction to Latin Textual Emendation, based on the text of Plautus. London 1896, Macmillan & Co. XII + 131 p.

Lindsay's arbete är närmast att betrakta såsom en paleografisk inledning till studiet af Plautus och såsom sådan särdeles nyttig och innehållsrik. De af Lindsay i hans broschyr «On the Palatine Text of Plautus» framställda åsikterna rörande de palatinska handskrifternas förhållande till sin arketypus och hans skarpsinniga, men i alla enskildheter svårligen bevisliga förmodande angående radantal m. m. i förutgående handskr., återfinna vi äfven här, i allmänhet framställda som fakta. Emellertid har Lindsay nu tillagt ett försiktigt «perhaps», då han p. 7 yttrar: «this part» (= de första åtta lustspelen) «of B was corrected from a much better MS., perhaps the archetype itself». Föröfrigt är det mycket möjligt att Lindsay har rätt i denna förmodan. Det paleografiska materialet är också hemtadt hufvudsakligen från Plautus[1]; och vid anförandet af exempel på korruptel har L. ofta till deras emendation framställt förslag af hvilka några äro icke oäfna, andra däremot synas mindre antagliga. Så i p. 62 fatter L. såsom glossem orden *ad prandium* i Capt. 479 «*Salvete*» *inquam*, «*quo imus una*», *inquam*, «*ad prandium?*» Men orden «*ad prandium*» kunna icke undvaras i parasitens fråga. Ty denna fråga betyder: «Hvem bjuder på frukost i dag?» Och att parasiten går rakt på saken, visar fortsättningen i v. 480 «*Quis ait hoc? aut quis profitetur?*» Alldenstund något för meterns skull måste tagas bort, är det alltså bättre att med Schoell i Capt. 479 utesluta det öfverflödiga *una*. Men utrymmet tillåter mig ej utförligt ingå på dessa Lindsay's emendationer. Jag vill därför blott nämna ett par sådana försök med transposition. Intet medel att förbättra Plauti text är så missbrukadt som transposition. Och Lindsay har själf i Class. Review X (1896) p. 333 i kritiken af Leos senaste upplaga med rätta framhållit det betänkliga i att mot handskrifternas consensus omkasta ordföljden utan särdeles starka skäl. Desto mera är det egnadt att väcka undran att L. här i sin Introduction p. 31 f. så vidsträckt och utan alla förbehåll rekommenderar transposition såsom medel för textförbättring. Själf tyckes han ock gå väl

[1] Åtskilligt är äfven hemtadt från Nonius, hvilkens MS Lindsay också själf studerat, och för sin uppfattning af förhållandet mellan dessa har han lemnat redogörelse nyligen i Philologus. Det ser ut som om L. ämnade upptaga det arbete för utgifvandet af Nonius från hvilket Nettleship och Onions äro bortryckte af en förtidig död. Äfven af Plautus-MSS synes Lindsay, åtminstone endels, äga autopsi. Jfr. Lindsay i Classical Review X 319 ff. och 330 ff. samt den nämnda skriften om recensio palatina.

långt i tillämpningen af denna lära. T. ex. blott för att skarpare markera allitterationen läser L. Capt. 554 *Ne verere multos iste homines morbus macerat* med en visserligen tillåtlig men ej eftersträfvansvärd hiatus i stället för handskrifternas *ne verere multos iste morbus homines macerat*. Om här föreligger afsiktlig allitteration, hvilket är ovisst, försvinner denna ej, såsom Lindsay tyckes antaga, i handskrifternas ordföljd. Ty om också Plautus med förkärlek — ej uteslutande, såsom L. menar — låter allittererande ord följa omedelbart på hvarandra, kan dock stundom äfven hos honom allitterationsserien genombrytas af ett inskjutet ord; t. ex. Stich. 119 *virginem an viduam habere;* 120 *ex malis multis quod minimumst;* 220 *praeda erit praesentium;* 319 *quid fers? quid festinas?;* 305 *contundam facta Talthubi contemnamque omnis nuntios.* — Capt. 691 *quando ego te exemplis pessumis excruciavero*, torde det vara minst lika probabelt att med Bothe läsa *cruciavero* som att med Lindsay omställa: *excruciaro pessumis*. I sammanhang med detta ställe må nämnas att hos Lindsay saknas behandling af det ej sällsynta slaget af felskrifning då praepositionen vid verbet antingen falskeligen tillsättes eller falskeligen utelemnas. Jfr. härom Gertz i editionen af Senecas Dialoger p. 429. — Capt. 476 är det ej, såsom L. menar, bristen på markerad allitteration, men hiatus som gör versen misstänkt enligt handskrifternas läsning *Quam in tribu aperto capite sontes condemnant reos.* En lyckad användning af transposition är däremot Lindsay's läsning Truc. 882 *interatim furtim* i stället för handskrifternas obegripliga *interim futatim.* Gärna skulle jag vilja ytterligare uppehålla mig längre vid de mer eller mindre lyckade textkritiska försök af hvilka denna Lindsays bok är späckad; men jag nödgas stanna vid anförande af ännu ett exempel, hvilket jag för omvexlings skull väljer ur kapitlet om falskt ordutbyte (substitution). Aul. 406 lyder enl. hdskr. *Optati uiues* (D: *uires* B, *ciues* I V^2) *populares, incolae, accolae, advenae omnes;* Lindsay läser *Attatae cives populares . . .* Men *cives populares* bildar en odräglig tautologi, enär *populares* ej betyder annat än *cives*; vidare är *attatae* ej passande här; ty *attat* och *attatae* användas hos Plautus att beteckna öfverraskning när någon plötsligen får se eller höra något eller erinrar sig något. (Jfr. Richter Studemunds Stud. I p. 411; i Aul. 411 passar däremot *Attat*, som betecknar kockens plötsliga förskräckelse då han får se Euclio ånyo komma fram.) Att föredraga är Ursinis konjektur *Opitulamini populares; Optatiuiues* är då korruptel af *Opitulaminei.*

En stor del af Lindsay's förklaringar af de såsom exempel på korruptel anförda ställena måste alltså anses osäkra, hvilket måste betraktas som en stor olägenhet i en för nybörjare afsedd lärobok i textkritik. En annan härmed sammanhängande olägenhet är den ej sällan framträdande benägenheten för osäkra slutsatser

rörande egendomligheter i handskrifter, från hvilka behandlade ställen tänkas härstamma. Sålunda sluter Lindsay p. 103 af Truc. 583 *acaque* B att i «archetypus» (hvilken af L. antages hafva varit skrifven i karolingiska minuskler) stått *acaq*; och att detta varit en sammandragning för at beteckna *acceptaque*; af Mil. 1335 *naut ace* sluter L. att i «archetypus» stått *nauta ce* och att detta *ce* betydt *cave*. Antagandena af dessa förkortningar äga mig veterligen intet stöd i verkligheten.

Äfven m. afs. på ursprungliga plautinska former möta stundom antaganden af tvifvelaktig natur; t. ex. p. 3 och 21 att *opos sit* Stich. 573 B är en kvarlefva af Plauti egen stafning; detta är föga troligt, ty med undantag af *-vos* är ändelsen *-ŏs* undanträngd af *-ŭs* i alla inskrifter från och med början af VI årh. e. stadens grundläggning och inom senare hälften af detta århundrade infaller Plauti författarskap åtminstone till största delen. Likasom det osäkra i Lindsays bok är blandadt med det säkra, det osannolika med det troliga, är ock det vanliga ofta undanskymdt och så att säga inbäddadt i en mängd iakttagelser af enstaka företeelser. Därigenom blifver det nog ej så lätt för en nybörjare att i Lindsays sakrika framställning urskilja de säkra hufvuddragen af textkritikens fundament. Men denna olägenhet afhjälpes till en stor del af bokens klara disposition och rediga sammanhang.

Kapitalhandskrifters företeelser synas vara något knapphändigt behandlade i jämförelse med minuskelhandskrifterna. Till en del kan detta visserligen rättfärdigas af naturliga skäl. Lindsay har också gifvit en rik samling af bokstafsförbytningar både i kapital- och minuskelskrift. Dessa företeelser hade emellertid blifvit för nybörjaren mera begripliga om de fått en paleografisk framställning af samma art som t. ex. Gardthausens i hans Praefatio till Ammianus Marcellinus sid XII ff. Men detta skulle kanske hafva fördyrat boken. Utom egna iakttagelser — på hvilka L:s arbete hufvudsakligen är bygdt — har Lindsay hemtat stoff ur Madvigs Adversaria critica — hvilket arbete väl alltid kommer att intaga hedersplatsen på detta område — Ribbecks Prolegomena till Vergilius och Kellers Epilegomena till Horatius m. fl. Det hade varit till båtnad för Lindsays framställning om han äfven haft kännedom om Gertz' innehållsrika Index posterior i hans kritiska edition af Senecas «dialoger» sidd. 423 ff. Därur hade nämligen L. kunnat fylla en och annan lucka i sin framställning. Sålunda saknas hos L. i kapitlet om insertio omnämnandet af bokstäfver inskjutna så att man ej kan tala om dittografi, t. ex. Sen. dial. p. 177. 28 Gertz *laceratos* A: *lacertos* Gertz. Sådana fall saknas ingalunda hos Plautus. Så har cod. C i Merc. pr. 43 *Rex exultatum* för *Res exulatum*; hvilket ställe dessutom gifver exempel på en annan företeelse, som Lindsay

väl kunnat nämna i sitt kapitel om substitutio, näml. falsk assimilation af stafvelse med nästa stafvelse: *Rex ex* — *Res ex*.

Ofvanstående anmärkningar, hvilka naturligtvis skulle kunna i enskildheter växa, då det gäller ett arbete med en massa detaljer, må betraktas framförallt såsom ett bevis på det stora intresse som läsningen af Lindsay's arbete uppväckt hos ref. och säkert skall uppväcka hos hvarje uppmärksam läsare.

I sitt mästerliga arbete «Latin Language» har Lindsay gifvit lysande prof af sin förmåga att redigt och kort framlägga en imponerande rikedom af fakta. Detsamma gäller — fast i mindre skala — om Lindsay's «Introduction to Latin Textual Emendation». Därjämte möter oss här likasom i det nämnda arbetet stor förmåga af skarp iakttagelse och klyftig kombination. De ofvan påpekade bristerna äro egentligen att betrakta som afvigsidan af dessa förtjenster och träda helt visst i bakgrunden för dessa. Ej blott för den unge filolog, hvilken vill orientera sig i textkorruptelens irrgångar, är Lindsay's bok intressant och värdefull, den är det kanske ännu mera för den mera framskridne Plautusforskare som lärt sålla agnarna från hvetet.

Jämförd med sin föregångare Hagens Gradus ad criticen är Lindsay vida öfverlägsen i sakrikhet, i framläggandet af företeelsernas grunder och sammanhang, samt i det särdeles lyckliga valet af material, under det att Hagen som hemtat sina exempel från glossarier väl därur vunnit exempel på korruptel af enskilda ord, stafvelser och bokstäfver, men ej på korruptel af vidsträcktare omfattning i sammanhängande text.

Lund.

C. M. Zander.

En Tillægsbemærkning.

Efterat den ovfr. S. 132 staaende Anmeldelse af Furtwänglers Intermezzi allerede var trykt, ser jeg, at den samme Bog er bleven anmeldt af Fr. Hansen i Berliner Philologische Wochenschrift 1897, 9. Januar. Medens H. i alt det Øvrige kommer til de samme Resultater som Undertegnede, er dette ikke Tilfældet med Afhandlingen om Adam Klissi. Her tiltræder han F.s Mening, at Monumentet ikke tilhører Trajans Tid, men skulde forevige Licinius Crassus' Felttog i Aarene 29—27 f. Chr. Heldigvis har Professor Benndorf samtidig (Januar 1897) i Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn XIX, 2 udgivet en Afhandling om det samme Emne, der paa det Fuldstændigste gjendriver F.s Hypothese. Kjendsgjerningerne

tilstede ingen Tvivl om, at den kolossale Indskrift fra Trajans Tid (Ao 109) hører til dette Monument. De to største, enorm tunge, Stykker af den ere fundne ovenpaa Ruinen (se Tocilesco S. 104), hvor selvfølgelig Ingen kunde være falden paa at slæbe dem op. Deraf følger ogsaa, at den af mig henkastede Tanke, at Indskriften kunde have staaet paa den store Cylinder, der danner Monumentets Hovedmasse, ikke kan forsvares; den maa, som Niemann har rekonstrueret det, have hørt til det ovenpaa denne staaende sexkantede Postament for Tropæen, hvormed ogsaa Maalene fuldstændig stemme. Uheldigt er det rigtignok, at Indskriften, som paa Grund af Bogstavernes Størrelse — de ere omtrent 1 Fod høie — ikke kunde faa Plads paa een af Sexkantens Sider, maatte deles imellem to; men dette var jo en Nødvendighed, og det vilde ganske sikkert støde mindre, hvis Niemann ikke, for Symmetriens Skyld, havde anbragt den første Halvdel paa Nordsiden og den anden paa Sydsiden, men havde ladet Indskriften indtage to til hinanden stødende Sider, saa at den dog kunde oversees og læses nogenlunde under Eet.

19. Februar 1897.

J. L. Ussing.

W. Rhys Roberts, The ancient Boeotians: their Character and Culture, and their Reputation. Cambridge 1895, Univ. Press. VI + 92 p.

The purpose of this essay is to clear the reputation of the Boeotians from some of the unfavourable judgments passed upon them in ancient and modern times. The author, a professor of the recently founded Welsh university, has shown himself, in the execution of his somewhat quaint theme, as a man of extensive and various reading (of which he makes, at times, some unnecessary display); his judgment is sound, on the whole, and his little volume is agreeably written. Moreover he has, to a certain extent, carried his point. The epithet *Βοιωτία ὗς* and the character it implies is evidently incompatible with the existence of such Boeotians as Pindar and Epaminondas, the more so as these men got their education at home and passed the whole of their lives there. It is only to be regretted that Mr. R. should not have gone a little deeper into the matter and asked himself, how such men came to be at all possible in the Boeotia otherwise known to us. Very probably this is not a problem to be completely solved by the means at our disposal; but a little more might have been done. Is it not, for instance, a singular coincidence,

that in the first half of the fifth century we find Pindar professing religious opinions of a distinctly Pythagorean origin, and at the same time hear of a Pythagorean philosopher seeking refuge at Thebes and even making disciples there? One can hardly help fancying a social *milieu* for these two men rather different from the *Συοβοιωτοί* of the old Attic comedy. That Epaminondas himself was not without philosophical training of the same school, is justly pointed out by Mr. R. himself (p. 12). Perhaps a following up of this thread might lead to some interesting results; but at present at least, I am not prepared for researches in that direction; and even if I were, this would not be the proper place for going into details on the subject.

A. B. Drachmann.

Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, udgivne af det philologisk-historiske Samfund. Bind VI, Nr. 25—29. Kbhvn. 1896, Kleins forlag.

Det nu afsluttede 6te bind henter næsten ganske sine emner fra den antike kultur, specielt dens kunst; litteraturen er repræsenteret ved Aristofanes' komedie «Skyerne», oversat af *Joh. B. Koch*. I «Provencalerne og Antikken» har *Vilhelm Wanscher* sögt at påvise, hvorledes den provençalske renæssance ca. 1100 lader sig forklare ved påvirkning fra den samtidige, humanistisk farvede reformbevægelse indenfor kirken, der særlig karakteriseres ved Gregor VII; det forskelligartede, interessante stof er behandlet med dygtighed, men så sammentrængt, at klarheden undertiden lider noget derved. Man kunde også have ønsket afhandlingen lidt rigeligere forsynet med billeder, således som *J. L. Heiberg*'s rejseskitser «Fra Dalmatien», der bringer meget af interesse fra dette udenfor de vante ruter liggende land. Samlingens fortjente udgiver, *C. Jørgensen*, slutter bindet med en afhandling om den ældste græske skulptur, knyttet til beretningen om et besøg på Delos, som forf. aflagde der i 1887.

Alt i alt må det siges, at dette bind værdigt slutter sig til de foregående.

K. H.

Zu Crusius' Herondas.

Meine Anzeige der zweiten Ausgabe des Herondas von Crusius (in dieser Zeitschrift III 151 ff.) hat den Herausgeber zu einer Entgegnung im Philologus (LIV 384) veranlasst, die mir aus zufälligen Gründen erst jetzt bekannt wird. Es hätte mit guter litterarischer Sitte besser gestimmt, wenn Herr Crusius in derselben Zeitschrift geantwortet hätte, in der er angegriffen war, und er verdient in so fern keine Antwort an dieser Stelle. Trotzdem mögen, um der Leser dieser Zeitschrift willen, folgende Bemerkungen hier einen Platz finden:

Ich habe gesagt, dass man aus dem Apparate der Ausgabe nicht ersehe, was von Herrn C. im Facsimile, was von Andern im Original gelesen sei; und dass Lesungen nach dem Facsimile als kritische Grundlage keinen Werth hätten.

Dem gegenüber citirt Herr C. erstens eine Stelle aus einem Briefe Kenyons, woraus hervorgeht, dass das Facs. nur in «a few passages» trügerisch erscheine, und dass Herr C. demgemäss «in nearly as good a position for forming an opinion» als Kenyon selbst sei.

Herr C. ist also wohl mit dieser Erklärung zufrieden. Ich bin es auch.

Zweitens bemerkt Herr C. folgendes: «Für alle zweifelhaften und überhaupt irgendwie schwierigen Stellen wurde . . . das Zeugnis Kenyons eingeholt; der Apparat gibt darüber die nöthigen Nachweise (s. z. B. I 82). Ebenso sind die Lesungen von Blass und Diels genau verzeichnet.»

Wenn Herrn C.s Angaben über die Lesarten des Papyrus an «allen zweifelhaften und irgendwie schwierigen Stellen» auf einer erneuten Prüfung des Originals durch Kenyon beruhen — d. h. wenn seine Angaben an allen derartigen Stellen das enthalten, was Kenyon im Original gelesen hat, und, wo nicht das Gegenteil bemerkt ist, *nur das* —, dann habe ich gegen die kritische Grundlage seiner Ausgabe nichts mehr einzuwenden. Dafür muss ich aber betonen, dass aus der Ausgabe selbst kein Mensch diesen Sachverhalt entnehmen könnte, weder aus der praef (ed. I) p. VI, noch aus dem Apparate. Neue Lesungen von Kenyon werden überhaupt selten erwähnt; ich habe nach einem zweiten Beispiel (ausser I 82) vergebens gesucht. Mögen aber auch einige andere da sein: die durchgängige Regel auch an schwierigen Stellen ist, dass neben Blass und Diels wo sie vorhanden sind, nur *eine* Lesung geboten wird, von der man also nicht weiss, ob und in wie weit sie aus dem Facsimile oder dem Original stammt.

Die Worte meiner Anzeige: «man ersieht aus dem Apparate nicht, was von Andern im Original und was von C. im Facsimile gelesen ist», bezogen sich übrigens zunächst nur auf den Anfang des Pornoboskos; und ich wünsche, ich hätte diese specielle Beziehung genauer betont. Hier hat nämlich Herr C., seiner sonstigen Gewohnheit entgegen, die *Lesungen* von Blass *nach dem Original* nicht alle angeführt, sondern teilweise in die praef. unter die misslungenen Ergänzungen verwiesen. Ein solches Verfahren ist für die Grundsätze des Herausgebers, wie ich sie auffassen musste, so charakteristisch, dass es nicht ungerügt hingehen durfte.

In einer Fussnote bemerkt Herr C. noch, ich habe das Wort «Conjektur» nach einem andern als dem in Deutschland geläufigen Sprachgebrauche angewendet. Er meint offenbar, dass ich durch das Wort den Anschein erweckt habe, als hätte er an den lückenhaften Stellen die Ueberlieferung nicht allein ergänzt, sondern auch *geändert*. In der That muss ich es für möglich halten, dass ein wenig aufmerksamer Leser meine Worte so verstehen könnte. Ich ergreife deshalb gern die Gelegenheit, hier ausdrücklich zu betonen, dass ich an jener Stelle nur gegen die Unsitte protestiren wollte, eingestandenermassen unrichtige *Ergänzungen* in den Text zu setzen anstatt sie in den Apparat zu verweisen. Herr Crusius selbst hat mich übrigens offenbar richtig verstanden; es sollte mich freuen, wenn er wenigstens diese Ausstellung für eine etwaige dritte Auflage auch beherzigen wollte.

A. B. Drachmann.

En syntaktisk ejendommelighed.

På italiensk kan 1ste person flertal i forskellige tider (se nærmere min Italienske grammatik § 89) erstattes af 3. person ental anvendt reflexivt: *Noi si canta (= cantiamo). Noi si è vissuti. Noi si rise,* osv. Denne udtryksmåde, der er særlig ejendommelig for talesproget, træffes nu også ret almindeligt i det litterære sprog. Den upersonlige reflexive form kan også i et tilfælde fortrænge 3. pers. flertal, næmlig i forbindelse med *tutti,* altså: *Tutti si dice così. Tutti si può sbagliare* (se min Grammatik § 263).

Oprindelsen til dette fænomen er let at forklare. Det personlige udtryk fortrænges af et upersonligt, for *diciamo* siges *si dice*, og således er forholdet endnu i enkelte norditalienske dialekter; det milanesiske *um porta* (= *portiamo*) er som C. Flechia har påvist = *homo portat* (Atti della reale Accademia dei Lincei, 2a serie III, Roma 1876) og ikke som Diez (Grammaire II, 131) og Biondelli mente = *portamus* med 4de persons karakterkonsonant anvendt som præfix. Til det upersonlige udtryk har man derefter, når personforholdet ønskedes særligt fremhævet, föjet et pronomen i flertal; deraf det toskanske *noi si dice, tutti si dice* og det milanesiske *noter* (ɔ: *noi altri*) *am porta.*

Hvor naturligt en sådan udtryksmåde kan opstå ses af følgende sætning: *On se la coule douce, nous deux, pas vrai, Henri?* (Petit Journal pour rire 1897, no. 4). I enkelte franske dialekter anvendes iøvrigt *on* for *nous*. Man spörger: *Où allez-vous?* Og svaret lyder: *On va à Angers* (Romania VI, 302). Jeg skal endvidere i denne sammenhæng henlede opmærksomheden på følgende sætning, der findes i A. Daudet's nyeste fortælling (Le trésor d'Arlatan. Paris 1897. S. 125): *Voilà qu'après dîner, tous ces messieurs* o n *était là à fumer en rond autour de moi.*

Det er den gamle Arlatan der fortæller, og det er vel utvivlsomt, at Daudet her har villet frembringe en vis sproglig lokalfarve. Provençalerne har næmlig intet ubestemt pronomen svarende til fransk *on* (prov. *disom* = fr. *on dit*); men når de bestræber sig for at tale «franciman» ynder de netop at anvende dette og kombinerer det da på en besynderlig måde med det personlige subjekt. Prof. Paul Meyer meddeler mig, at denne udtryksmåde særlig iagttages i departementet Var og sender mig en række exempler hentede fra «Lou franc prouvençan» (Årgang 1877); af disse hidsættes: *Les comiques on doit être comme des chinges (singes). Mes jambes on fait cliquette. Il y a des hommes qu'on est des monstres*, osv.

Kr. Nyrop.

Et Par Textrettelser til Saxo.

I. I Regner Lodbrogs Historie er der indflettet et mærkeligt Kjærlighedseventyr, der handler om, hvorledes Regner bliver forelsket i en ung Pige og hvorledes det trods hendes Faders strenge Bevogtning lykkes ham i Hemmelighed at få sin Vilje med hende. Da Faderen opdager, at hans Datter er med Barn, söger han at få Sammenhængen at vide af hende; men hun påstår, at hun ikke har delt Seng med andre end sin Terne. Faderen beder da Kongen selv undersöge Sagen og Regner tilstår da åbent og ærligt, som det hedder: «for at befri Ternen for denne usædvanlige Beskyldning», at han selv er Fader til Barnet. Saxo tilföjer så (i IX Bog p. 451 i Erasmus Müllers Udg.): *qua humanitate et muliebris calumniæ partes repulit, et, ne ridiculus rumor apud improbas aures sereretur, effecit.* Hvad der menes med «partes muliebris calumniæ» er ikke let at forstå; *partes* skal derfor formodentlig rettes til *partus* og *calumniæ* til *calumniam,* så at Sætningen med en lille Omstilling af Ordene kommer til at lyde: *qua humanitate et muliebris partus calumniam repulit* («han gjendrev den falske Beskyldning om at Barnet var avlet med en Kvinde»). Når man véd, hvorledes det er en fast Vane hos Saxo sågodtsom altid at udtrykke én Ting på to forskellige Måder, vil man i Indholdet af den sidste Sætning finde en Bekræftelse af den foreslåede Ændring.

II. I samme Bog p. 456 fortæller Saxo, at Hellespontiernes Konge Daxon angreb Regners Sön Hvidsærk, der var Konge over Sverige: *Daxon Withsercum Svetiæ principantem — aggreditur.* Bortset fra det mærkelige i, at en hellespontisk Konge uden videre kan angribe Svenskekongen og, som det kort efter fortælles, köre ind i hans Hovedstad, har Saxo selv kort i Forvejen (p. 450) fortalt, at Regners Sön Björn Jærnside var indsat til Konge i Sverige; Hvidsærk var derimod bleven Konge over Scytherne («Scithæ»), dette er omtalt p. 452. Det forekommer mig derfor meget sandsynligt, at *Svetiæ* skal rettes til *Scithiæ*, hvorved det hele kommer i Orden.

M. J. Goldschmidt.

Allotria.

Enhver der har haft lejlighed til at studere håndskrifter i originalen og tillige til at læse korrektur i noget större omfang, vil sikkert have følt sig slået af den ofte ret instruktive lighed, der kan findes mellem afskriverfejl og sætterfejl; måske det derfor kan have sin interesse at anføre nogle sådanne sætterfejl, alle hentede fra min udgave af Thukydid VI—VIII (1890). For overskuelighedens skyld har jeg ordnet dem i visse Grupper, uden just at ville hævde inddelingens korrekthed.

1. Assimilation: *προσβαλαῖς; ἐθαλασσακράτουν; ἕνδεκα ἄνδρασι* (Assim. af akcenten); *accento incerto.*
2. Sædvanligere former indførte: *ξυνστρατευόμενοι; ἀποκομίσθη; ἀπαγγελλοῦντα.*
3. Sammenblanding: *κατὰ* (istf. *κακὰ*); *δμογνώμενος* (istf. *-μονες*); *κυκλοῦνται* (istf. *-οῦται*); *ἐκακοῦντο* (istf. *-οῦτο*), ja endog *τοσοῦντο*!
4. Udeladelse (det udeladte i []): *ἐς [τὰς]; τῆς τε γῆς [καὶ τῆς]; ἐξα[να]γκάσειαν; κα[τα]φυγὴν; [καὶ] καθιστάναι.*

Jeg skal slutte med et exempel paa en virkelig interpolation, hentet fra dette hæftes s. 140, l. 10 forneden. Manuskriptet havde her oprindelig: «Alene Sydøstkysten, hvor under Tyrkerne direkte kun stod det lille Distrikt Kaffa, er tatariseret», og for korrektheds skyld må det tilføjes, at ordet «under» var anbragt over linien, så at det kunde være tvivlsomt, til hvilket ord det hørte. Sætteren havde da sat «hvorunder» og af egen magtfuldkommenhed ændret «stod» til «forstod».

K. H.

3 0000 108 322 417